

rapportage

Februari 2020

De rol van binnenlandse verhuizingen in groeiende inkomensverschillen

tussen gebieden binnen
Noord-Nederland

rapportage

Februari 2020

De rol van binnenlandse
verhuizingen in **groeierende**
inkomensverschillen
tussen gebieden binnen
Noord-Nederland

In opdracht van de Provincie Drenthe en de Provincie Groningen
in samenwerking met Fries Sociaal Planbureau

Inhoud

1	Introductie	6
2	Inkomensverschillen en verhuizingen van lagere en hogere inkomens	8
3	Methodologie	13
4	Inkomensverschillen door binnenlandse verhuizingen in Noord-Nederland	19
	Provincie Drenthe	34
	Provincie Groningen	43
	Provincie Friesland	52
5	Inkomensverschillen door verhuizingen binnen Noord-Nederland vergeleken	67
6	Conclusie	81
	Literatuurlijst	86

1. Introductie

De bevolkingsontwikkelingen in Nederland zijn onevenredig verdeeld. Groei vindt vooral plaats in de Randstad en het overige stedelijke gebied in Nederland. In het landelijk gebied is sprake van bevolkingsdaling, met name aan de randen van Nederland. Bevolkingsprognoses laten zien dat deze trend zich de komende jaren zal doorzetten en uitbreiden naar andere landelijke gebieden van Nederland (ABF/Primos, 2018). Bevolkingsdaling heeft onder andere gevolgen voor de economische vitaliteit van regio's, de beroepsbevolking, de ruimte en bebouwde omgeving in krimpgebieden, het voorzieningenniveau en de leefbaarheid (Engbersen, et al., 2017).

In Noord-Nederland zijn meerdere gebieden die te maken hebben met bevolkingsdaling. In sommige gebieden speelt de afname van de bevolking al langer. Deze gebieden zijn door de rijksoverheid aangemerkt als krimpgebieden. In andere gebieden is de bevolkingsdaling meer recent, maar wordt in de toekomst een grotere daling verwacht. Deze zijn aangemerkt als anticipeergebieden.

Binnenlandse verhuizingen leveren een belangrijk bijdrage aan bevolkingsdaling en zorgen daarnaast voor een herverdeling van de bevolkingssamenstelling in krimp- en anticipeergebieden. In Noord-Nederland bestaat het vermoeden dat er in krimp-, en anticipeergebieden sprake is van een toenemende concentratie van lagere inkomens door binnenlandse verhuizingen. Aan de ene kant wordt dit mogelijk veroorzaakt doordat mensen met lagere inkomens worden aangetrokken door een aanbod van betaalbare woonruimte in krimp- en anticipeergebieden die elders niet aanwezig is. Aan de andere kant vertrekken mensen met een hogere opleiding, en bijbehorend hoger inkomen, mogelijk vaker uit krimp- en anticipeergebieden om elders een beter passende of betaalde baan te vinden. Als dit het geval is, zal er binnen Noord-Nederland sprake zijn van inkomensverschillen tussen krimp- en anticipeergebieden enerzijds en de rest van Noord-Nederland anderzijds. Dit betekent dat er relatief steeds meer mensen met lage inkomens in krimp- en anticipeergebieden wonen dan in andere gebieden in Noord-Nederland.

Het is echter niet goed bekend of, en hoe bevolkingsdaling eventueel samenhangt met inkomensverschillen (KEngbersen, et al., 2017). De vraag die daarom in dit onderzoek is gesteld in opdracht van de Provincie Drenthe en de Provincie Groningen en is uitgevoerd in samenwerking met het Fries Sociaal Planbureau luidt als volgt:

Is er sprake van toenemende inkomensverschillen tussen krimp-, anticipeer- en overige gebieden in Noord-Nederland door binnenlandse verhuizingen?

Deze vraag is beantwoord door, met behulp van microdata van het CBS, op persoonsniveau inkomensposities te koppelen aan verhuisbewegingen van alle personen die in de periode 2011 t/m 2016 in Noord-Nederland hebben gewoond. Deze individuele verhuisbewegingen zijn geaggregeerd op verschillende gebiedsniveaus en vervolgens geanalyseerd. Tijdens de observatieperiode was er een economische crisis in Nederland. Dit kan ervoor gezorgd hebben dat de ontwikkeling van inkomens (afname van de welvaart) en het verhuisgedrag (minder verhuisbewegingen) afwijken van andere perioden met economische voorspoed.

In hoofdstuk 2 vindt u een overzicht van relevant eerder onderzoek dat gedaan is op het gebied van verhuizingen van mensen met lagere en hogere inkomens. Hoofdstuk 3 bevat de methodologie. Hoofdstuk 4 is een overzichtshoofdstuk dat per deelgebied weergeeft hoe inkomens zich ontwikkelen en welke rol binnenlandse verhuizingen hierin spelen. De deelgebieden zijn samengebracht per provincie. In hoofdstuk 5 worden krimp-, anticipeer-, en overige landelijke gebieden in Noord-Nederland met elkaar vergeleken. Daarnaast is gekeken naar de herkomst en bestemming van verhuizingen. Hierdoor wordt duidelijk welke rol de provinciehoofdsteden in Noord-Nederland en andere delen van Nederland spelen in de verhuizingen van lagere en hogere inkomens. Hoofdstuk 6 bevat de conclusies, aanbevelingen, en mogelijke vragen voor vervolgonderzoek.

2. Inkomensverschillen en verhuizingen van lagere en hogere inkomens

In krimp- en anticipeergebieden is vaak sprake van een groter aandeel lagere inkomens dan in andere gebieden van Noord-Nederland (RIGO, 2015). Noord-Nederland heeft dus te maken met inkomensverschillen tussen gebieden. Dit betekent dat groepen met bepaalde inkomensposities zich concentreren in bepaalde gebieden.

Binnenlandse verhuizingen kunnen ervoor zorgen dat inkomensverschillen binnen Noord-Nederland toenemen. Wanneer meer personen met een hoger inkomen uit een gebied vertrekken dan dat zich vestigen, en het aandeel blijvers met een lager inkomen blijft gelijk, dan zal het totale aandeel hogere inkomens afnemen. Vice versa geldt dat het aandeel lagere inkomens toeneemt als meer personen met een lager inkomen zich in een gebied vestigen dan dat er vertrekken, en het aantal blijvers met een lager inkomen gelijk blijft.

Onderzoek van Sociaal Planbureau Groningen (2014) gaf niet direct aanleiding om te denken dat er sprake is van toenemende inkomensverschillen tussen krimp- en anticipeergebieden en de rest van Noord-Nederland. Het onderzoek werd alleen in de provincie Groningen uitgevoerd, maar stelde vast dat ook in krimp- en anticipeergebieden het gemiddelde inkomen van de vestigers hoger was dan dat van de vertrekkers. In dit onderzoek was echter ook te zien dat in krimp- en anticipeergebieden de verschillen in gemiddelde inkomens tussen vestigers en vertrekkers kleiner waren dan in andere delen van de provincie Groningen. Het gemiddelde inkomen in krimp- en anticipeergebieden stijgt dus als gevolg van binnenlandse verhuizingen, maar niet zo snel als in andere gebieden.

Onderzoek van het SCP (Daalhuizen et al., 2011) richtte zich niet op krimp- en anticipeergebieden, maar vergeleek gebieden met een hoge en lage druk op de woningmarkt. Hoge drukgebieden zijn die postcodegebieden waar de gemiddelde transactieprijs hoger ligt dan gemiddeld over alle plattelandsgebieden; in lage drukgebieden ligt de gemiddelde transactieprijs van woningen onder het gemiddelde van alle plattelandsgebieden. Hieruit kwam naar voren dat verhuizers naar gebieden met een hoge druk op de woningmarkt rijker zijn dan verhuizers naar gebieden met een lage druk op de woningmarkt. Aangezien de druk op de woningmarkt in krimp- en anticipeergebieden in Noord-Nederland lager is dan in andere gebieden, is het mogelijk dat verhuizingen zorgen voor een toename van inkomensverschillen tussen krimp- en anticipeergebieden en de rest van Noord-Nederland. De gebieden met een lage druk op de woningmarkt liggen echter voor een deel buiten de krimp- en anticipeergebieden in Noord-Nederland. Daarnaast werd in dit onderzoek vastgesteld dat in gebieden met een lage druk op de woningmarkt de mensen die blijven hun inkomen zagen stijgen, dit zorgt ervoor dat er in totaal geen toenemende inkomensverschillen ontstaan tussen gebieden met een lage en hoge druk op de woningmarkt.

In een onlangs verschenen rapport stelt ABF (Stuart-Fox, et al., 2018) dat de samenstellingen van groepen binnenlandse vestigers en vertrekkers in Nederlandse krimpgebieden weinig van elkaar verschillen op het gebied van inkomen en opleiding. Het percentage met een hoog inkomen of een hoge opleiding is bij de vestigers bijna even groot als bij de vertrekkers. De

absolute omvang van de groepen vestigers en vertrekkers verschilt wel van elkaar. Dit betekent dat Nederlandse krimpgebieden in de periode 2015-2017 in alle geledingen (van lager naar hoger inkomen en van lager naar hoger opgeleid) in bijna gelijke mate mensen hebben verloren aan de rest van Nederland en de samenstelling van bevolking niet verandert.

Verhuizingen van lagere inkomens

Klassieke migratietheorie geeft aan dat mensen verhuizen van gebieden met weinig werkgelegenheid naar gebieden met meer werkgelegenheid, of van gebieden met lage lonen naar gebieden met hoge lonen (o.a. Ravenstein, 1885; Sjaastad, 1961). Dat kansen op de arbeidsmarkt nog steeds een belangrijke motivatie zijn om te verhuizen blijkt ook uit meer recent onderzoek (Hansen & Nedomysl, 2009; Storper & Scott, 2009). Vaak houdt deze beweging in dat mensen verhuizen van landelijk naar stedelijk gebied. In krimp- en anticipeergebieden is minder werkgelegenheid dan in meer stedelijke gebieden. Er is dus in krimp- en anticipeergebieden een netto uitstroom te verwachten van personen die gemotiveerd worden door hun zoektocht naar een baan of een hoger loon.

Dat huizenprijzen lager zijn in krimp- en anticipeergebieden dan elders kan juist aantrekkelijk zijn voor mensen met lagere inkomens. Zij kunnen zich in krimp- en anticipeergebieden een woning veroorloven die in stedelijk of populairder landelijk gebied niet bereikbaar is. Onderzoek laat zien dat dit laatste motief belangrijk is voor jonge mensen (Bijker, 2013). Zij hebben vaak een minder hoog inkomen en kunnen zich elders geen woning veroorloven die aan hun wensen voldoet. De onbereikbaarheid van passende woonruimte voor mensen met lagere inkomens kan leiden tot suburbanisatie van lagere inkomens (Hochstenbach, 2017). Mensen met lagere inkomens kunnen simpelweg geen sociale huurwoning vinden in stedelijk gebied en verhuizen daarom naar plaatsen buiten de stad. Het onderzoek van Hochstenbach (2017) richtte zich op Amsterdam en Rotterdam, maar speelt mogelijk ook in de steden in Noord-Nederland. Ook in de Noord-Nederlandse steden bestaan vaak lange wachtlijsten voor een sociale huurwoning. In het landelijk gebied, en krimp- en anticipeergebieden in het bijzonder, is meer ruimte op de sociale huurwoningmarkt.

Bij het beeld van suburbanisatie van lagere inkomens moet opgemerkt worden dat het aanbod van sociale huurwoningen in kleinere dorpen in het landelijk gebied de afgelopen jaren is afgenomen (Steenbekkers & Vermeij, 2013). Veel van deze woningen zijn verkocht of door gebrek aan vraag gesloopt. Het aanbod aan sociale huurwoningen in het landelijk gebied heeft zich zodoende steeds meer geconcentreerd in de grotere kernen van het landelijk gebied. Dit kan ertoe hebben geleid dat mensen met lagere inkomens zich in toenemende mate hier hebben gevestigd. Mocht er dus sprake zijn van concentratie van lagere inkomens in krimp- en anticipeergebieden dan is het waarschijnlijk dat deze vooral plaatsvindt in de grotere kernen van krimp- en anticipeergebieden.

Suburbanisatie van lagere inkomens speelt mogelijk ook op groter schaalniveau. Zo kan het zijn dat mensen met lagere inkomens uit de Randstad in hun zoektocht naar een sociale

huurwoning of een betaalbare koopwoning in de krimp- en anticipatiegebieden van Noord-Nederland terechtkomen, omdat daar meer woningen beschikbaar zijn. Onderzoek laat echter zien dat mensen over het algemeen over korte afstanden verhuizen (Rossi, 1955; Elshof, 2014). Verhuizingen over kortere afstand worden vaak gemotiveerd door veranderingen in gezinssamenstelling. Mensen gaan bijvoorbeeld op zoek naar een groter huis als zij kinderen krijgen of verhuizen naar een kleinere woning wanneer de kinderen het huis uit zijn. Zij willen dan het liefst dichtbij hun bestaande sociale netwerken blijven wonen (Bijker, 2013). Ook in Noord-Nederland vinden veruit de meeste verhuizingen over korte afstand plaats (Elshof, 2014).

Wanneer mensen over langere afstanden verhuizen is dat vaak gemotiveerd doordat zij elders een baan of studie hebben gevonden (Goetgeluk, 1997). Aangezien het aanbod banen in de krimp- en anticipatie regio's kleiner is dan in andere delen van Nederland is het daarom niet waarschijnlijk dat mensen met lagere inkomens in groten getale naar de krimp- en anticipatiegebieden van Noord-Nederland verhuizen. Mogelijke inkomensverschillen in krimp- en anticipatiegebieden van Noord-Nederland die veroorzaakt wordt door de verhuizingen van mensen met lagere inkomens is daarom waarschijnlijk een aangelegenheid die zich afspeelt binnen Noord-Nederland.

In het kort is er:

- per saldo een vertrek uit krimp- en anticipatiegebieden te verwachten van mensen met lagere inkomens die verhuizen naar gebieden met meer kansen op de arbeidsmarkt.
- per saldo een vertrek te verwachten in krimp- en anticipatiegebieden van mensen met lagere inkomens die op zoek zijn naar beschikbare en betaalbare woonruimte.
- Binnen krimp- en anticipatie per saldo een vertrek van lagere inkomens in de grotere kernen te verwachten
- in krimp- en anticipatiegebieden in Noord-Nederland per saldo geen grote vestiging te verwachten van mensen met lagere inkomens van buiten Noord-Nederland.

Verhuizingen van hogere inkomens

Mede door de uitstroom van afgestudeerden uit de studentensteden kennen landelijke gebieden in het algemeen per saldo een vestiging van mensen met hogere inkomens. Zij trekken veelal naar de landelijke gebieden als een studie is afgerond en de periode van gezinsvorming aanbreekt. Ook mensen in latere levensfasen verhuizen naar het platteland. Zij worden vaak gemotiveerd door de fysieke kwaliteiten van de leefomgeving. Deze aantrekkingskracht van het landelijk gebied wordt vaak uitgelegd als de rurale idylle: rust, ruimte, natuur, vrijheid en vriendelijkheid (o.a. Van Dam, Heins & Elbersen 2002).

Krimp- en anticipatiegebieden zijn vaak landelijke gebieden en hebben daarom ook de kwaliteiten van de rurale idylle. Een complicerende factor is echter dat deze gebieden meestal verder van stedelijk gebied liggen dan andere landelijke gebieden. Dit is belangrijk omdat mensen bij voorkeur niet te ver van hun baan willen wonen. Voor mensen met een hogere opleiding, en een grote kans op een hoog inkomen, zijn er meer baankansen in het stedelijk dan het landelijk gebied. Landelijke gebieden in de buurt van steden zijn daarom aantrekkelijker als vestigingsplaats dan meer perifere gebieden (Van Ham, 2002; Steenbekkers, et al. 2017).

Wanneer gekeken wordt naar de verhuizingen van hogere inkomens is het goed om ook de verhuizingen van jongeren die gaan studeren te onderscheiden. Dit omdat jongeren die verhuizen om te studeren vaak een HBO of WO-opleiding gaan volgen en een grote kans hebben om na hun studie een hoger inkomen te ontvangen. Een belangrijke oorzaak van bevolkingsdaling in het landelijk gebied is het vertrek van jongeren naar stedelijk gebied (Haartsen & Venhorst, 2010). Zij worden aangetrokken door de universiteiten, hogescholen en een grotere kans op het vinden van een passende baan. Dit betekent een uitstroom uit de landelijke gebieden (en dus ook uit krimp- en anticipatiegebieden), van personen die over het algemeen hoger onderwijs gaan volgen.

De (oud-)studenten in kwestie profiteren van hun verhuizingen. Fielding heeft in dit geval dan ook over een roltrapregio gesproken. Jongeren stappen in de studentensteden op de "roltrap" (Fielding, 1992), die hen hoger op de sociale ladder brengt. Een deel van deze groep verhuist naar de Randstad om na het afronden van hun studie hun talent verder te verzilveren in een passende baan met een hoger loon. Andere blijven na hun studie in de studentensteden van Noord-Nederland (Groningen en Leeuwarden) of in de directe omgeving daarvan. Een kleiner deel verhuist (terug) naar krimp- en anticipatie regio's (Van Dam et al. 2009).

Bron:
Van Dam et al., 2009

Onderzoek laat zien dat “dertigers die in perifeer gelegen regio’s wonen, in de afgelopen jaren qua opleiding en inkomen verder op achterstand zijn gekomen ten opzichte van de grootstedelijke dertigers.[...] Buiten de regio’s van studentensteden [als] Groningen is zelfs 60 procent van de academici in de dop vertrokken” (Latten et al., 2017, p4). Dit onderzoek richtte zich alleen op universitair geschoolde dertigers. In onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Steenbekkers, et al., 2017), werden ook jongeren met een HBO-opleiding meegenomen. In dat onderzoek werd geconcludeerd dat de achterstand van afgelegen dorpen de afgelopen jaren niet groter is geworden ten aanzien van opleidingsniveau. In het kort:

- verhuizen mensen met hogere inkomens vanuit steden naar landelijke gebieden
- verhuizen studenten van landelijke naar stedelijke gebieden

In dit onderzoek wordt gekeken naar mensen in verschillende inkomensposities. Er zijn veel verschillende manieren waarop mensen in een inkomenspositie kunnen worden ingedeeld. Dit onderzoek is erop gericht om te kijken of er in krimp- en anticipeergebieden ten opzichte van andere gebieden een uitsortering plaatsvindt door vestiging van lagere inkomens en vertrek van hogere inkomens en studenten. Deze laatste groepen zijn interessant om ook samen te beschouwen, omdat de studenten een grote kans hebben om later een hoger inkomen te ontvangen.

Om dit zo goed mogelijk te kunnen doen en de personen ook flexibel in te kunnen delen in verschillende gebieden is gebruik gemaakt van de microdata van het CBS. De gebruikte gegevens van een geanonimiseerd uittreksel van de Burger Registratie Personen (BRP) zijn hierbij gekoppeld aan inkomensgegevens op persoons- en huishoudniveau. Doordat de kwaliteit van de data van inkomensgegevens wisselend is over verschillende jaren, definities zijn gewijzigd, en daardoor soms moeilijk vergelijkbaar zijn, is er voor gekozen om de analyse uit te voeren over de jaren 2011 tot 2017. Dit betekent dat de gebruikte standgegevens van de bevolking op 1 januari 2011 en 1 januari 2017 zijn gemeten en de verhuizingen over de gehele jaren 2011 tot en met 2016. De individuele gegevens vanuit de registraties zijn opgeteld naar de te onderzoeken regio’s. Om mogelijke onthulling van persoonsgegevens te voorkomen zijn alle aantallen afgerond op tientallen. Door deze afronding kunnen de gebruikte getallen in dit onderzoek enigszins afwijken van de werkelijke aantallen. De verschillen zijn echter verwaarloosbaar.

Personen in verschillende inkomensposities

We onderscheiden in dit onderzoek twee hoofdgroepen: personen met een ‘lager’ en ‘hoger’ inkomen. Deze indeling is gebaseerd op het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van het huishouden waartoe de persoon behoort, ten opzichte van het sociale minimum. Het sociale minimum staat gelijk aan het bijstandsniveau en verschilt per jaar en per type huishouden.

In dit onderzoek worden vier groepen bekeken met verschillende inkomensposities. De eerste groep bevat personen die behoren tot een huishouden waarvan het inkomen onder 101% van het bijstandsniveau ligt, de laagste inkomens. De tweede groep heeft een inkomen van 101% tot 150% van het sociaal minimum, dit is boven het sociaal minimum, maar nog steeds laag. De derde groep bevat personen die behoren tot een huishouden met een inkomen op 150% van het sociaal minimum of daarboven, dit zijn de personen met hogere inkomens. De hoogte van het bijstandsniveau verschilt per leeftijd en situatie. In tabel 1 zijn de bedragen voor 2019 te vinden. Tot slot onderscheiden we studenten als een vierde groep. Hun inkomen doet niet ter zake, als de hoofdkostwinner van het huishouden ingeschreven staat bij een voltijdsopleiding is er sprake van een studentenhuishouden.

Leeftijd	Situatie	101% Bijstandsniveau	150% Bijstandsniveau
21 jaar tot AOW gerechtigde leeftijd	Gehuwd/samenwonend	€ 1.480	€ 2.198
	Alleenstaand en alleenstaande ouders	€ 1.036	€ 1.539
Vanaf de AOW gerechtigde leeftijd	Gehuwd/samenwonend	€ 1.551	€ 2.345
	Alleenstaand alleenstaande ouders	€ 1.159	€ 1.722

De indeling in onderstaande vier groepen betekent ook dat sommige inwoners van Noord-Nederland buiten beschouwing worden gelaten. Ten eerste zijn er personen waarvan het inkomen onbekend is, vaak omdat zij maar een deel van het jaar waarin het inkomen bepaald werd, in Nederland woonachtig waren. Daarnaast zijn personen in institutionele huishoudens niet meegenomen in dit onderzoek. Een institutioneel huishouden bestaat uit één of meer personen die bedrijfsmatig worden voorzien van huisvesting en dagelijkse levensbehoeften. Het gaat om instellingen zoals verpleeg-, verzorgings- en kindertehuizen, gezinsvervangende tehuizen, revalidatiecentra en penitentiaire inrichtingen waarin de personen in principe voor langere tijd zullen verblijven. Personen woonachtig in asielzoekerscentra horen hier ook bij.

Het berekenen van inkomensposities van huishoudens waartoe personen behoren

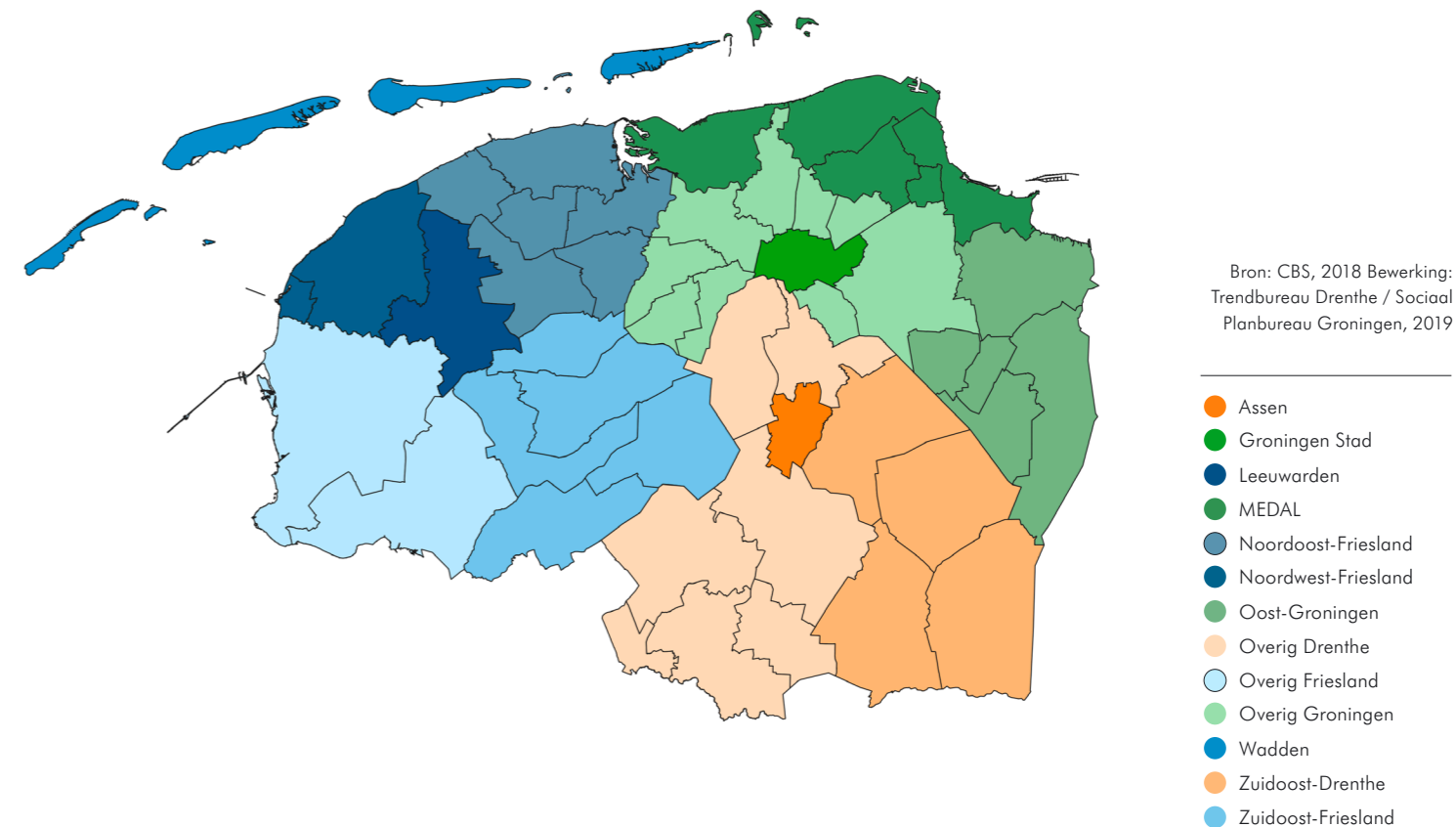
Bij het analyseren van inkomensgegevens van personen in relatie tot verhuizingen is ervoor gekozen om de inkomenspositie toe te wijzen die gold in het jaar ná de verhuizing. Dit maakt het interpreteren van de gegevens om verschillende redenen eenvoudiger. Een student is bijvoorbeeld op het moment van verhuizing vaak nog lid van een huishouden waar de ouders zorgen voor een lager of hoger huishoudensinkomen. Door te kijken naar de positie van deze personen een jaar na verhuizing, kan de studentenverhuistroom beter in beeld gebracht worden. Deze verschuiving van het bepalen van de inkomenspositie is ook relevant voor de verhuizingen van lagere en hogere inkomens. Een belangrijk deel van de lange afstandsverhuizingen zijn namelijk gemotiveerd door het vinden van werk. Iemand die vanuit een huishouden met een uitkering (en daarbij horend lager inkomen) verhuist en elders een goed betaalde baan vindt, wordt dan gekwalificeerd als persoon behorende tot een huishouden met een hoger inkomen.

Deze methode levert wel de situatie op dat mensen die uit een institutioneel huishouden verhuizen toch in de analyse meegenomen worden, omdat zij een jaar later wel een inkomen hebben of student zijn geworden. Dit is vooral relevant als we kijken naar mensen die vanuit een AZC verhuizen. De verhuizingen van (voormalige) vluchtelingen heeft in sommige gebieden een grote invloed op de verhuizingen, maar valt buiten de scope van dit onderzoek. Om deze mensen toch niet mee te nemen in de analyse zijn alle verhuizingen vanaf een AZC

uit het onderzoek gehouden. Adressen zijn geassocieerd als AZC-adres als er gedurende de periode 1995-2017 meer dan 25 personen stonden ingeschreven die bij toetreding tot de GBA 1 jaar of ouder waren (dus niet in Nederland geboren) en een niet-westerse migratieachtergrond hadden.

Gebiedsindeling Noord-Nederland

Voor dit onderzoek onderscheiden we vier gebieden: krimpgebieden, anticipeergebieden, provinciehoofdsteden en overige landelijke gebieden in Noord-Nederland. Bij het toedelen van gemeenten tot een krimp- of anticipeerregio is uitgegaan van de indeling zoals die in januari 2018 door het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is vastgesteld. We maken gebruik van de gemeente indeling van 1 januari 2018. Op 1 januari 2019 hebben nog enkele gemeentelijke herindelingen plaatsgevonden, maar die zijn dus niet doorgevoerd in dit onderzoek.

Voor de volledigheid staat hieronder de gebiedsindeling met de daarbij horende gemeenten:

Krimpgebieden

- MEDAL regio: De Marne, Eemsum, Delfzijl, Appingedam, Loppersum
- Oost-Groningen: Oldambt, Pekela, Stadskanaal, Veendam, Westerwolde
- Noordoost Friesland: Achtkarspelen, Dantumadiel, Dongeradeel, Ferwerderadeel, Kollumerland, Tytsjerksteradeel

Anticipergebieden

- Noordwest Friesland: Harlingen, Waadhoeke
- Friese Waddeneilanden: Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog
- Zuidoost Friesland: Heerenveen, Ooststellingwerf, Opsterland, Smallingerland, Weststellingwerf
- Zuidoost-Drenthe: Aa en Hunze, Borger-Odoorn, Coevorden, Emmen

Provinciehoofdsteden

- Groningen, Leeuwarden, Assen

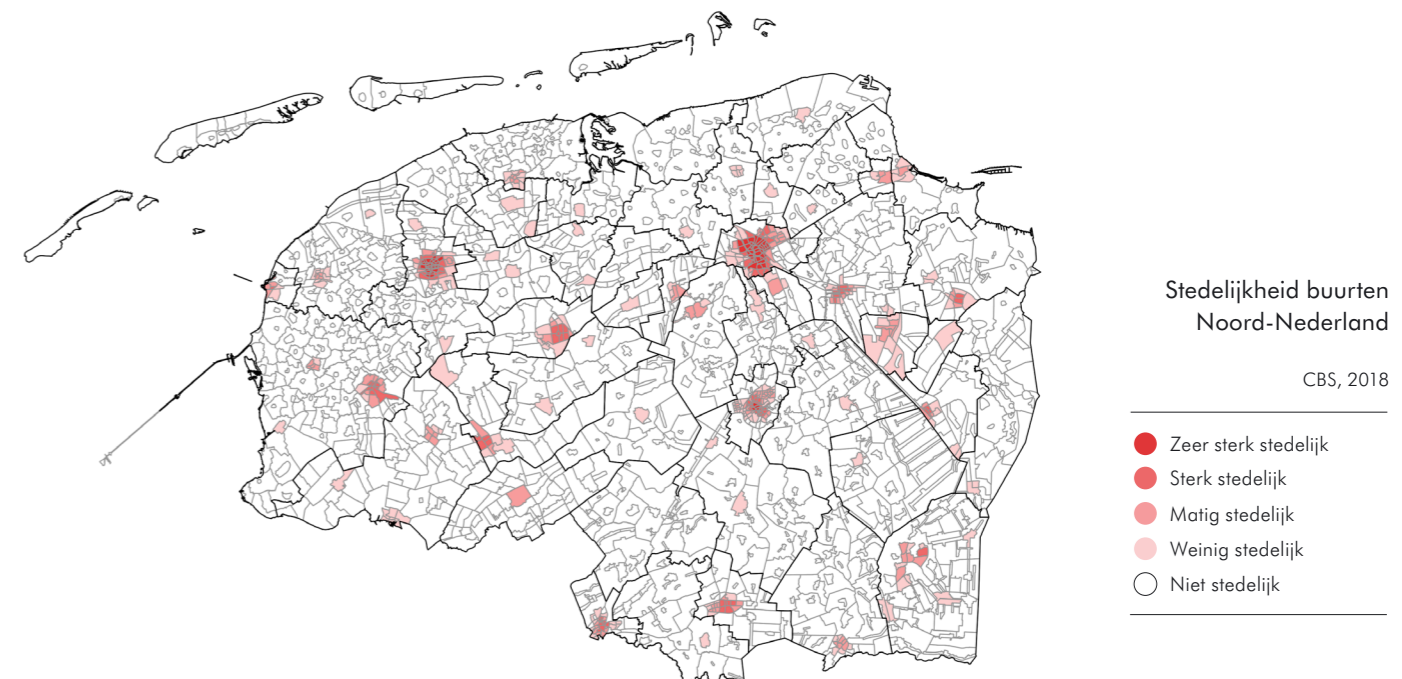
Overig Noord-Nederland

- In de provincie Groningen: Marum, Leek, Grootegast, Zuidhorn, Winsum, Bedum, Ten Boer, Haren en Midden-Groningen
- In de provincie Drenthe: Tynaarlo, Noordenveld, Midden-Drenthe, Westerveld, De Wolden Hoogeveen en Meppel
- In de provincie Friesland: Súdwest-Fryslân en De Fryske Marren

Stedelijkheid

De mate van stedelijkheid van buurten in Noord-Nederland is een andere indeling die in dit onderzoek gebruikt wordt. De stedelijkheid van buurten wordt gebaseerd op de zogeheten omgevingsadressendichtheid (OAD) van het CBS. De OAD van een adres is het aantal adressen binnen een cirkel van één kilometer rond dat adres. Voor ieder adres wordt de OAD vastgesteld. Daarna wordt het gemiddelde berekend van de OAD's van alle afzonderlijke adressen binnen de buurt. De stedelijkheid wordt vervolgens in vijf categorieën onderscheiden:

- Zeer sterk stedelijk): gemiddelde OAD van 2500 of meer adressen per km²
- Sterk stedelijk): gemiddelde OAD van 1500 tot 2500 adressen per km²
- Matig stedelijk): gemiddelde OAD van 1000 tot 1500 adressen per km²
- Weinig stedelijk): gemiddelde OAD van 500 tot 1000 adressen per km²
- Niet stedelijk): gemiddelde OAD van minder dan 500 adressen per km²

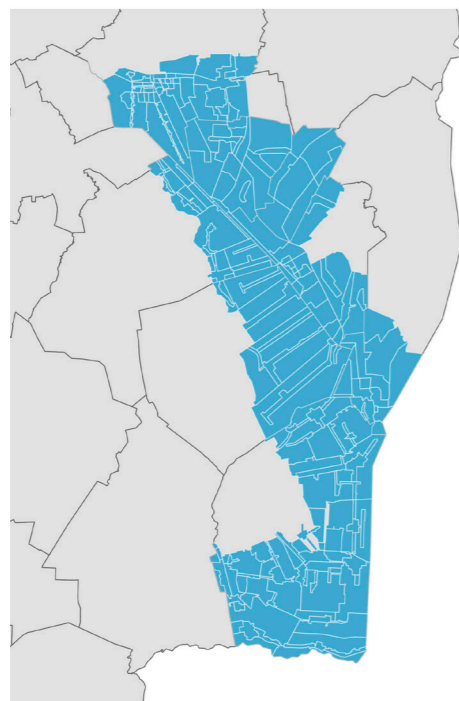
Inkomensverschillen door binnenlandse verhuizingen in Noord-Nederland per gebied

Veenkoloniën

Ook de Veenkoloniën behoort tot de onderzoeksgebieden in dit rapport. Een verduidelijking van waar de Veenkoloniën liggen is van belang, omdat het gebied in twee provincies valt en geen gemeentegrenzen volgt. Grofweg bestaan de Veenkoloniën uit het gebied ten oosten van de Hondsrug dat loopt tot de lijn Winschoten-Bourtange. Grote plaatsen in de Veenkoloniën zijn Veendam en Stadskanaal. Er is op buurtniveau bepaald of een buurt tot de Veenkoloniën behoort of niet. Hierbij is dezelfde indeling aangehouden die de RUG hanteert bij het onderzoek naar meergeneratiearmoede in de Veenkoloniën (Visser, et al. 2019). In de kaart ziet u welke gebieden in Groningen en Drenthe tot de Veenkoloniën worden gerekend.

Veenkoloniën

Bron:
Visser, et al. 2019

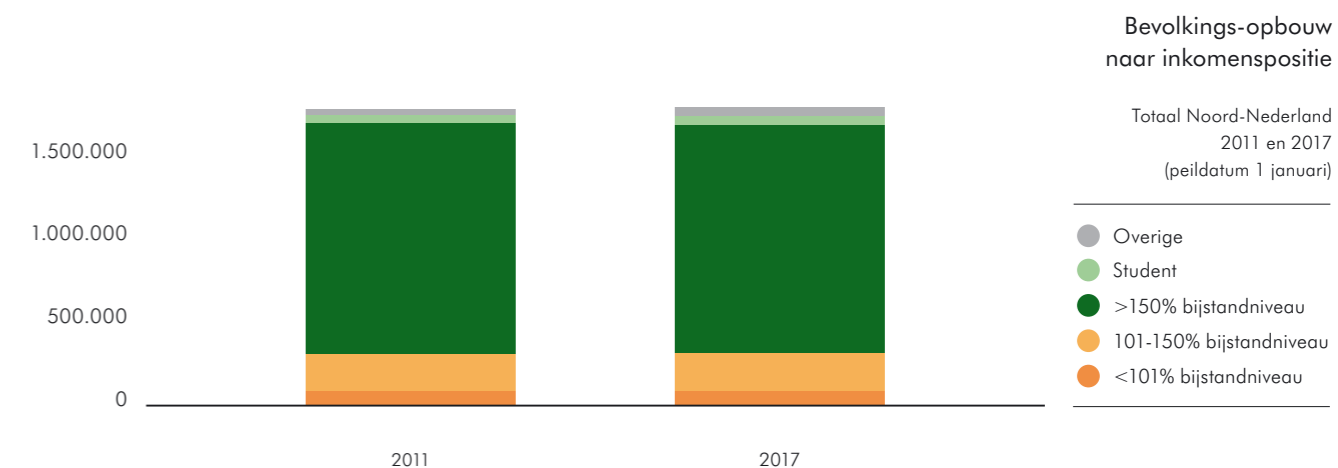

In dit hoofdstuk wordt voor de verschillende gebieden in Noord-Nederland bekeken hoe de inkomens zich hebben ontwikkeld en wat hierin de rol van binnenlandse verhuizingen is geweest. Allereerst wordt gekeken hoe de situatie er voor heel Noord-Nederland uit ziet. Daarna volgen de totalen van krimpgebieden, anticipeergebieden, overige landelijke gebieden en provinciehoofdsteden. Vervolgens worden de gebieden per provincie afzonderlijk bekeken. De Veenkoloniën is tussen de provincies Drenthe en Groningen geplaatst.

Totaal Noord-Nederland

In de drie Noordelijke provincies Groningen, Friesland en Drenthe woonden in 2017 in totaal ruim 1,7 miljoen mensen. Dit is een kleine stijging van 0,02% per jaar sinds 2011. De veranderingen kunnen plaatsvinden door geboorten en sterfte, binnenlandse verhuizingen en buitenlandse migratie. De meeste mensen (78%) in Noord-Nederland behoren tot een huishouden met een inkomen boven 150% van het bijstandsniveau. 17% van de mensen behoort tot een huishouden met een lager inkomen dat onder 150% van het bijstandsniveau ligt. De overige 5% is student, woont in een instelling of behoort tot een ander huishoudentype.

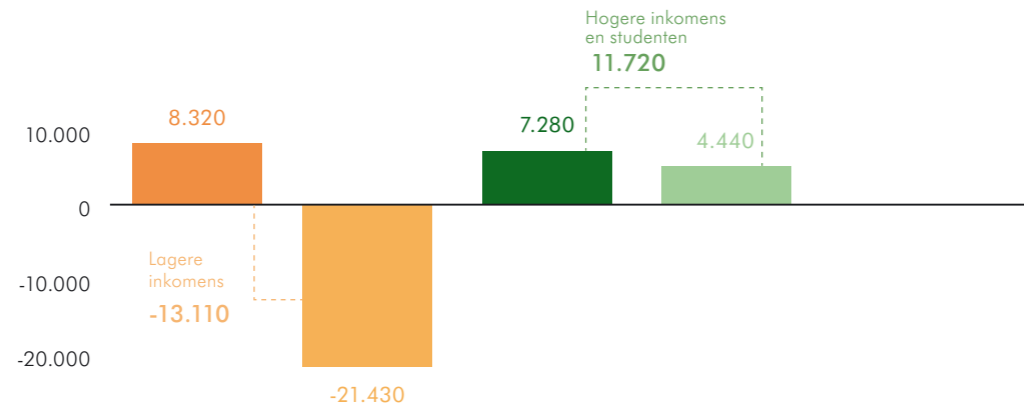
Gedurende de periode 2011-2017 is het aantal personen dat behoort tot huishoudens met een lager inkomen in Noord-Nederland afgenomen. Deze afname wordt veroorzaakt door een sterke afname van het aantal inkomens tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau (-21.430). Het aantal personen in een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau is juist toegenomen. De toename van deze laagste inkomensgroep kan mogelijk verklaard worden door de economische crisis die gedurende de onderzoeksperiode plaatsvond. Het aantal personen in een huishouden met een hoger inkomen is ook toegenomen, net zoals het totaal aantal studenten.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut totale periode, Totaal Noord-Nederland (exclusief institutioneel en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

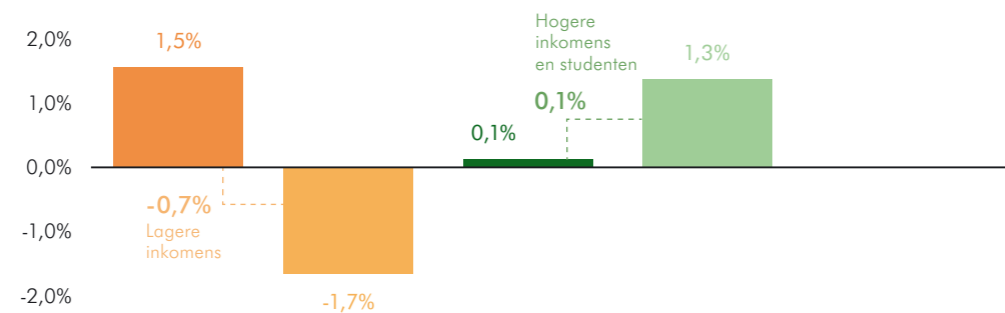

De afname van het aantal lagere inkomens en de toename van het aantal hogere inkomens betekent dat de inkomensverdeling in Noord-Nederland zich als geheel, ondanks de crisis, gunstig heeft ontwikkeld. Hierbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat het aandeel laagste inkomens (tot 101% bijstandsniveau) toegenomen. De stijging van deze laagste inkomens tussen 2011 en 2016 is zelfs iets sterker dan het Nederlands gemiddelde tijdens die periode (1,5% per jaar in Noord-Nederland t.o.v. 1,4% per jaar in heel Nederland). Het aantal personen met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau is daarentegen sterker afgenomen dan in heel Nederland (-1,7% in Noord-Nederland t.o.v. -1,2% in heel Nederland).

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Totaal Noord-Nederland (exclusief institutioneel en overige huishoudens)

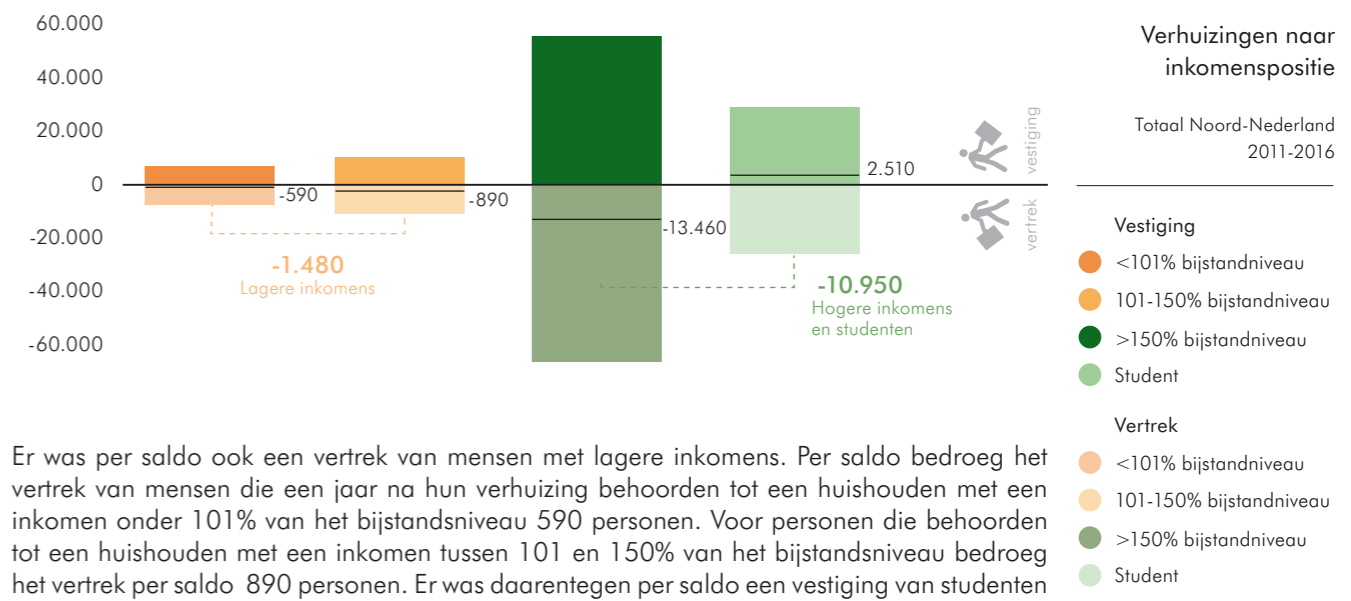
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

Het aantal personen met hogere inkomens en studenten is met 0,1% per jaar toegenomen. Om een vergelijking met heel Nederland te maken moeten we daar, in verband met beschikbaarheid cijfers, de toename van het aantal personen in instellingen en overige inkomensposities bij optellen (alle personen niet in een huishouden met een inkomen lager dan 150% van het bijstandsniveau). In Noord-Nederland is de toename dan 0,2% per jaar, een minder sterke toename dan de landelijke toename van 0,4% per jaar. Doordat het totaal aantal lagere inkomens in geheel Noord-Nederland tussen 2011 en 2016 is afgenomen en het aantal hogere inkomens inclusief studenten is toegenomen, is het aandeel lagere inkomens in geheel Noord-Nederland afgenomen. De afname is echter minder sterk dan landelijk.

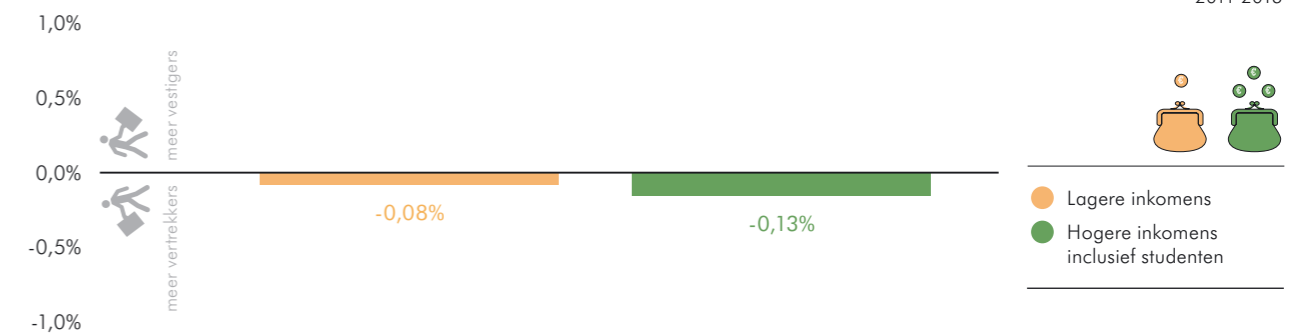
Verhuizingen naar inkomenspositie

In Noord-Nederland was gedurende de periode 2011-2016 per saldo sprake van een vertrek van de bevolking naar de rest van Nederland. Er waren in totaal 12.430 meer vertrekkers dan vestigers. Het sterkste vertrek in absolute aantallen vond plaats bij de groep personen die in het jaar na hun verhuizing behoorden tot een huishouden met een inkomen boven 150% van het bijstandsniveau (-13.460). Dit zijn waarschijnlijk voor een groot deel voormalige studenten die elders in Nederland een baan hebben gevonden.

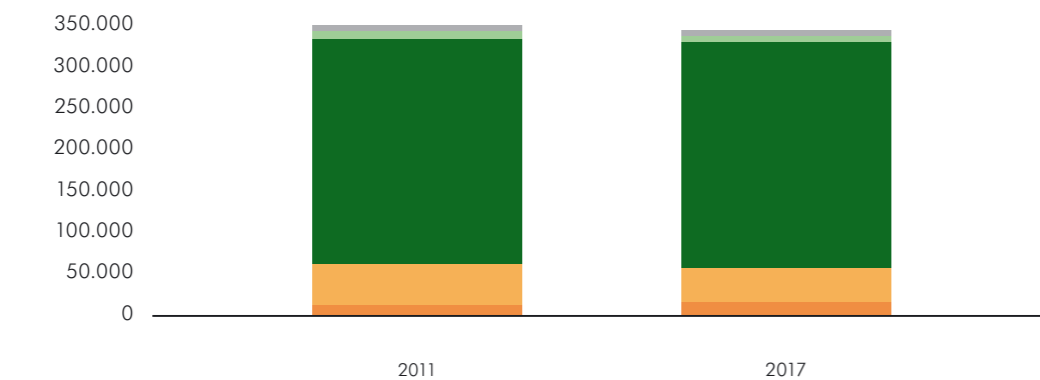
Er was per saldo ook een vertrek van mensen met lagere inkomens. Per saldo bedroeg het vertrek van mensen die een jaar na hun verhuizing behoorden tot een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau 590 personen. Voor personen die behoorden tot een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau bedroeg het vertrek per saldo 890 personen. Er was daarentegen per saldo een vestiging van studenten van 2.510 personen.

Wanneer de lagere inkomens samen worden genomen en ook de hogere inkomens en studenten als één groep worden beschouwd zien we dat de netto uitstroom van de groep hogere inkomens inclusief studenten (-0,13% per jaar) sterker is dan die van de lagere inkomens (-0,08% per jaar). Op basis hiervan kan worden gesteld dat binnenlandse verhuizingen zorgen voor een toename van het aandeel lagere inkomens in Noord-Nederland.

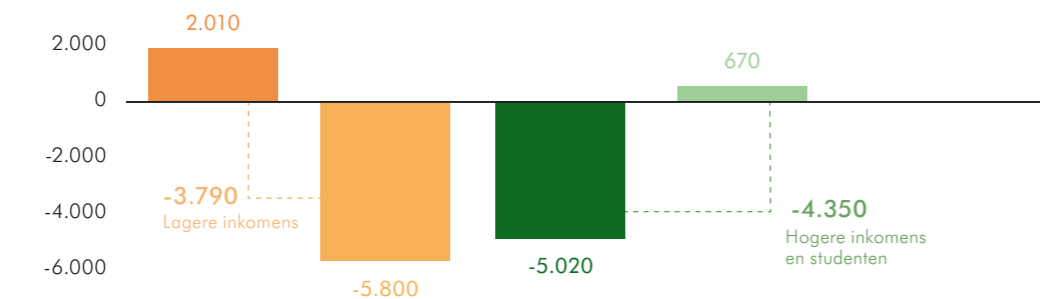
Krimpgebieden

De krimpgebieden in Noord-Nederland zijn Noordoost-Friesland, de MEDAL-regio en Oost-Groningen. Eerst kijken we naar de veranderingen in bevolkingssamenstelling, waarbij geboorte en sterfte, binnen- en buitenlandse verhuizingen zijn meegenomen. Tussen 2011 en 2017 is de totale bevolking in deze gebieden afgenomen van 340.830 naar 332.100 een verschil van -0,4% per jaar.

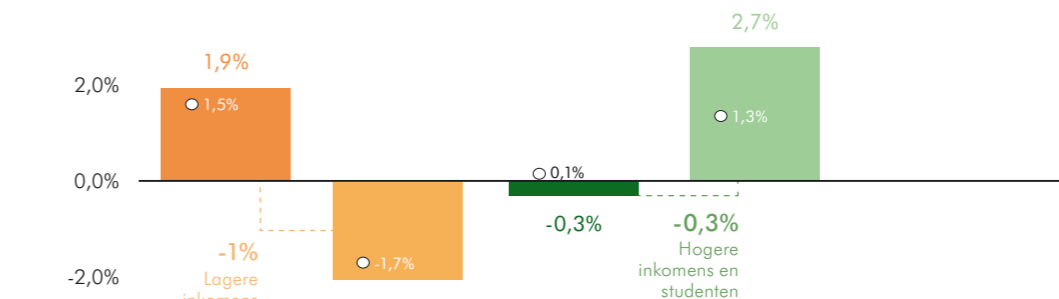

Van de totale bevolking in krimpgebieden behoort in 2007 tot een huishouden met een inkomen boven 150% van het bijstandsniveau. Dit is in heel Noord-Nederland ook 78%. 19% van de bevolking heeft een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau, een percentage dat hoger ligt dan het Noord-Nederlands gemiddelde (17%).

De bevolkingsdaling in krimpgebieden vindt plaats onder zowel lagere als hogere inkomens. In absolute zin is de daling van het aantal lagere inkomens het sterkst onder inwoners uit huishoudens met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau (-5.800). Procentueel gezien is deze daling sterker (-2% per jaar) dan het Noord-Nederlands gemiddelde (-1,7% per jaar). Het aantal personen behorend tot een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau is in dezelfde periode juist met 2.010 toegenomen. Deze stijging (+1,9% per jaar) is procentueel gezien ook sterker dan het Noord-Nederlands gemiddelde (+1,5% per jaar). In totaal is tussen 2011 en 2017 het aantal lagere inkomens, met -1% per jaar, sterker afgenomen dan in heel Noord-Nederland (-0,7%).

In tegenstelling tot de ontwikkeling in heel Noord-Nederland was er tussen 2011 en 2017 ook een afname van het aantal personen dat tot een huishouden met inkomen boven 150% van het bijstandsniveau behoort (-5.020). Dit is een afname van 0,3% per jaar, terwijl er in heel Noord-Nederland juist een toename van 0,1% per jaar was. Het aantal studenten nam wel toe (+670, +2,7% per jaar). Omdat de relatieve daling van het totaal aantal lagere inkomens (-1% per jaar) sterker was dan de relatieve daling van het aantal hogere inkomens inclusief studenten (-0,3% per jaar), is het verschil tussen lagere en hogere inkomens afgenomen. Kanttekening hierbij is de sterke toename van het aantal laagste inkomens (<101% bijstandsniveau). Dit kan waarschijnlijk verklaard worden door de economische crisis. De lagere werkgelegenheid in krimpgebieden is vermoedelijk de reden dat deze stijging in krimpgebieden sterker is dan in de rest van Noord-Nederland.

Verhuizingen naar inkomenspositie

Vanuit de krimpgebieden was er van 2011 tot en met 2016 per saldo een vertrek van inwoners naar de rest van Nederland. Er waren in totaal 5.990 meer vertrekkers dan vestigers. De sterkste netto uitstroom vond plaats bij de groep personen die in het jaar na hun verhuizing student waren (-6.480). Het vertrek van studenten werd nauwelijks gecompenseerd door een instroom van mensen met een huishoudensinkomen boven 150% (+410). In heel Noord-Nederland is juist een netto instroom van studenten en een netto uitstroom van hogere inkomens. krimpgebieden staan dan ook, net als andere niet-stedelijke gebieden in Noord-Nederland, aan de basis van een roltrapmodel. Dit betekent dat jongeren van platteland naar stad trekken om te studeren en vervolgens doortrekken naar grotere stedelijke centra of terugkeren naar het platteland om bijvoorbeeld een gezin te stichten. De netto uitstroom van studenten is in die zin niet opvallend, de kleine netto instroom van hogere inkomens in krimpgebieden is dat wel.

Het resultaat van de in- en uitstroom van lagere inkomens in krimpgebieden is bijna nihil. De netto instroom voor mensen die een jaar na hun verhuizing behoorden tot een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau bedroeg 140 personen. Voor personen die behoorden tot een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was er een kleine netto uitstroom 60 personen. In totaal was er een netto instroom van lagere

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Krimpgebieden (exclusief institutionele en overige huishoudens)

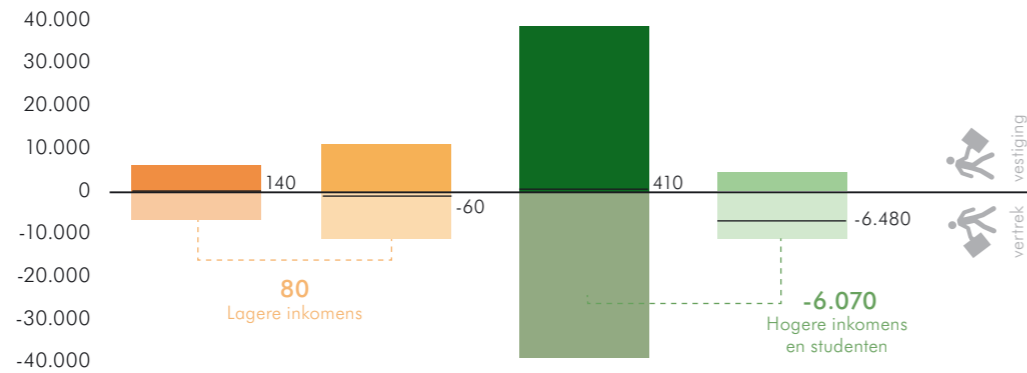
- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student
- Gemiddelde Noord-Nederland

Verhuizingen naar inkomenspositie

Krimpgebieden, 2011-2016

- Vestiging**
- <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student
- Vertrek**
- <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student

inkomens van 80 personen. Dit lijkt een haast verwaarloosbaar aantal. Toch kan dit opvallend worden genoemd, volgens de migratietheorie dat mensen in hun zoektocht naar werk of hoger loon van het platteland naar de stad trekken. Mogelijk heeft de beschikbaarheid van goedkope huisvesting in krimpgebieden een aanzuigende werking op mensen met een lager inkomen, waardoor het saldo van verhuizingen op vrijwel nul uitkomt.

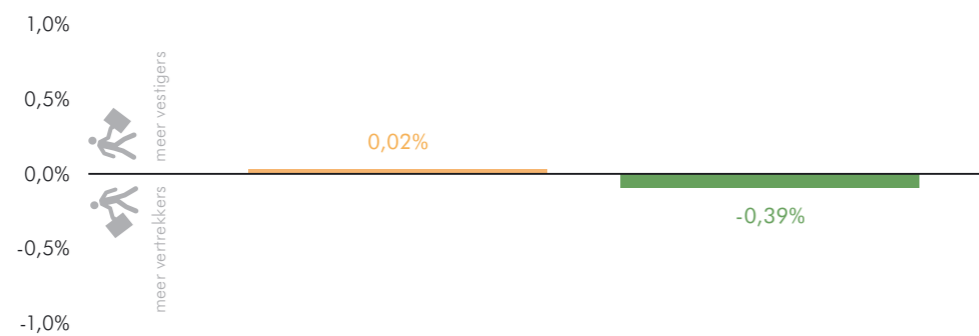

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Krimpgebieden, 2011-2016

- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

Er valt in krimpgebieden dus een kleine netto instroom van lagere inkomens en een netto uitstroom van hogere inkomens te zien. Dit betekent dat het aandeel lagere inkomens door binnenlandse verhuizingen toeneemt.

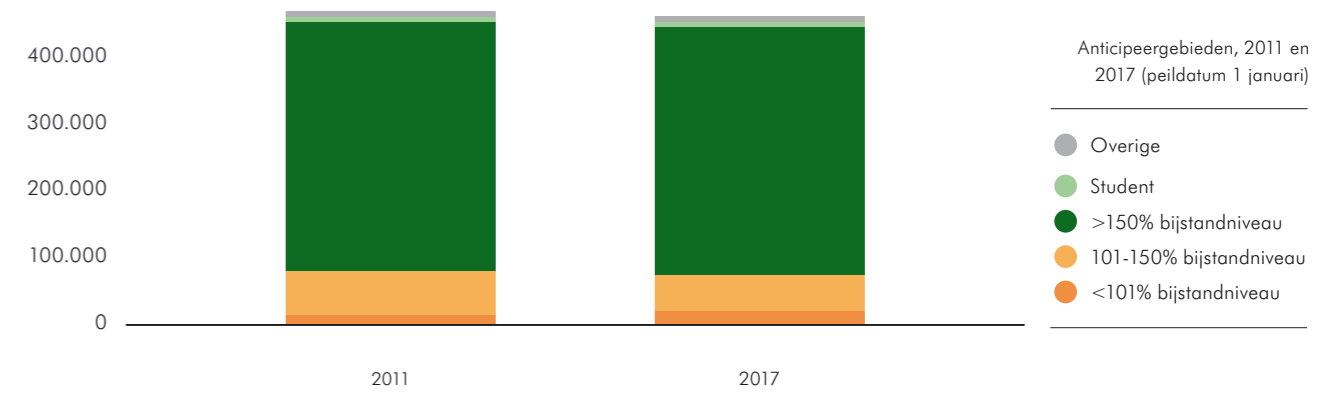

Anticipieergebieden

De anticipieergebieden in Noord-Nederland zijn Zuidoost-Drenthe, Noordwest-Friesland, Zuidoost-Friesland en de Waddeneilanden. Tussen 2011 en 2017 is de totale bevolking in deze gebieden afgenomen van 457.880 naar 452.580, een verschil van -0,2% per jaar. Van de totale bevolking in krimpgebieden behoort 80% tot een huishouden met een inkomen boven 150% van het bijstandsniveau. Dit is in heel Noord-Nederland lager met 78%. 17% van de bevolking heeft een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau, een percentage dat gelijk is aan het Noord-Nederlands gemiddelde.

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

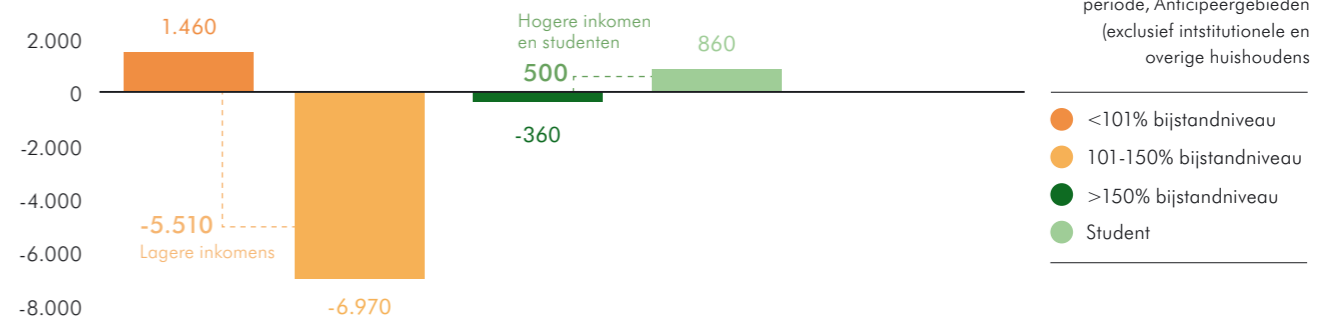
Anticipieergebieden, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

De bevolkingsdaling in anticipieergebieden vindt voornamelijk plaats onder lagere inkomens. In absolute zin is de daling van het aantal lagere inkomens het sterkst onder inwoners uit huishoudens met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau (-6.970). Procentueel gezien is deze daling sterker (-2% per jaar) dan het Noord-Nederlands gemiddelde (-1,7% per jaar). Het aantal personen behorend tot een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau is in dezelfde periode juist met 1.460 toegenomen. Deze stijging (+1,1% per jaar) is procentueel gezien minder sterk dan het Noord-Nederlands gemiddelde (+1,5% per jaar). In totaal is tussen 2011 en 2017 het aantal lagere inkomens, met -1,2% per jaar, sterker afgenomen dan in heel Noord-Nederland (-0,7%).

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut totale periode, Anticipieergebieden (exclusief institutionele en overige huishoudens)

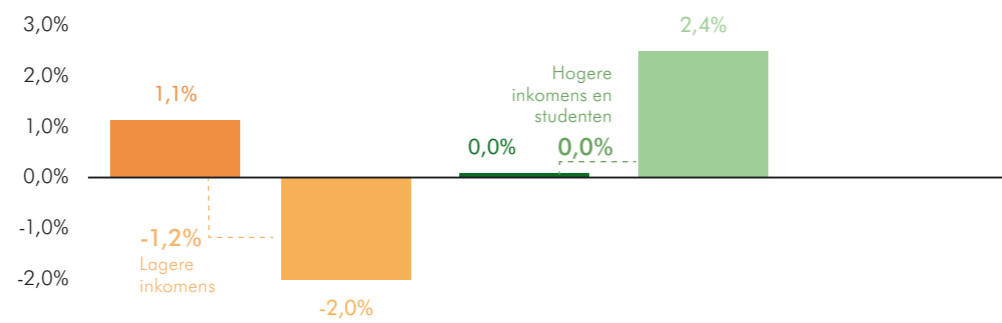

In tegenstelling tot de ontwikkeling in heel Noord-Nederland was er tussen 2011 en 2017, net als in krimpgebieden, een (minimale) afname van het aantal personen dat tot een huishouden met inkomen boven 150% van het bijstandsniveau behoort (-360). Dit is een afname van 0,02% per jaar, terwijl er in heel Noord-Nederland juist een toename van 0,1% per jaar was. Het aantal studenten nam wel toe (+860, +2,4% per jaar). Omdat er een relatieve daling van het totaal aantal lagere inkomens sterker was en een kleine relatieve stijging van het aantal hogere inkomens inclusief studenten, is het verschil tussen lagere en hogere inkomens afgenomen. Kanttekening hierbij is de sterke toename van het aantal laagste inkomens (<101% bijstandsniveau). Dit kan waarschijnlijk verklaard worden door de economische crisis.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Anticipeergebieden (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student

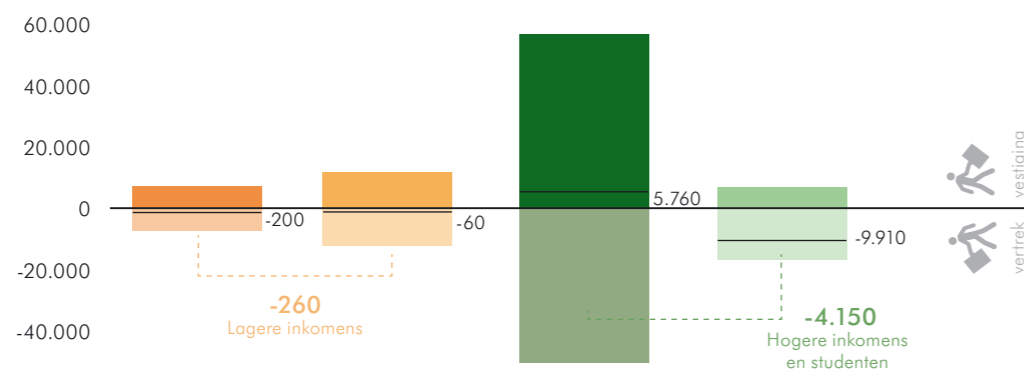
Verhuizingen naar inkomenspositie

Vanuit de anticipeergebieden was van 2011 tot en met 2016 een netto uitstroom van inwoners naar de rest van Nederland. Er waren in totaal 4.410 meer vertrekkers dan vestigers. De sterkste netto uitstroom vond plaats bij de groep personen die in het jaar na hun verhuizing student waren (-9.910). Het vertrek van studenten werd deels gecompenseerd door een instroom van mensen met een huishoudensinkomen boven 150% (+5.760). In heel Noord-Nederland is juist een netto instroom van studenten en een netto uitstroom van hogere inkomens. anticipeergebieden staan dan ook, net als andere niet-stedelijke gebieden in Noord-Nederland, aan de basis van een roltrapmodel.

Verhuizingen naar inkomenspositie

Totaal Anticipeergebieden 2011-2016

- Vestiging**
- <101% bijstandsniveau
 - 101-150% bijstandsniveau
 - >150% bijstandsniveau
 - Student
- Vertrek**
- <101% bijstandsniveau
 - 101-150% bijstandsniveau
 - >150% bijstandsniveau
 - Student

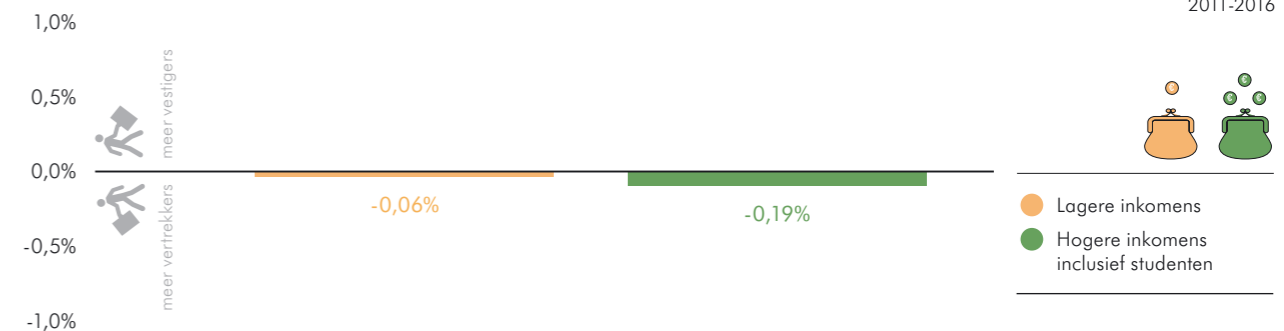

Dit betekent dat jongeren van platteland naar stad trekken om te studeren en vervolgens doortrekken naar grotere stedelijke centra of terugkeren naar het platteland om bijvoorbeeld een gezin te stichten. De netto instroom van hogere inkomens in anticipeergebieden compenseert niet de hele uitstroom van jongeren, maar is hoger dan in krimpgebieden.

Het resultaat van de in- en uitstroom van lagere inkomens in krimpgebieden is licht negatief. De netto uitstroom voor mensen die een jaar na hun verhuizing behoorden tot een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau bedroeg 200 personen. Voor personen die behoorden tot een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was er een kleine netto uitstroom 60 personen. In totaal was er een netto uitstroom van lagere inkomens van 260 personen. Dat er een netto uitstroom is van mensen met een lager inkomen is volgens verwachting, omdat mensen mogelijk verhuizen naar gebieden met meer kansen op de arbeidsmarkt. Toch is de netto uitstroom niet sterk. Mogelijk heeft de beschikbaarheid van goedkope huisvesting in anticipeergebieden een aanzuigende werking op mensen met een lager inkomen.

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Anticipeergebieden 2011-2016

Er valt in anticipeergebieden dus een kleine netto uitstroom van lagere inkomens en een grotere netto uitstroom van hogere inkomens en studenten te zien. Dit betekent dat het aandeel lagere inkomens door binnenlandse verhuizingen toeneemt.

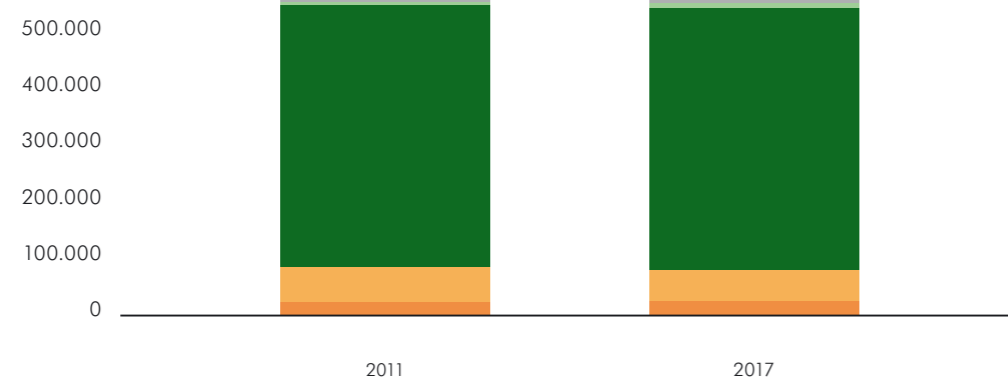
Overig Noord-Nederland

Overig Noord-Nederland zijn alle gebieden in het Noorden die geen krimp- of anticipeergebied, of provinciehoofdstad zijn. We hebben het hier over het Noordelijk en Zuidwestelijk deel van Drenthe, de gemeenten rond de Stad Groningen, en Zuidwest-Friesland. Dit gebied kan gezien worden als een referentiegebied voor krimp- en anticipeergebieden. In de periode 2011 tot 2017 is de totale bevolking van dit gebied licht toegenomen; in 2011 woonden er 541.920 en in 2017 544.980 personen. Dit is een toename van 3.060 personen, oftewel een jaarlijkse toename van 0,1%.

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Overig Noord-Nederland, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- <101% bijstandniveau

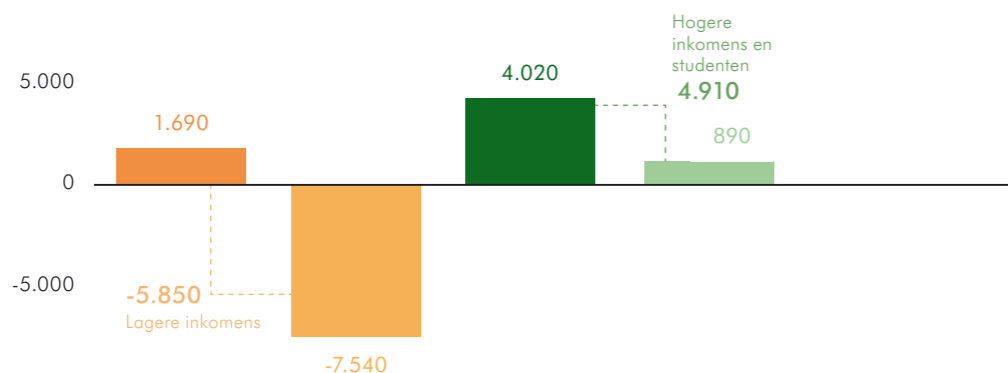

Kijkend naar de inkomensposities van personen zijn behoorlijke verschuivingen waar te nemen. Het totaal aantal lagere inkomens is sterk afgenomen (-5.850), terwijl het aantal hogere inkomens en studenten juist is gestegen (+4.910). De sterke absolute afname van personen in huishoudens met lagere inkomens wordt veroorzaakt door een sterke afname van personen in huishoudens met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau. Een daling van 7.540, oftewel 2,1% per jaar. Het aantal personen in een huishouden met inkomen onder 101% van het bijstandsniveau nam juist toe met 1,2% per jaar (+1.690). Het aantal personen met een hoger inkomen nam toe met 0,2% per jaar (+4.020). Ook was er een kleine toename (+890) van het aantal studenten.

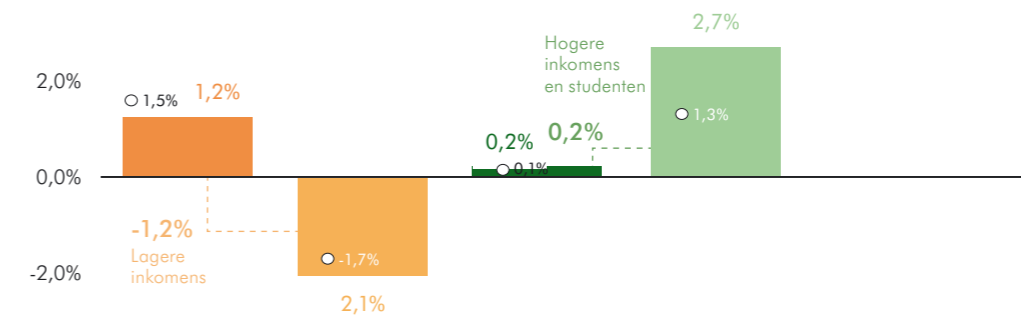
Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, overig Noord-Nederland (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

Doordat de groep hogere inkomens inclusief studenten is toegenomen en de groep lagere inkomens is afgenomen is het aandeel lagere inkomens van de totale bevolking in overig Noord-Nederland tussen 2011 en 2017 afgenomen. Dit beeld wijkt af van sommige krimp- en anticipeergebieden, waar het totaal aantal lagere inkomens soms is toegenomen en het aantal hogere inkomens soms afgenomen.

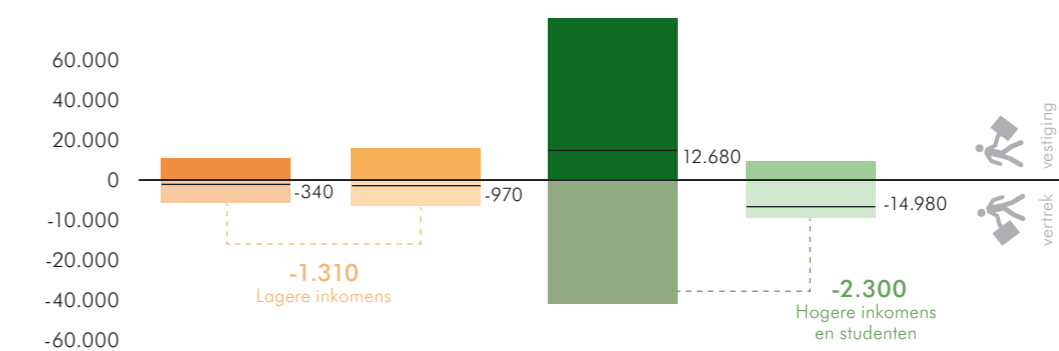
Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, overig Noord-Nederland (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student
- Gemiddelde Noord-Nederland

Verhuizingen naar inkomenspositie

In overig Noord-Nederland waren van 2011 tot en met 2016 meer binnenlandse vertrekkers dan vestigers. Ook hier was dus, net als in krimp- en anticipeergebieden, een binnenlands vertrekoverschot. In totaal vestigden 101.980 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 105.590 personen. Dit betekent dat er per saldo 3.610 personen uit overig Noord-Nederland zijn vertrokken, wat zorgt voor een jaarlijkse afname van 0,11%. Ondanks het negatieve binnenlandse verhuissaldo was er toch een kleine toename van de totale bevolking in overig Noord-Nederland. Dit betekent dat er in de regio meer geboorte dan sterfte en/of een buitenlands vestigingsoverschot is.

Verhuizingen naar inkomenspositie

Overig Noord-Nederland, 2011-2016

- Vestiging**
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student
- Vertrek**
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

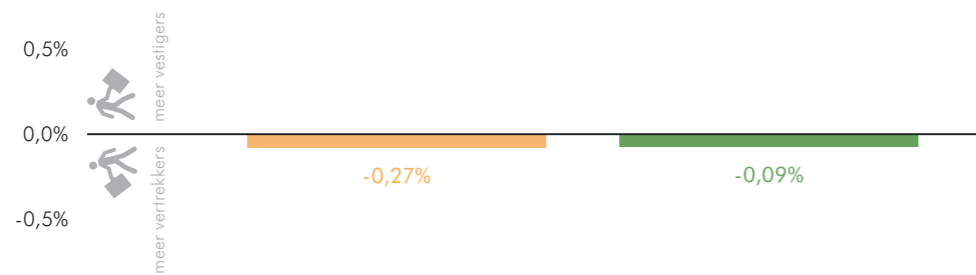
Het totale negatieve verhuissaldo wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de verhuisbewegingen van jongeren die elders gaan studeren. In de jaren 2011-2016 vertrokken 20.670 personen uit overig Noord-Nederland en er vestigden zich 5.690 personen van buiten de regio die een jaar na hun verhuizing student zijn. Dit is een verschil van 14.980 personen. Dit verlies aan studenten wordt in grote mate gecompenseerd door de netto instroom van personen in huishoudens met een hoger inkomen. Van deze groep vertrokken 50.260 personen naar een plek buiten de regio, maar vestigden zich 62.940 personen: een positief saldo van 12.680. De netto uitstroom van studenten en hogere inkomens resulteerde tezamen in een afname van de bevolking van 2.300 inwoners.

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Overig Noord-Nederland 2011-2016

- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

De verhuisbewegingen van mensen met lagere inkomens hadden ook een afname van de bevolking tot gevolg. Er vertrokken zich 1.310 personen meer met een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau dan dat er vertrokken. Bij de groep personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was dit negatieve verhuissaldo het groter van omvang (-970) dan bij personen in een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau (-340).

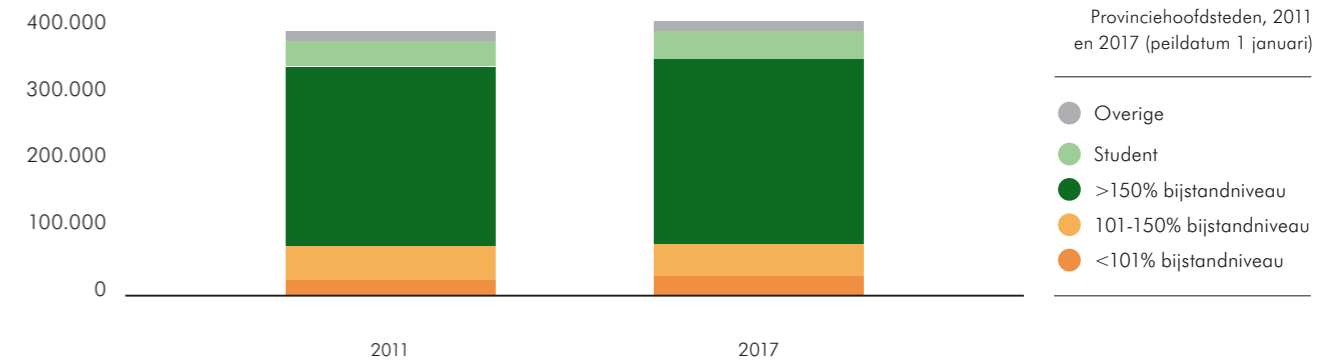
Er valt in de overige landelijke gebieden in Noord-Nederland dus een netto uitstroom van lagere inkomens en een kleine netto uitstroom van hogere inkomens en studenten te zien. Dit betekent dat het aandeel lagere inkomens door binnenlandse verhuizingen afneemt.

Provinciehoofdsteden

De provinciehoofdsteden van Noord-Nederland zijn Groningen, Leeuwarden en Assen. In deze steden zijn universiteiten, hogescholen en meer kansen op de arbeidsmarkt. Het valt dus te verwachten dat er in deze gebieden andere verhuizingen zijn dan in de rest van Noord-Nederland. Tussen 2011 en 2017 is de totale bevolking in deze gebieden sterk toegenomen van 376.980 naar 392.180, een toename van 0,7% per jaar. Van de totale bevolking in de provinciehoofdsteden behoort 67% tot een huishouden met een inkomen boven 150% van het bijstandsniveau. Dit is lager dan in heel Noord-Nederland (78%). 19% van de bevolking heeft een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau, een percentage dat boven het Noord-Nederlands gemiddelde ligt (17%). In tegenstelling tot de landelijke gebieden hebben de provinciehoofdsteden een forse studentenpopulatie (10%, gemiddelde Noord-Nederland 5%).

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

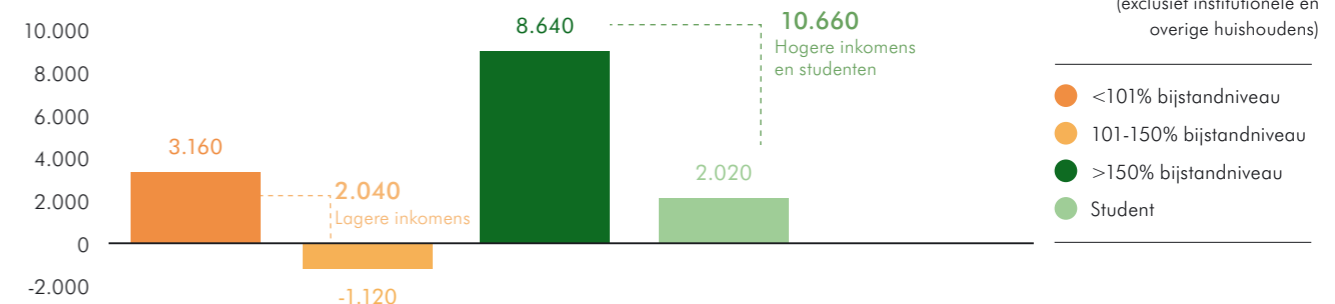
Provinciehoofdsteden, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

Een daling van het aantal inwoners is alleen waar te nemen bij het aantal inwoners uit huishoudens met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau (-1.120). Procentueel gezien is deze daling minder sterk (-0,4% per jaar) dan het Noord-Nederlands gemiddelde (-1,7% per jaar). Het aantal personen behorend tot een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau is in dezelfde periode juist met 3.160 toegenomen. Deze stijging (+1,9% per jaar) is procentueel gezien sterker dan het Noord-Nederlands gemiddelde (+1,5% per jaar). In totaal is tussen 2011 en 2017 het aantal lagere inkomens met 0,5% per jaar toegenomen. In heel Noord-Nederland is juist sprake van een afname van het totaal aantal lagere inkomens (-0,7%).

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, Provinciehoofdsteden (exclusief institutionele en overige huishoudens)

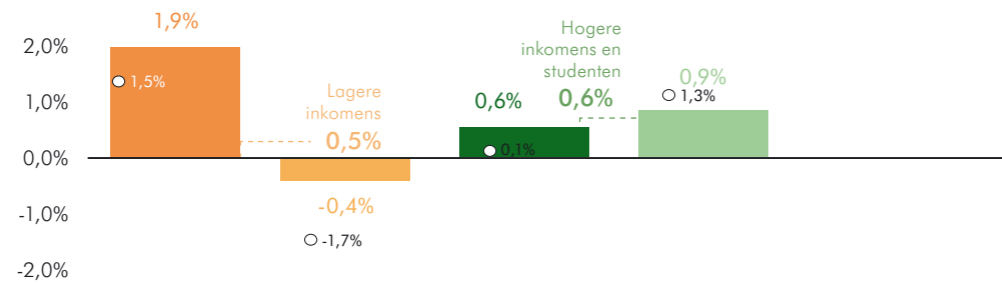

De groei van de bevolking in provinciehoofdsteden vindt voornamelijk plaats onder hogere inkomens (+8.640). Dit is een toename van 0,6% per jaar, veel sterker dan in heel Noord-Nederland (+0,1% per jaar). Het aantal studenten nam ook toe (+2.020, +0,9% per jaar). Omdat de relatieve stijging van het totaal aantal lagere inkomens (+0,5% per jaar) minder sterk was dan de relatieve toename van het aantal hogere inkomens inclusief studenten (+0,6% per jaar), is het aandeel inwoners met een lager inkomen afgenomen. Kanttekening hierbij is de sterke toename van het aantal laagste inkomens (<101% bijstandsniveau). Dit kan waarschijnlijk verklaard worden door de economische crisis.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Provinciehoofdsteden (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student
- Gemiddelde Noord-Nederland

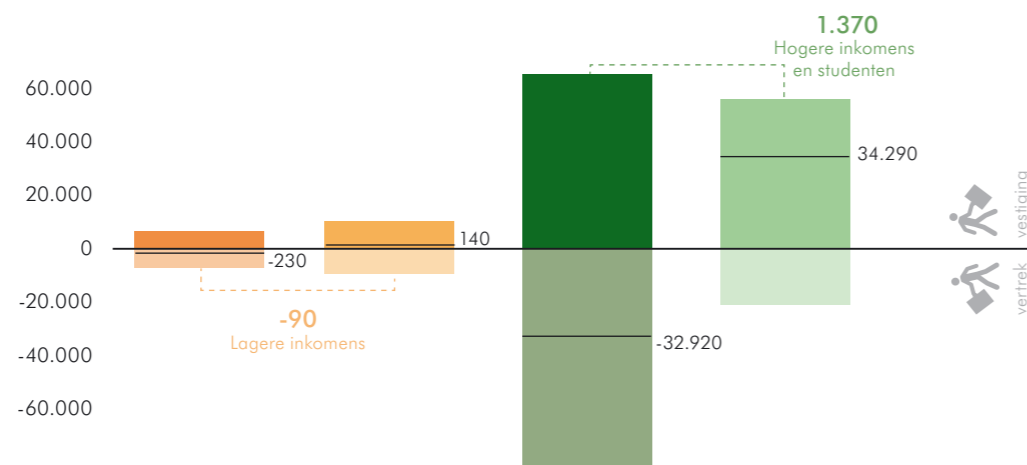
Verhuizingen naar inkomenspositie

Vanuit de drie provinciehoofdsteden was er van de jaren 2011 tot en met 2016 een netto instroom van inwoners vanuit de rest van Nederland. Er waren in totaal 1.280 meer vestigers dan vertrekkers. De sterkste netto instroom vond plaats bij de groep die in het jaar na hun verhuizing student waren (+34.290). Hier staat een sterke netto uitstroom tegenover van mensen met in het jaar na hun verhuizing een huishoudensinkomen boven 150% van het bijstandsniveau (-32.920). Dit beeld past in het roltrapmodel waarin studenten zich vestigen

Verhuizingen naar inkomenspositie

Totaal Provinciehoofdsteden 2011-2016

- Vestiging**
- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student
- Vertrek**
- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student

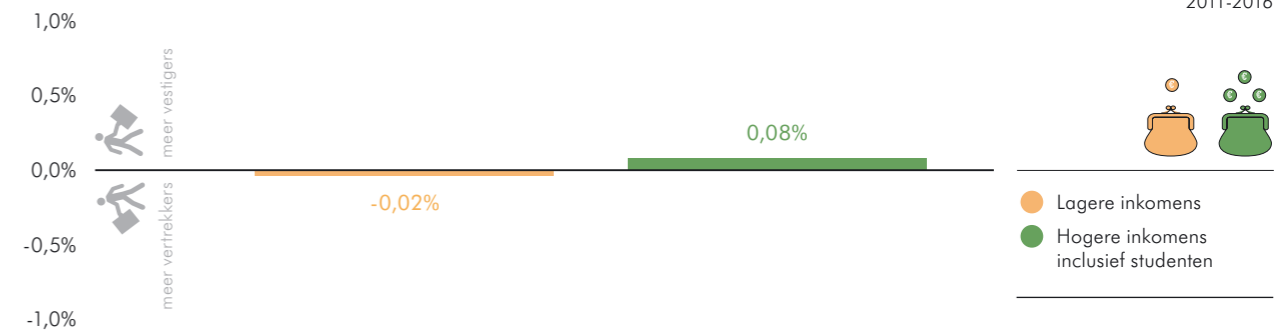

in regionale centra om te studeren en vervolgens óf doortrekken naar andere delen van het land om een passende baan te vinden, óf naar gebieden buiten de stad te verhuizen bij gezinsvorming.

Het resultaat van de in- en uitstroom van lagere inkomens in krimpgebieden is vrijwel nihil. De netto uitstroom voor mensen die een jaar na hun verhuizing behoorden tot een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau bedroeg 230 personen. Voor personen die behoorden tot een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was er een kleine netto instroom van 140 personen. In totaal was er een netto uitstroom van lagere inkomens van 90 personen. Het is opvallend dat er geen netto instroom is van mensen met lagere inkomens, omdat steden van oudsher plaatsen zijn waar mensen met lagere inkomens naar toe trekken om hun positie te verbeteren, of geschikte (sociale) huisvesting te vinden.

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Provinciehoofdsteden 2011-2016

Er valt in de provinciehoofdsteden dus een minimale netto uitstroom van lagere inkomens en een netto instroom van hogere inkomens inclusief studenten te zien. Dit betekent dat het aandeel lagere inkomens door binnenlandse verhuizingen afneemt. Dit beeld van afnemende verschillen tussen hogere inkomens inclusief studenten en lagere inkomens door verhuizingen past in het beeld voor de totale bevolking in de provinciehoofdsteden. Het geeft ook aan dat de toename van het aantal lagere inkomens komt door de interne inkomensontwikkeling van de bevolking en niet door verhuizingen.

Provincie Drenthe

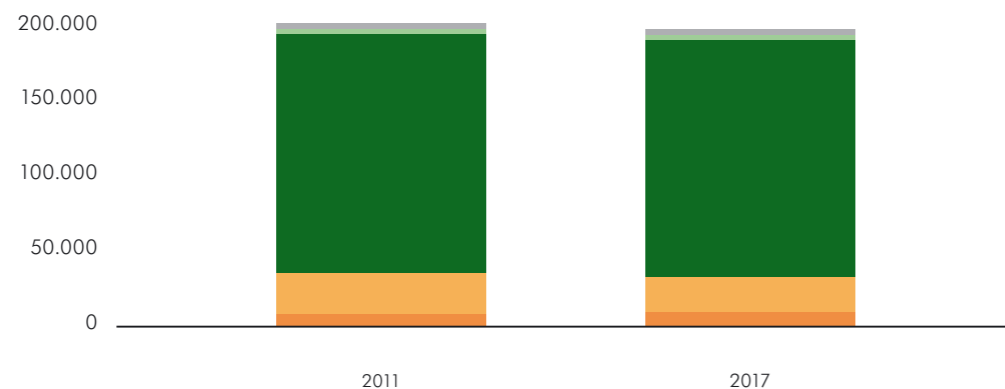
Zuidoost-Drenthe

In de periode 2011 tot 2017 is de totale bevolking van Zuidoost-Drenthe afgenomen, van 197.020 naar 193.380 (-3.640). Dit is een jaarlijkse daling van 0,3%. De sterkste absolute afname van de bevolking tussen 2011 en 2017 vond plaats bij personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150%. Een daling van 3.490 personen, oftewel 2,3% per jaar. Ook het aantal personen in een huishouden met een hoger inkomen nam af; een daling van 860. De groep personen met een huishoudensinkomen onder 101% van het bijstandsniveau nam juist toe met 570 personen. Dit is 1% per jaar. Ook was er een kleine toename (+240) van het aantal studenten.

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Zuidoost-Drenthe, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- <101% bijstandniveau

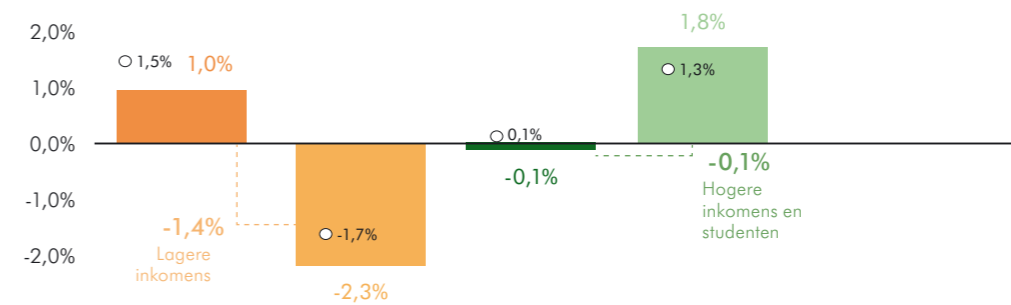
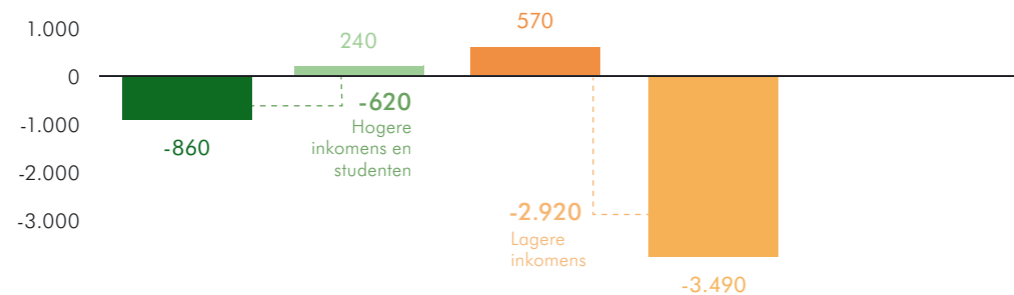

In totaal zien we zowel een afname van de complete groep lagere inkomens als van de groep hogere inkomens met studenten. De relatieve afname van de groep lagere inkomens (-1,4% per jaar) is sterker geweest dan de afname van de hogere inkomens met studenten (-0,1% per jaar). Doordat de groep hogere inkomens met studenten minder sterk is afgenomen dan de groep lagere inkomens is het aandeel lagere inkomens van de totale bevolking in Zuidoost-Drenthe tussen 2011 en 2017 afgenomen.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut totale periode, Zuidoost-Drenthe (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

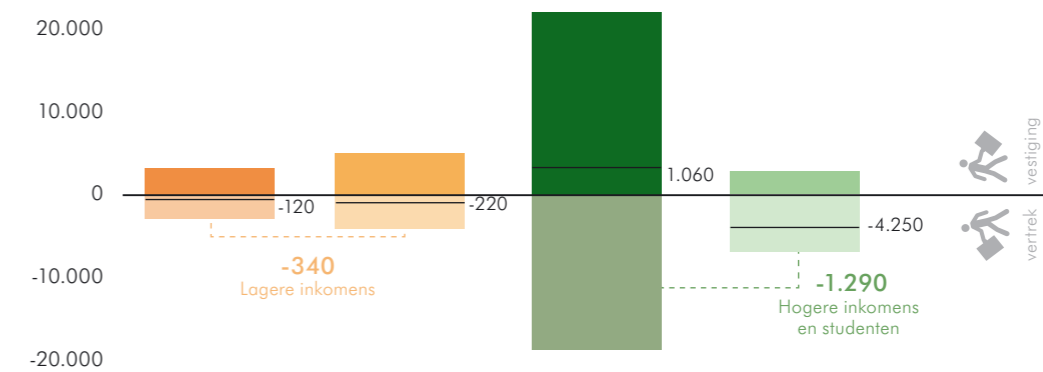
Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Provinciehoofdsteden (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student
- Gemiddelde Noord-Nederland

Verhuizingen naar inkomenspositie

In Zuidoost-Drenthe waren van 2011 tot en met 2016 meer binnenlandse vertrekkers dan vestigers. Dit heet een binnenlands vertrekoverschot. In totaal vestigden 24.630 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 26.260 personen. Dit betekent dat er per saldo 1.630 personen uit Zuidoost-Drenthe zijn vertrokken, wat zorgt voor een jaarlijkse afname van 0,14%, vergelijkbaar met het negatieve binnenlands verhuissaldo van Oost-Groningen. De totale bevolkingskrimp kan hiermee voor 44% verklaard worden door een negatief binnenlands verhuissaldo. De overige afname komt door een verschil in geboorte en sterfte en buitenlandse migratie.

Verhuizingen naar inkomenspositie

Absolute aantallen, totale periode, Zuidoost-Drenthe, 2011-2016

- Vestiging
 - <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student
- Vertrek
 - <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student

Het totale negatieve verhuissaldo wordt vooral veroorzaakt door de verhuisbewegingen van jongeren die elders gaan studeren. In de jaren 2011-2016 vertrokken 6.210 personen uit Zuidoost-Drenthe en er vestigden zich 1.860 personen van buiten de regio die een jaar na hun verhuizing student zijn. Dit is een verschil van 4.350 personen. Er waren wel 3.060 meer vestigers dan vertrekkers met een hoger inkomen. De groep studenten wordt dus voor een

deel vervangen door inwoners met een hoger inkomen. De netto uitstroom van studenten en hogere inkomens resulteerde tezamen in een afname van de bevolking van 1.290 inwoners.

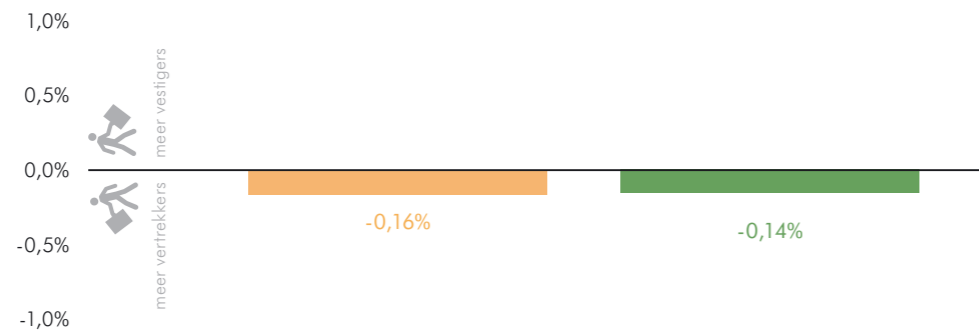
De verhuisbewegingen van mensen met lagere inkomens hadden een afname van de bevolking tot gevolg. Er vestigden zich 340 personen met een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau meer dan dat er vertrokken. Bij de groep personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was dit negatieve verhuissaldo het grootst (-220). Er was in Zuidoost-Drenthe van 2011 t/m 2016 in totaal dus een negatief verhuissaldo van lagere inkomens en een negatief verhuissaldo van hogere inkomens en studenten.

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Zuidoost-Drenthe 2011-2016

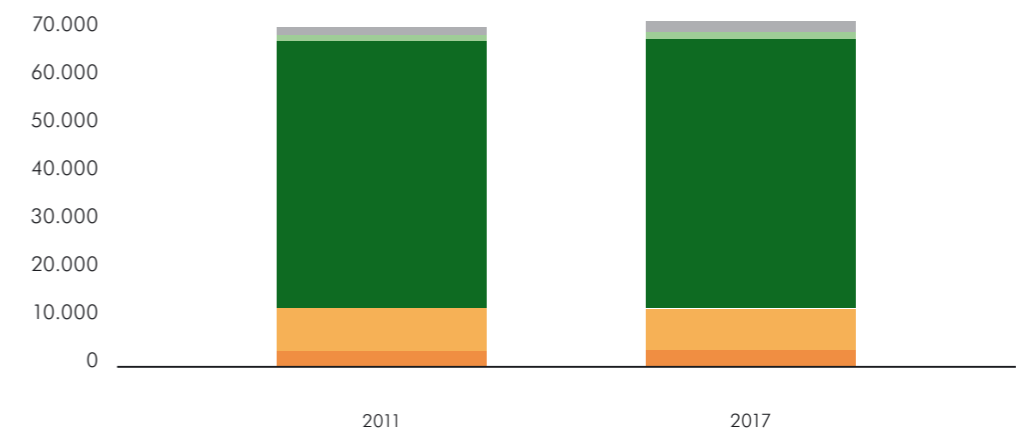
- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

In Zuidoost-Drenthe heeft het negatieve verhuissaldo van personen in een huishouden met een inkomen op of onder van bijstandsniveau (-120), een dempende werking op de totale bevolkingsontwikkelingen van deze groep (+570). Het positieve binnenlandse verhuissaldo van personen in een huishouden met een hoger inkomen heeft ook een dempend effect op de totale daling van het aantal personen in huishoudens met hogere inkomens in de regio.

Gemeente Assen

Assen is de provinciehoofdstad van Drenthe en heeft in de periode 2011-2017 een bescheiden groei van de bevolking gekend. In 2011 woonden er 67.098 inwoners in de gemeente, in 2017 waren dit er 67.639. Dit is een toename van 0,1% per jaar.

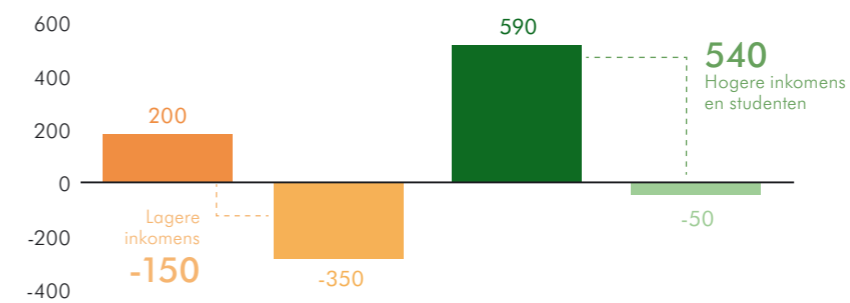

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Gemeente Assen, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- <101% bijstandsniveau

De groep huishoudens met een hogere inkomenspositie van meer dan 150% van het bijstandsniveau heeft de sterkste absolute groei meegemaakt (+590). Enigszins opmerkelijk nam het aantal studenten licht af (-50). In de andere provinciehoofdsteden en ook in vele gebieden in Noord-Nederland, nam dit de omvang van deze groep juist toe. Bij de lagere inkomens is een toename te zien van het aantal personen in huishoudens met een inkomen tot 101% van het bijstandsniveau (+200), maar een daling van het aantal personen in huishoudens met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau (-350). De totale groep lagere inkomens nam dus iets af (-150).

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, Gemeente Assen (exclusief institutionele en overige huishoudens)

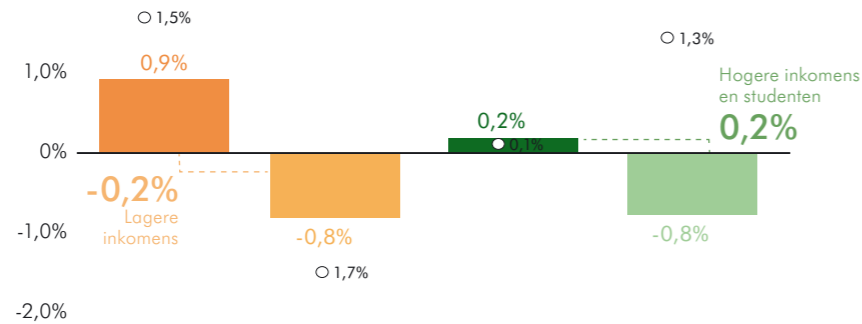
- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student

Relatief gezien nam de groep huishoudens met een inkomenspositie van minder dan 101% van het bijstandsniveau in Assen het meest toe (+0,9%). De relatieve afname van personen in huishoudens met een inkomen van 101 tot 150% van het bijstandsniveau en de groep studenten was even sterk. De relatieve toename van de hogere inkomensgroep was 0,2% per jaar. Doordat de groep lagere inkomens is afgenomen en de groep hogere inkomens met studenten is toegenomen, is het aandeel hogere inkomens van de totale bevolking in Assen tussen 2011 en 2017 iets toegenomen.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Gemeente Assen (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student
- Gemiddelde Noord-Nederland

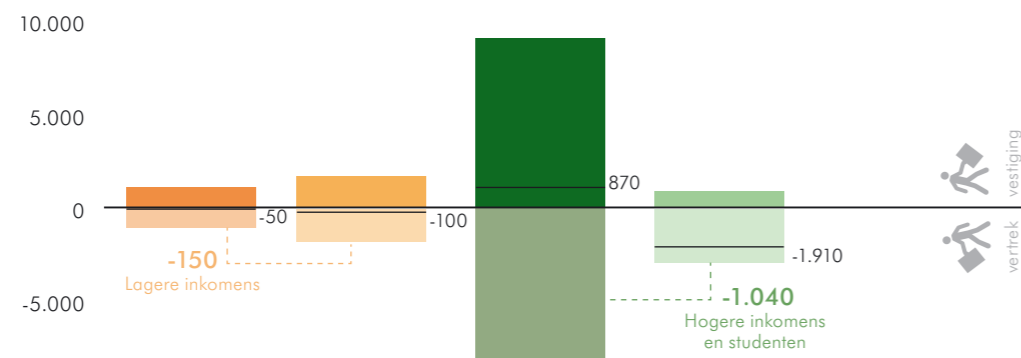
Binnenlandse verhuisbewegingen van de bevolking naar inkomenspositie huishoudens

In de periode 2011-2016 was er in Assen sprake van een negatief binnenlands verhuissaldo. In totaal vestigden 12.520 personen van buiten de regio zich en vertrokken er 13.710 personen uit Assen. In totaal waren er dus 1.190 meer vertrekkers dan vestigers. Dit vertrekoverschot zorgde voor een afname van de bevolking van -0,3% per jaar.

Verhuizingen naar inkomenspositie

Totaal Gemeente Assen, 2011-2016

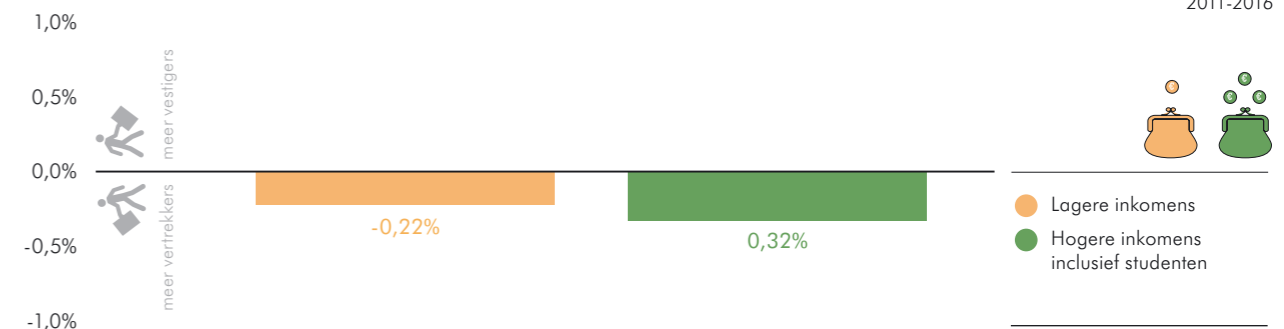
- Vestiging**
- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student
- Vertrek**
- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student

De sterkste absolute vertrekoverschot is te vinden bij jongeren die gaan studeren (-1.910). Daar staat tegenover dat er een positief verhuissaldo van 870 personen van personen in huishoudens met een inkomenspositie van meer dan 150% van het bijstandsniveau. Dit beeld van vertrekkende studenten en vestigende hogere inkomens vertoont veel overeenkomsten met het beeld in de landelijke gebieden in Noord-Nederland. In de twee andere provinciehoofdsteden is juist sprake van een netto instroom van studenten en een netto uitstroom van hogere inkomens.

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Gemeente Assen, 2011-2016

Het binnenlands verhuissaldo van lagere inkomens is in Assen negatief. Er zijn 150 personen met een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau meer die vertrekken dan dat er vestigen. Het verhuissaldo van lagere inkomens heeft daarom een versterkend effect op de totale afname van het aantal lagere inkomens.

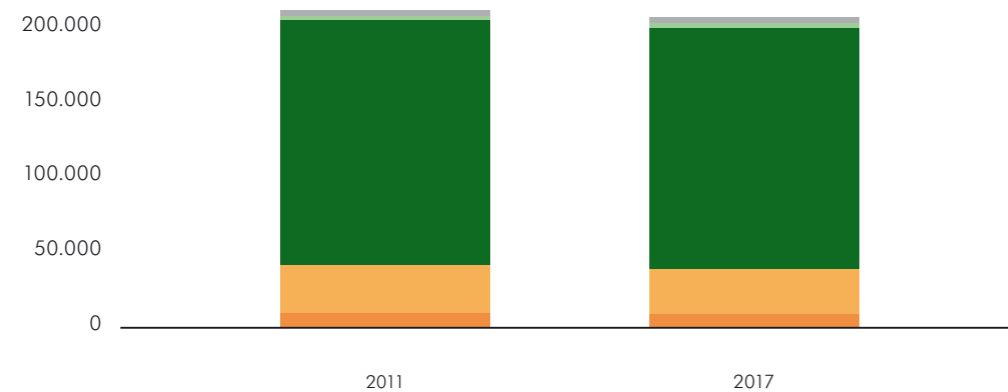
De Veenkoloniën

De Veenkoloniën is een gebied dat in de Oostelijke delen van de provincies Groningen en Drenthe ligt. Dit gebied overlapt deels de gebieden Zuidoost-Drenthe en Oost-Groningen. In de periode 2011 tot 2017 is de totale bevolking van de Veenkoloniën afgenomen, van 195.321 naar 191.354 (-3.125). Dit is een jaarlijkse daling van 0,3%.

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

De Veenkoloniën, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- <101% bijstandniveau

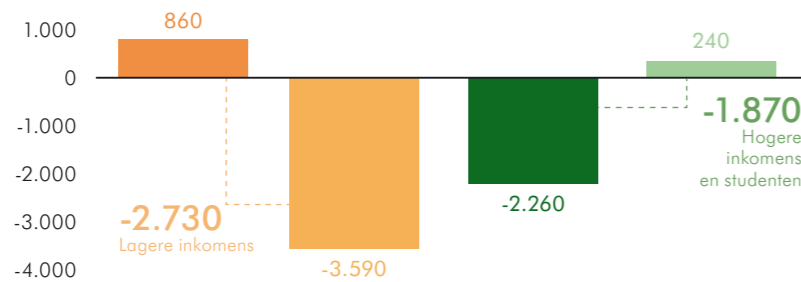

De sterkste absolute afname van de bevolking tussen 2011 en 2017 vond plaats bij personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150%. Een daling van 3.590 personen, oftewel 2,3% van de totale groep per jaar. Ook het aantal personen in een huishouden met een hoger inkomen nam af; een daling van 2.260. De groep personen met een huishoudens inkomen onder 101% van het bijstandsniveau nam juist toe met 860 personen. Dit is 1,4% per jaar. Ook was er een kleine toename (+390) van het aantal studenten.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, De Veenkoloniën (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

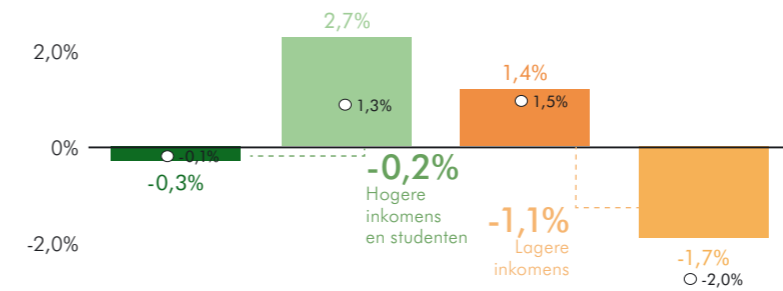

In totaal zien we zowel een afname van de complete groep lagere inkomens als van de groep hogere inkomens met studenten. De relatieve afname van de groep lagere inkomens (-1,1% per jaar) is sterker geweest dan de afname van de hogere inkomens met studenten (-0,2% per jaar). Doordat de groep hogere inkomens met studenten minder sterk is afgenomen dan de groep lagere inkomens is het aandeel lagere inkomens van de totale bevolking de Veenkoloniën tussen 2011 en 2017 afgenomen.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, De Veenkoloniën (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student
- Gemiddelde Noord-Nederland

Verhuizingen naar inkomenspositie

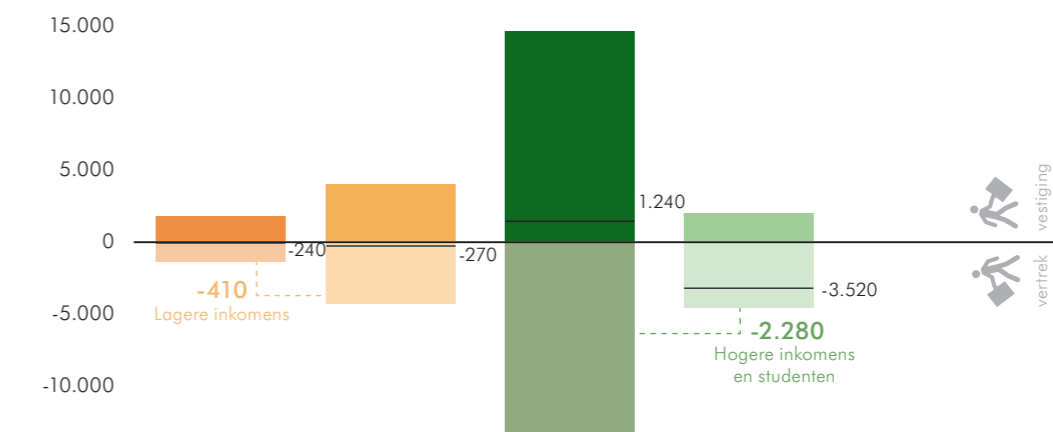
In de Veenkoloniën waren van 2011 tot en met 2016 meer binnenlandse vertrekkers dan vestigers: een binnenlands vertrekoverschot. In totaal vestigden 22.490 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 25.180 personen. Dit betekent dat er per saldo 2.690 personen uit de Veenkoloniën zijn vertrokken, wat zorgt voor een jaarlijkse afname van 0,23%. De totale bevolkingskrimp kan hiermee voor 56% verklaard worden door een negatief binnenlands verhuissaldo. De overige afname komt door een verschil in geboorte en sterfte en buitenlandse migratie.

Het totale negatieve verhuissaldo wordt vooral veroorzaakt door de verhuisbewegingen van jongeren die elders gaan studeren. In de jaren 2011-2016 vertrokken 5.200 personen uit de Veenkoloniën en er vestigden zich 1.680 personen van buiten de regio die een jaar na hun verhuizing student zijn. Dit is een verschil van 3.520 personen. Er waren wel 1.240 meer vestigers dan vertrekkers met een hoger inkomen. De netto uitstroom van studenten en hogere inkomens resulteerde tezamen in een afname van de bevolking van 2.280 inwoners.

Verhuizingen naar inkomenspositie

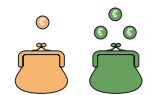
De Veenkoloniën, 2011-2016

- Vestiging**
 - <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student
- Vertrek**
 - <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student

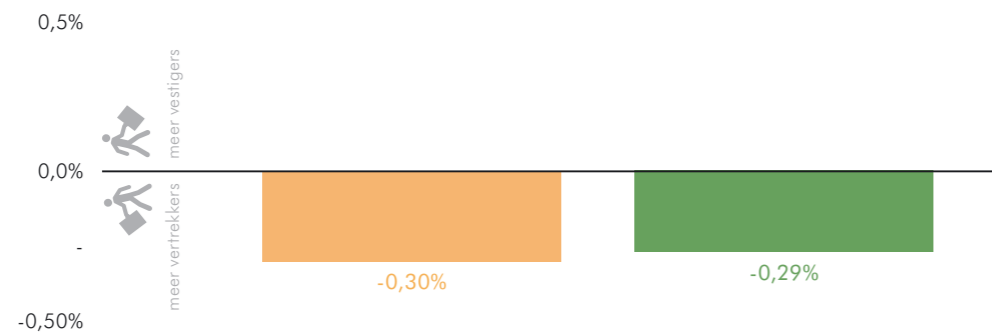
Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

De Veenkoloniën
2011-2016

- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

De verhuisbewegingen van mensen met lagere inkomens hadden een afname van de bevolking tot gevolg. Er vestigden zich 410 personen met een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau meer dan dat er vertrokken. Bij de groep personen in een huishouden met een inkomen onder 101% van het bijstandsniveau was dit negatieve verhuissaldo het grootst (-240). Er was in de Veenkoloniën van 2011 t/m 2016 in totaal dus een negatief verhuissaldo van lagere inkomens en een negatief verhuissaldo van hogere inkomens en studenten.

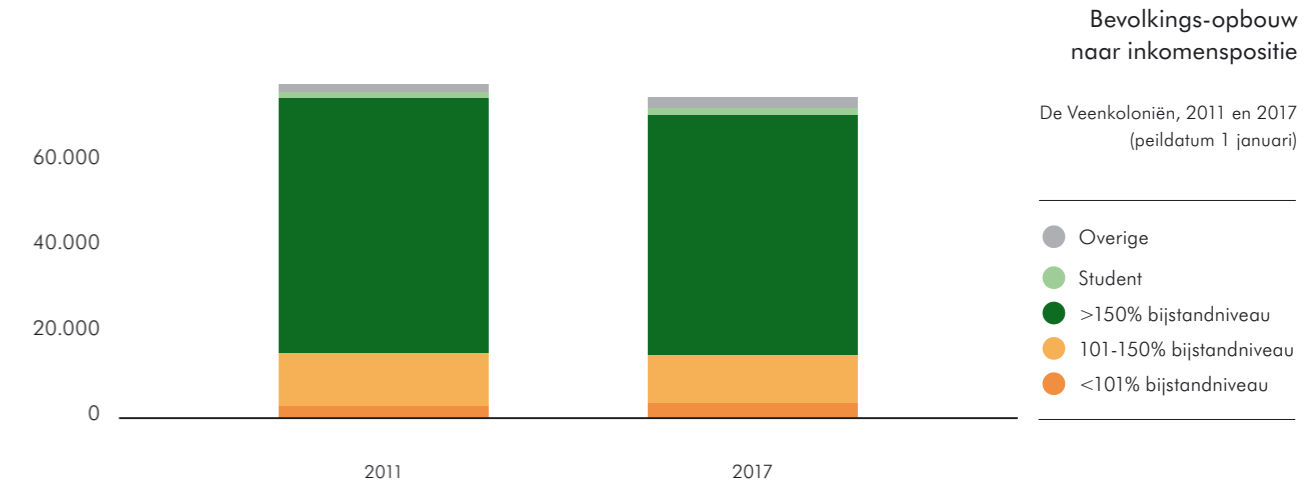

In de Veenkoloniën heeft het negatieve verhuissaldo van personen in een huishouden met een inkomen op of onder van bijstandsniveau (-410), een versterkende werking op de totale bevolkingsontwikkelingen van deze groep (-2.730). Het positieve binnenlandse verhuissaldo van personen in een huishouden met een hoger inkomen heeft een dempend effect op de totale daling van het aantal personen in huishoudens met hogere inkomens in de regio.

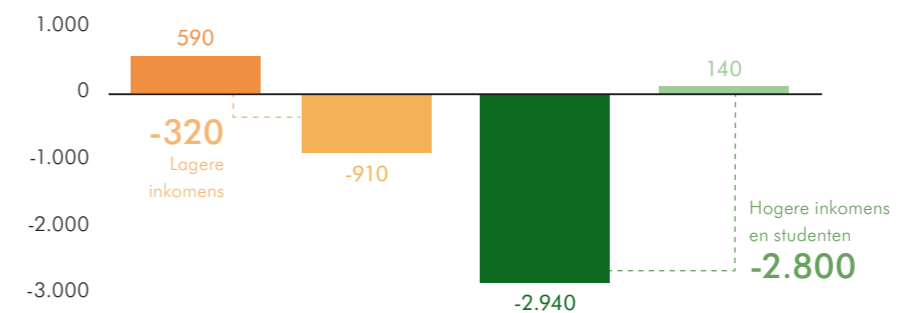
Provincie Groningen

MEDAL regio

De MEDAL regio bestond op 1 januari 2018 uit de gemeenten De Marne, Eemsum, Delfzijl, Appingedam en Loppersum. Deze regio, en met name de gemeente Delfzijl, heeft al langere tijd te kampen met bevolkingskrimp. Ook in de periode 2011 tot 2017 is de totale bevolking van de MEDAL regio afgenomen, van 75.719 naar 72.277 (-3.442). Dit is een jaarlijkse daling van 0,8%.

De sterkste absolute afname van de bevolking vond plaats bij de hogere inkomens (-2.940). Ook het aantal personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau nam af (-910). Relatief aan de omvang van deze groep was deze afname zelfs sterker (-1,4% per jaar) dan die van de hogere inkomens (-0,9% per jaar). Er was juist een toename van het aantal inwoners dat tot een huishouden behoorde met een inkomenspositie op of onder het bijstandsniveau (+590). Ook was er een kleine toename (+140) van het aantal studenten.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, MEDAL regio (exclusief institutionele en overige huishoudens)

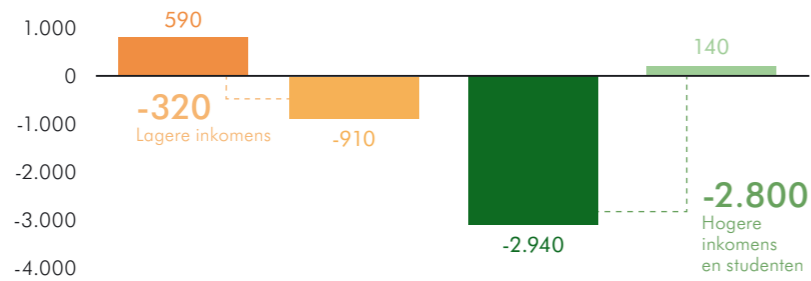
- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, De Veenkoloniën (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

In totaal zien we zowel een afname van de complete groep lagere inkomens als van de groep hogere inkomens met studenten. De relatieve afname van de groep hogere inkomens met studenten (-0,8% per jaar) is sterker geweest dan de afname van de groep lagere inkomens (-0,4% per jaar). Doordat de groep lagere inkomens minder sterk is afgenomen dan de groep hogere inkomens met studenten is het aandeel lagere inkomens van de totale bevolking in de MEDAL regio tussen 2011 en 2017 toegenomen.

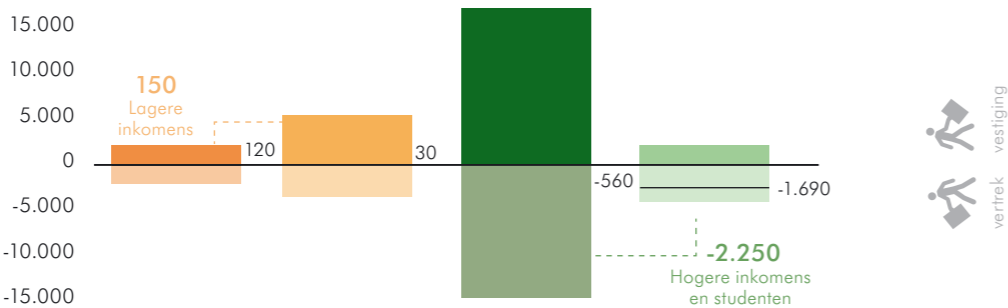
Binnenlandse verhuisbewegingen van de bevolking naar inkomenspositie huishoudens

In de MEDAL regio waren van 2011 tot en met 2016 meer vertrekkers dan vestigers: een vertrekoverschot. In totaal vestigden 9.720 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 11.820 personen. Dit betekent dat er per saldo 2.100 personen uit de MEDAL regio zijn vertrokken, wat zorgt voor een jaarlijkse afname van bijna 0,5%. De totale bevolkingskrimp kan hiermee voor ruim 60% verklaard worden door een negatief binnenlands verhuissaldo. De overige afname komt door een verschil in geboorte en sterfte en buitenlandse migratie.

Verhuizingen naar inkomenspositie

MEDAL regio, 2011-2016

- Vestiging**
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student
- Vertrek**
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

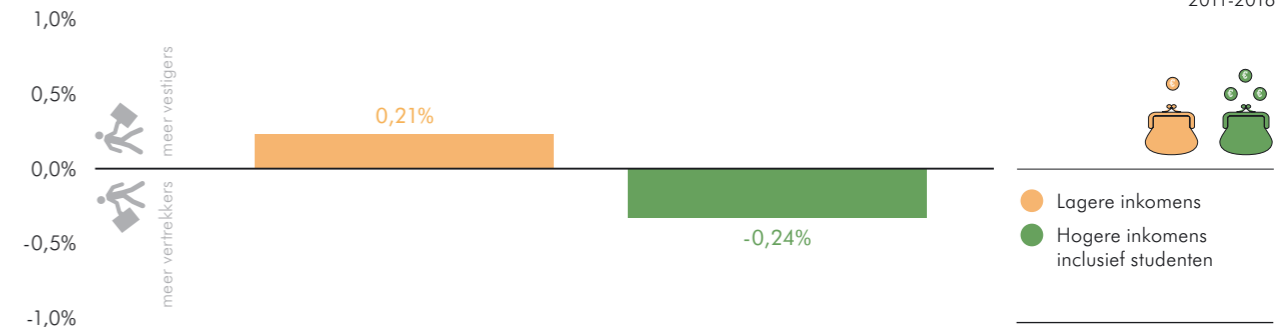
Het totale negatieve verhuissaldo wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de verhuisbewegingen van studenten. In de jaren 2011-2016 vertrokken 2.820 personen en

er vestigden zich 1.130 personen die een jaar na hun verhuizing student zijn. Opvallend is dat in de MEDAL regio geen compenserende stroom van hogere inkomens is. Sterker nog, het verhuissaldo van personen in huishoudens met een hoger inkomen is negatief, er waren 560 meer vertrekkers dan vestigers. De netto uitstroom van studenten en hogere inkomens resulteerde tezamen in een afname van de bevolking van 2.250 inwoners.

De verhuisbewegingen van mensen met lagere inkomens hadden juist een toename van de bevolking tot gevolg. Er vestigden zich 120 personen meer met een inkomen op of onder bijstandsniveau dan dat er vertrokken. Bij de groep personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was ook een positieve verhuissaldo, maar minder sterk dan in de laagste inkomenscategorie (+30). Er was in de MEDAL regio van 2011 t/m 2016 in totaal dus een positief verhuissaldo van lagere inkomens en een negatief verhuissaldo van hogere inkomens en studenten, wat zorgde voor een minder gunstige inkomensverdeling van de bevolking.

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

MEDAL regio, 2011-2016

In de MEDAL regio valt te zien dat de verhuissaldi van verschillende groepen personen in bepaalde inkomensposities de totale bevolkingsontwikkelingen versterken. Zo draagt het positieve verhuissaldo van personen in een huishouden met een inkomen op of onder bijstandsniveau (+120) voor bijna een kwart bij aan de totale toename van deze groep inwoners (+590). Het negatieve verhuissaldo van personen in een huishouden met een hoger inkomen (-560) draagt voor bijna een vijfde bij aan de afname van de totale afname van deze groep (-2.940).

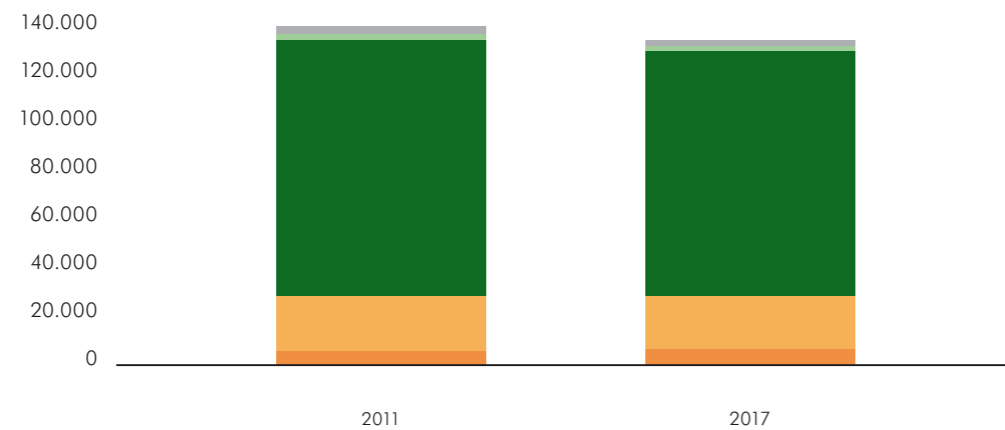
Oost-Groningen

In de periode 2011 tot 2017 is de totale bevolking van Oost-Groningen afgenomen, van 137.997 naar 134.413 (-3.584). Dit is een jaarlijkse daling van 0,4%.

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Oost-Groningen, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- <101% bijstandniveau

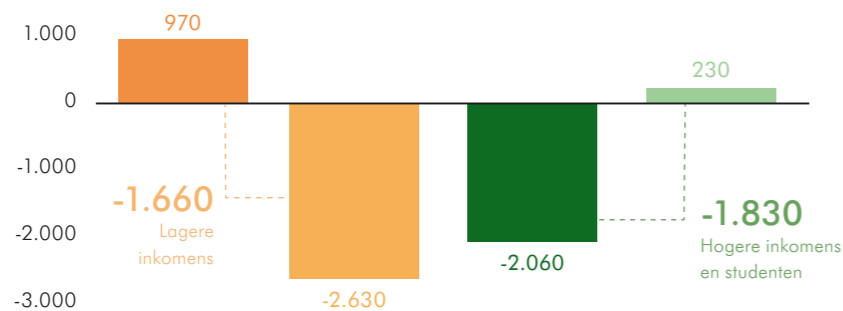

De sterkste absolute afname van de bevolking tussen 2011 en 2017 vond plaats bij personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150%. Een daling van 2.630, oftewel 2% per jaar. Ook het aantal personen in een huishouden met een hoger inkomen nam af. Deze daling van 2.060 personen in deze groep, was relatief gezien minder sterk (-0,3%) dan de daling van het aantal personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150%. De groep personen met een huishoudens inkomen onder 101% van het bijstandsniveau nam juist toe met 970 personen. Dit is 2,2% per jaar. Ook was er een kleine toename (+230) van het aantal studenten.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

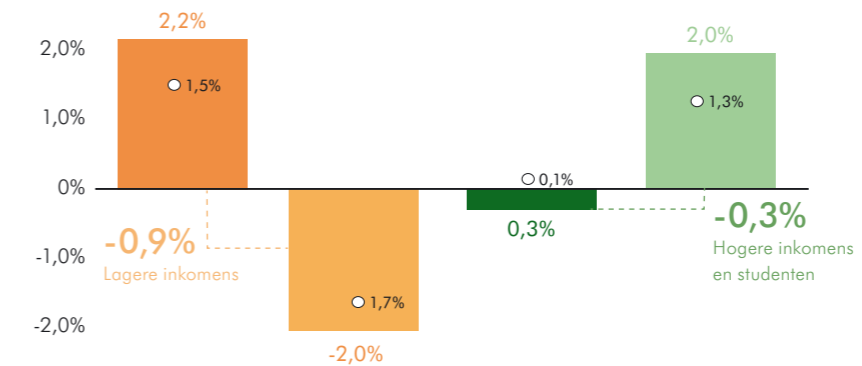
2011-2017, % per jaar, Oost-Groningen (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

In totaal zien we zowel een afname van de complete groep lagere inkomens als van de groep hogere inkomens met studenten. De relatieve afname van de groep lagere inkomens (-0,9% per jaar) is sterker geweest dan de afname van de hogere inkomens met studenten (-0,3%

per jaar). Doordat de groep hogere inkomens met studenten minder sterk is afgenomen dan de groep lagere inkomens is het aandeel lagere inkomens van de totale bevolking in Oost-Groningen tussen 2011 en 2017 afgenomen.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Oost-Groningen (exclusief institutionele en overige huishoudens)

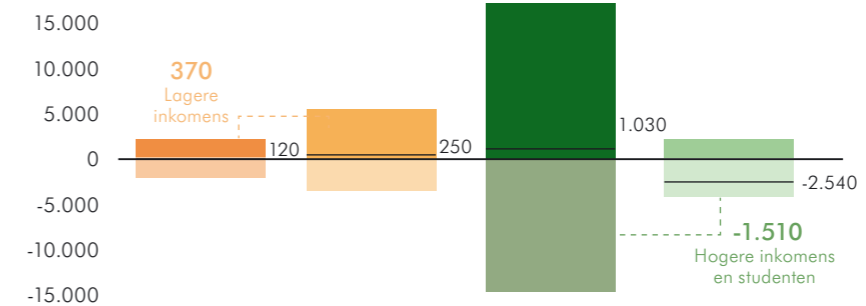
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student
- Gemiddelde Noord-Nederland

Verhuizingen naar inkomenspositie

In Oost-Groningen waren van 2011 tot en met 2016 meer binnenlandse vertrekkers dan vestigers. Dit heet een binnenlands vertrekoverschot. In totaal vestigden 18.330 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 19.460 personen. Dit betekent dat er per saldo 1.130 personen uit Oost-Groningen zijn vertrokken, wat zorgt voor een jaarlijkse afname van 0,14%. De totale bevolkingskrimp kan hiermee voor bijna 30% verklaard worden door een negatief binnenlands verhuissaldo. De overige afname komt door een verschil in geboorte en sterfte en buitenlandse migratie.

Verhuizingen naar inkomenspositie

Oost-Groningen, 2011-2016

Vestiging

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

Vertrek

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

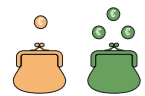
Het totale negatieve verhuissaldo wordt voor veroorzaakt door de verhuisbewegingen van jongeren die elders gaan studeren. In de jaren 2011-2016 vertrokken 3.970 personen uit Oost-Groningen en er vestigden zich 1.430 personen van buiten de regio die een jaar na hun

verhuizing student zijn. Dit is een verschil van 2.540 personen. Er waren wel meer vestigers dan vertrekkers met een hoger inkomen. De groep studenten wordt dus slechts voor een deel vervangen door inwoners met een hoger inkomen. De netto uitstroom van studenten en hogere inkomens resulteerde tezamen in een afname van de bevolking van 1.510 inwoners.

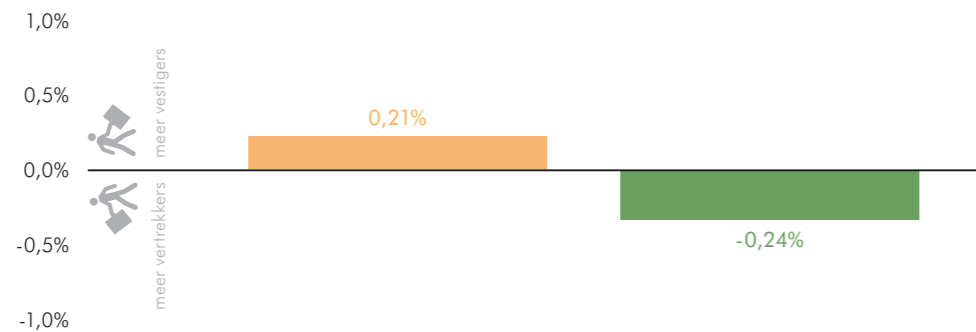
De verhuisbewegingen van mensen met lagere inkomens hadden juist een toename van de bevolking tot gevolg. Er vestigden zich 370 personen meer met een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau dan dat er vertrokken. Bij de groep personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was dit positieve verhuissaldo het grootst (+250). Er was in Oost-Groningen van 2011 t/m 2016 in totaal dus een positief verhuissaldo van lagere inkomens en een negatief verhuissaldo van hogere inkomens en studenten, wat zorgde voor een minder gunstige inkomensverdeling van de bevolking.

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Oost-Groningen, 2011-2016

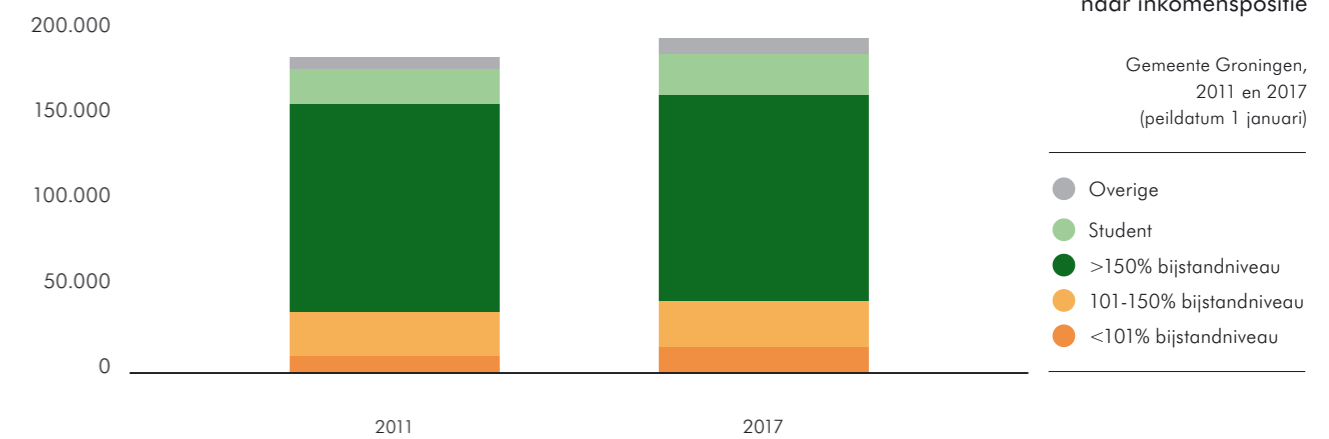
- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

In Oost-Groningen is dus een netto instroom van lagere inkomens en een netto uitstroom van hogere inkomens inclusief studenten. Hierdoor neemt het aandeel lagere inkomens in de bevolking toe als gevolg van binnenlandse verhuizingen. In de totale bevolking neemt het aandeel lagere inkomens juist af. Verhuizingen hebben dus een dempende werking op de afname van het aandeel lagere inkomens in de bevolking.

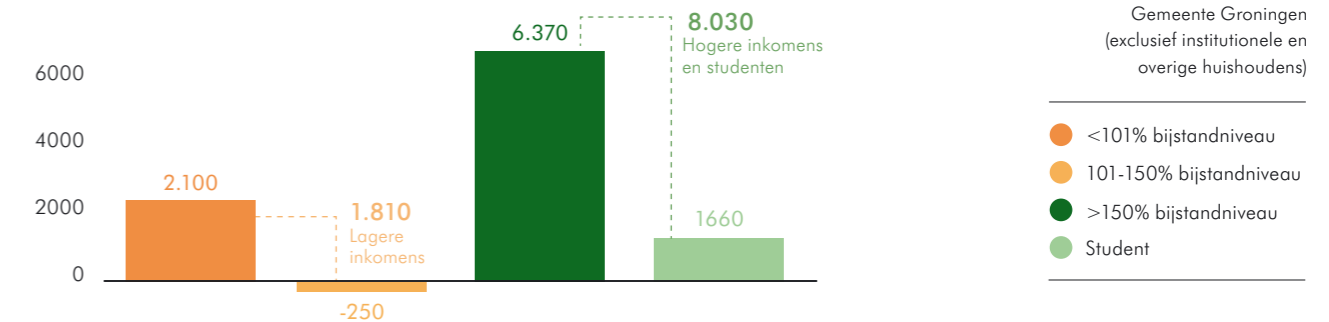
Gemeente Groningen

De gemeente Groningen is met 202.460 inwoners op 1 januari 2017 de grootste gemeente van Noord-Nederland. In 2017 is de bevolking ten opzichte van 2011 met 12.274 personen gestegen. Dit is een stijging van 1,1% per jaar.

De groep huishoudens met een hogere inkomenspositie van meer dan 150% van het bijstandsniveau heeft de sterkste absolute groei meegemaakt (+6.370). De groepen studenten en personen met een inkomen van minder dan 101% van het bijstandsniveau maakten ook een groei door over de periode 2011-2017 met een toename van respectievelijk 1.660 en 2.100 huishoudens. De groep personen met een inkomenspositie tussen de 101 en 150% van het bijstandsniveau nam als enige af, met 290 huishoudens.

Relatief gezien nam de groep huishoudens met een inkomenspositie van minder dan 101% van het bijstandsniveau het meest toe in de gemeente Groningen (+2,2%). In totaal zien we zowel een toename van de complete groep lagere inkomens (+0,8% per jaar) als van de hogere inkomens met studenten (+0,9%). Doordat de groep lagere inkomens iets minder sterk is toegenomen dan de groep hogere inkomens met studenten, is het aandeel hogere inkomens van de totale bevolking in de gemeente Groningen tussen 2011 en 2017 iets toegenomen.

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Gemeente Groningen, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- <101% bijstandsniveau

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

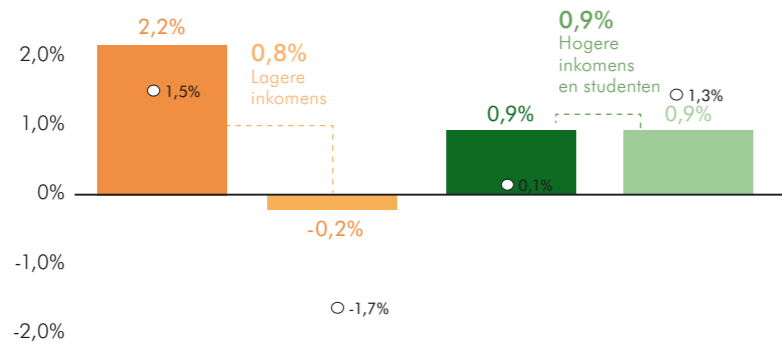
2011-2017, % per jaar, Gemeente Groningen (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

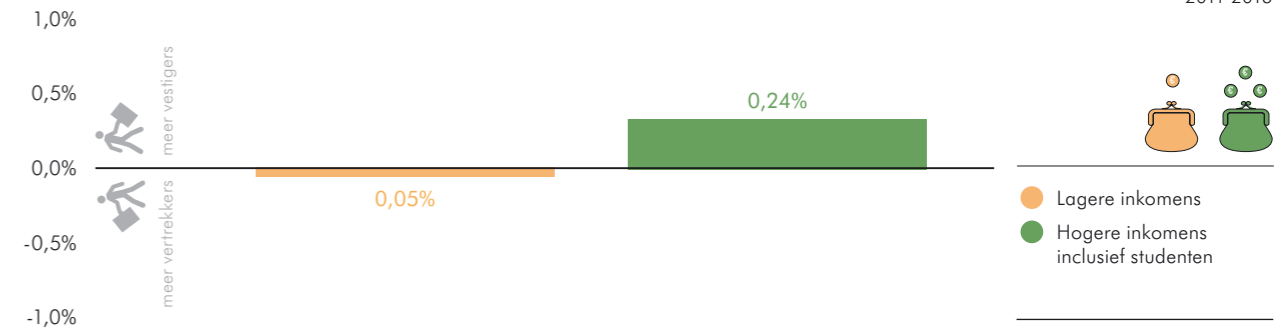
2011-2017, % per jaar, Gemeente Groningen (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Gemeente Groningen, 2011-2016

- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

Verhuizingen naar inkomenspositie

In de periode 2011-2016 hebben zich in de gemeente Groningen meer personen gevestigd dan dat er vertrokken zijn. In totaal vestigden 79.110 personen van buiten de gemeente zich en vertrokken er 77.090 personen. Dit resulteerde in een toename van 2.020 personen en zorgde voor een toename van de bevolking van 0,17% per jaar in de periode 2011-2016.

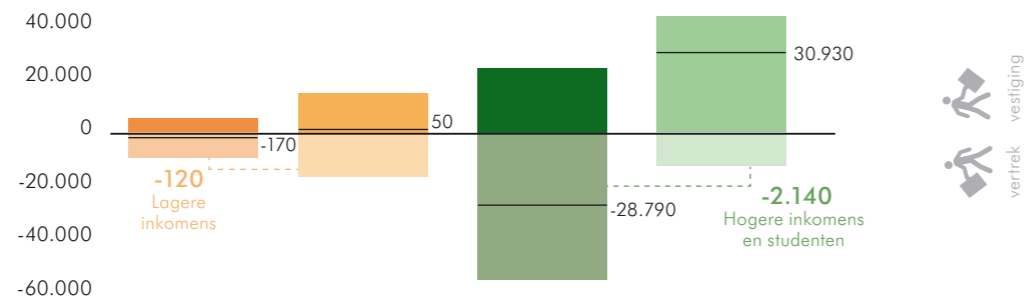
Verhuizingen naar inkomenspositie

Gemeente Groningen, 2011-2016

- Vestiging**
- <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student

Vertrek

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

De grootste ontwikkelingen vonden plaats ten aanzien van de groep studenten en de groep huishoudens met een inkomenspositie van meer dan 150% van het bijstandsniveau. De studenten hebben een positief verhuissaldo van +30.930 en de groep huishoudens met een inkomenspositie van meer dan 150% van het bijstandsniveau een negatief saldo van -28.790 personen. Dit leidt tot een totale groei van 2.140 personen in de groep hoge inkomens en studenten (0,17% per jaar). De groep studenten vervangt dus het vertrek van inwoners met een hoger inkomen. De groepen met een lagere inkomenspositie hebben samen een absolute daling van -120 personen.

Er valt in de gemeente Groningen dus een minimale netto uitstroom van lagere inkomens en een netto instroom van hogere inkomens inclusief studenten te zien. Dit betekent dat het aandeel lagere inkomens door binnenlandse verhuizingen afneemt. Dit beeld van afnemende

verschillen tussen hogere inkomen inclusief studenten en lagere inkomens door verhuizingen past in het beeld voor de totale bevolking in de gemeente Groningen. Het geeft ook aan dat de toename van het aantal lagere inkomens komt door de interne inkomensontwikkeling van de bevolking en niet door binnenlandse verhuizingen.

Provincie Friesland

Noordoost Fryslân

In de periode 2011 tot 2017 is de totale bevolking van de Noordoost Fryslân afgenomen, van 125.119 naar 123.734. Dit is een totale afname van 1.385 personen, oftewel een jaarlijkse daling van 0,2%.

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Noordoost Fryslân, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- <101% bijstandniveau

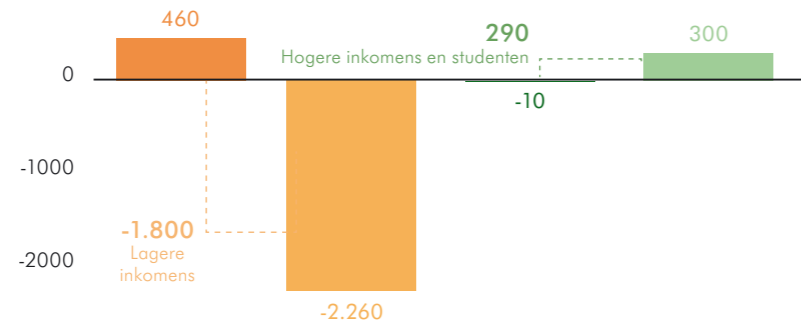

De sterkste absolute afname van de bevolking vond plaats bij het aantal personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau (-2.260). Relatief was de afname van deze groep ook het grootst (-2,5% per jaar). Het aantal personen met hogere inkomens nam slechts in geringe mate af (-10). Er was ook een toename van het aantal inwoners dat tot een huishouden behoorde met een inkomenspositie op of onder het bijstandsniveau (+460). Tot was er een kleine toename (+300) van het aantal studenten.

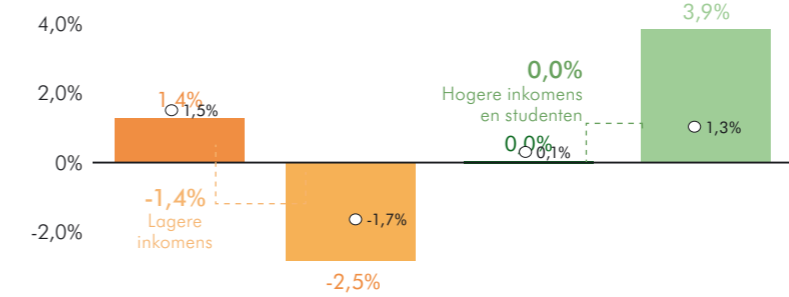
Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, Noordoost Fryslân (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

In totaal zien we een afname van de complete groep lagere inkomens (-1,4%). De groep hogere inkomens met studenten bleef nagenoeg gelijk. Doordat de groep lagere inkomens iets is afgenomen en de groep hogere inkomens met studenten niet, is het aandeel hogere inkomens van de totale bevolking in de Noordoost Fryslân tussen 2011 en 2017 iets toegenomen.

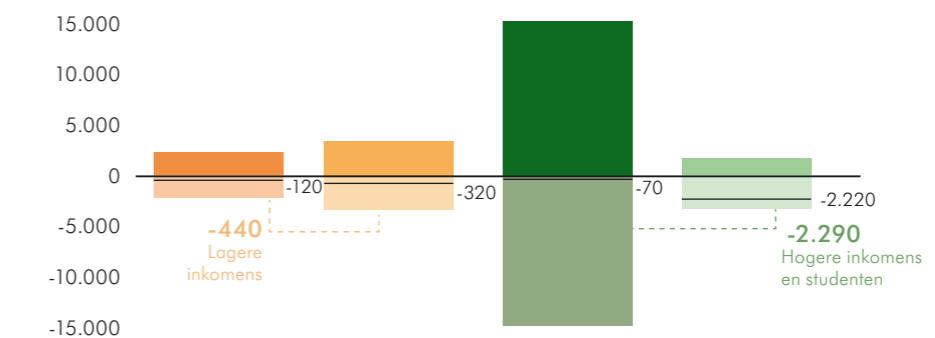
Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Noordoost Fryslân (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

Verhuizingen naar inkomenspositie

In Noordoost Fryslân waren in de jaren 2011 t/m 2016 meer vertrekkers dan vestigers. In totaal vestigden 13.170 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 15.900 personen. Dit betekent dat er per saldo 2.730 personen uit Noordoost Fryslân zijn vertrokken, wat zorgt voor een jaarlijkse afname van bijna 0,36%. Het binnenlands vertrekoverschot is in Noordoost Fryslân groter dan de totale afname van de bevolking. Dit betekent dat er meer geboorte dan sterfte en/of een buitenlands vestigingsoverschot is in de regio.

Verhuizingen naar inkomenspositie

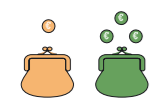
Noordoost Fryslân, 2011-2016

- Vestiging**
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student
- Vertrek**
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

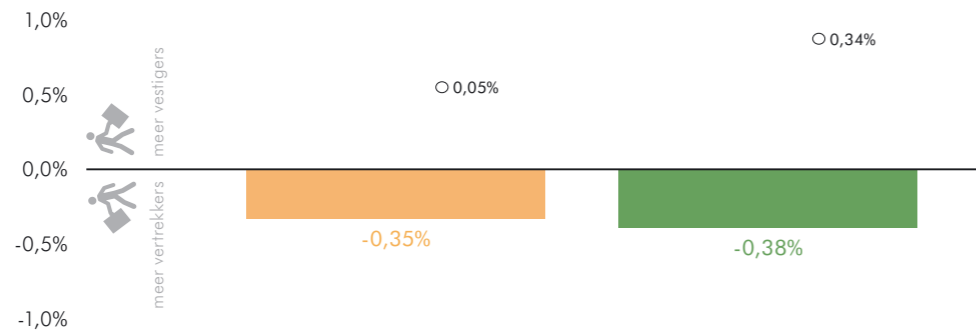
Het totale negatieve verhuissaldo wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de verhuisbewegingen van studenten. In de jaren 2011 t/m 2016 vertrokken 3.230 personen en er vestigden zich 1.010 personen die een jaar na hun verhuizing student zijn. Een vertrekoverschot van 2.220 personen. In Noordoost-Fryslân bestaat hiervoor geen compenserende netto

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Noordoost Fryslân, 2011-2016

- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

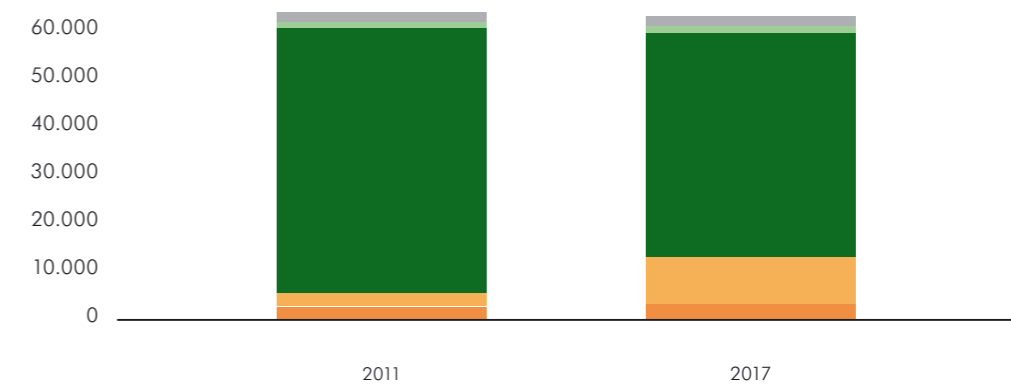

instroom van hogere inkomens, maar is er een netto uitstroom. Deze netto uitstroom is met 70 zeer klein. De netto uitstroom van studenten en hogere inkomens resulteerde tezamen in een afname van de bevolking van 2.290 inwoners.

Binnenlandse verhuisbewegingen van mensen met lagere inkomens dragen bij aan de afname van de bevolking. Er vertrokken 120 personen meer met een inkomen op of onder bijstandsniveau dan dat er zich vestigden. Omdat de totale groep personen met een inkomen op of onder bijstandsniveau juist toenam, kan gesteld worden dat de verhuizingen een dempende werking hebben op de totale ontwikkeling van deze groep. Bij de groep personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was ook een negatief verhuissaldo (-320). Dit draagt voor 14% bij aan de totale daling (-2.260) van deze groep.

Noordwest Fryslân

De regio Noordwest Fryslân bestond op 1 januari 2018 uit de gemeenten Harlingen en Waadhoeke. Deze regio is een zogenaamd anticepeergebied. Dit zijn gebieden waar de bevolking nu nog niet daalt, maar in de toekomst wel. De verwachting is dat hier het aantal inwoners tot 2040 met 4% daalt. In de periode van 2011 tot 2017 is de totale bevolking van Noordwest Fryslân ook al afgenomen, van 62.903 naar 61.717. Dit is een jaarlijkse daling van 0,3%.

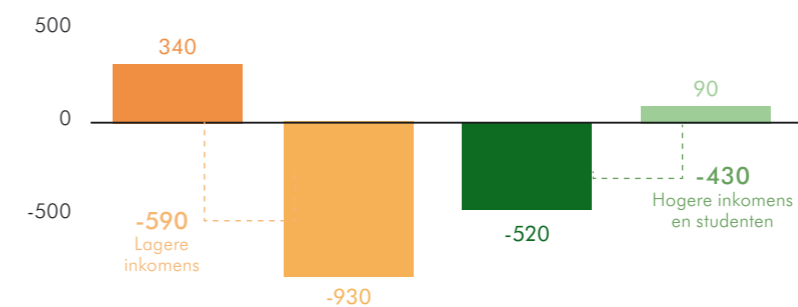

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Noordwest Fryslân, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- <101% bijstandsniveau

De sterkste absolute afname van de bevolking vond plaats bij het aantal personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau (-930 inwoners). Relatief was de afname van deze groep het grootst (-2,0% per jaar). Daarna was de grootste daling van het aantal personen met hogere inkomens (-520 inwoners), relatief was deze afname wel minder met -0,2% per jaar. Er was een toename van het aantal inwoners dat tot een huishouden behoorde met een inkomenspositie op of onder het bijstandsniveau (+340). Ook was er een kleine toename (+90) van het aantal studenten. Relatief was dit respectievelijk toename van 1,8% per jaar.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, Noordwest Fryslân (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student

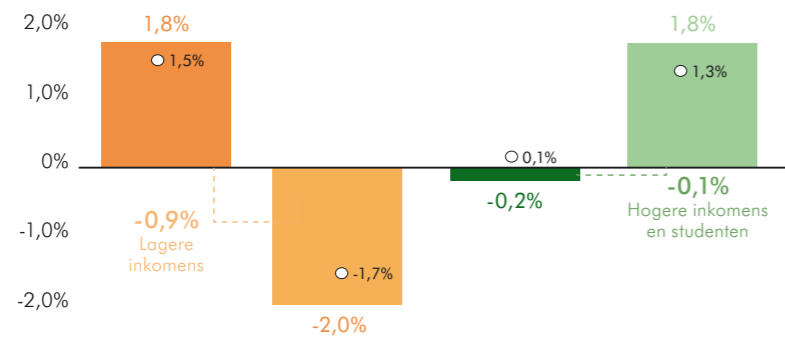
De totale groep van lagere inkomens is in deze regio met 590 inwoners per jaar afgenomen ofwel een daling van 1,4% per jaar. Voor de hoge inkomens en studenten nam het absolute aantal met 430 inwoners af, relatief gezien was dit 0,1%. Doordat de groep lagere inkomens

relatief sterker is afgenomen dan de groep hogere inkomens met studenten, is het aandeel hogere inkomens van de totale bevolking in de Noordoost Fryslân tussen 2011 en 2017 iets toegenomen.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Noordwest Fryslân (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

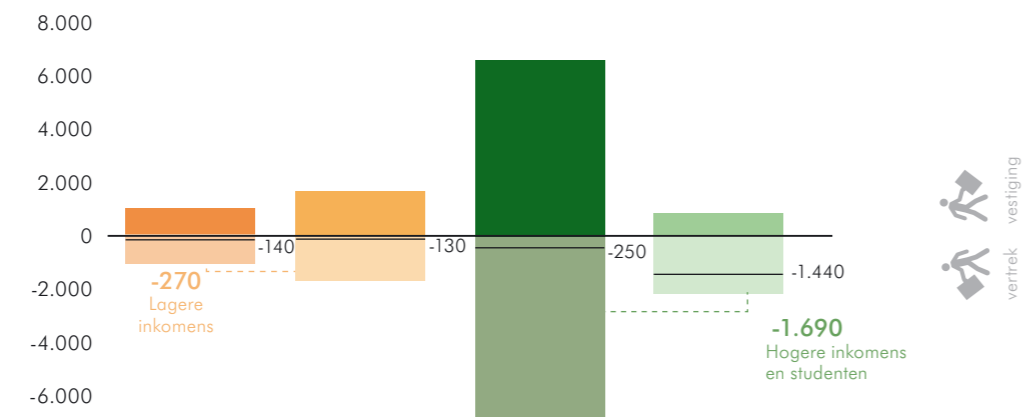
Verhuizingen naar inkomenspositie

In Noordwest Fryslân waren in de jaren 2011 t/m 2016 meer vertrekkers dan vestigers. In totaal vestigden 8.960 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 10.920 personen. Dit betekent dat er per saldo 1.960 personen uit Noordwest Fryslân zijn vertrokken, wat zorgt voor een jaarlijkse afname van 0,52%. Het binnenlands vertrekoverschot is in Noordwest Fryslân groter dan de totale afname van de bevolking. Dit betekent dat er in de regio meer geboorte dan sterfte en/of een buitenlands vestigingsoverschot is.

Verhuizingen naar inkomenspositie

Noordwest Fryslân, 2011-2016

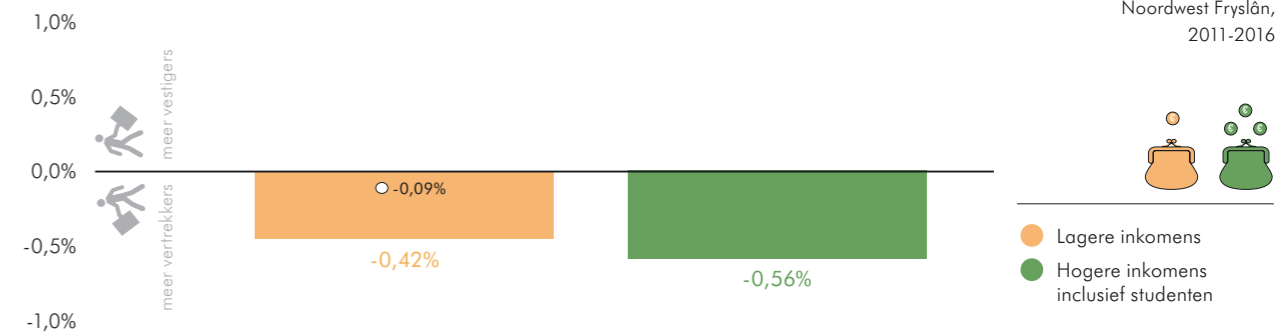
- Vestiging**
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student
- Vertrek**
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

Het totale negatieve verhuissaldo wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de verhuisbewegingen van studenten. In de jaren 2011 t/m 2016 vertrokken 2.190 personen en er vestigden zich 750 personen die een jaar na hun verhuizing student zijn. Dit betekent dat de uitstroom van studenten meer dan twee keer zo groot was als de instroom. Dat studenten vertrekken uit een landelijke regio is niet opmerkelijk. In veel regio's is echter een compenserende stroom van personen in een huishouden met een hoger inkomen. Dat is in Noordwest Fryslân niet zo. Daar is juist een negatief verhuissaldo van 250 personen in een huishouden met een hoger inkomen. De netto uitstroom van studenten en hogere inkomens resulteerde tezamen in een afname van de bevolking van 1.690 inwoners.

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Noordwest Fryslân, 2011-2016

Ook verhuisbewegingen van mensen met lagere inkomens dragen bij aan de afname van de bevolking. Er vertrokken 140 personen meer met een inkomen op of onder bijstandsniveau dan dat er zich vestigden. Bij de groep personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was ook een negatief verhuissaldo (-130). Er was dus in de Noordwest Fryslân van 2011 t/m 2016 in totaal een negatief verhuissaldo van lagere inkomens en een nog sterker negatief verhuissaldo van hogere inkomens en studenten.

In Noordwest Fryslân valt te zien dat er een negatief verhuissaldo is van personen in een huishouden met een inkomen op of onder bijstandsniveau (-140), terwijl in dezelfde periode het aantal inwoners met zo'n inkomenspositie juist is toegenomen (+340). Verhuizingen van deze groep hebben dus een dempend effect op de totale ontwikkeling. Zonder de binnenlandse verhuisstroom was de toename van deze groep namelijk bijna een derde hoger geweest. Het negatieve verhuissaldo van personen in een huishouden met een hoger inkomen (-250) draagt juist bij aan de totale afname van deze groep (-520). Zonder binnenlandse verhuizingen was de afname van deze groep bijna de helft lager geweest. Voor hogere inkomens hebben verhuizingen dus juist een versterkend effect op de bevolkingsontwikkeling.

Zuidoost Fryslân

In de periode 2011 tot 2017 is de totale bevolking van de Zuidoost Fryslân licht gekrompen, van 186.812 naar 186.519. Dit is een jaarlijkse afname van 0,03%.

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Zuidoost Fryslân, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- <101% bijstandniveau

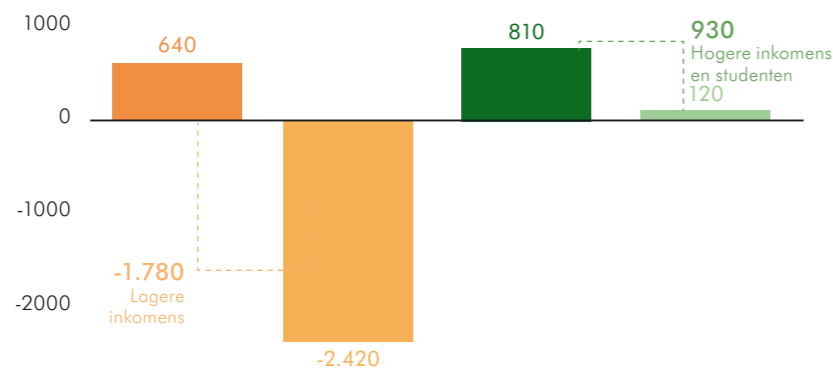

De sterkste absolute afname van de bevolking vond plaats bij het aantal personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau (-2.420). Relatief was de afname van deze groep -1,8% per jaar. De groep met hogere inkomens nam toe met 810 personen. Er was ook een toename van het aantal inwoners dat tot een huishouden behoorde met een inkomenspositie op of onder het bijstandsniveau (+640). Ook was er een kleine toename (+120) van het aantal studenten.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, ZuidoostFryslân (exclusief institutionele en overige huishoudens)

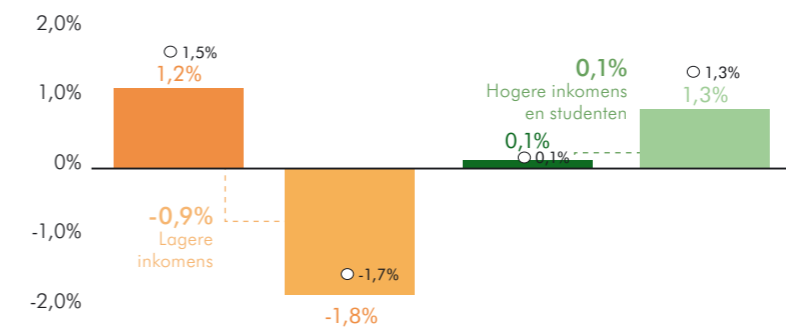
- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

In totaal zien we een afname van de complete groep lagere inkomens (-0,9%). De groep hogere inkomens met studenten nam toe met 0,1%. Doordat de groep lagere inkomens iets is afgenomen en de groep hogere inkomens met studenten in geringe mate is toegenomen, is het aandeel hogere inkomens van de totale bevolking in Zuidoost Fryslân tussen 2011 en 2017 iets toegenomen.

Verhuizingen naar inkomenspositie

In Zuidoost Fryslân waren in de jaren 2011 t/m 2016 iets meer vertrekkers dan vestigers. In totaal vestigden 26.730 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 27.600 personen. Dit betekent dat er per saldo 870 personen uit Zuidoost Fryslân zijn vertrokken, wat zorgt voor een jaarlijkse afname van 0,08%. Het binnenlands vertrekoverschot is in Zuidoost Fryslân groter dan de totale afname van de bevolking. Dit betekent dat er in de regio meer geboorte dan sterfte en/of een buitenlands vestigingsoverschot is.

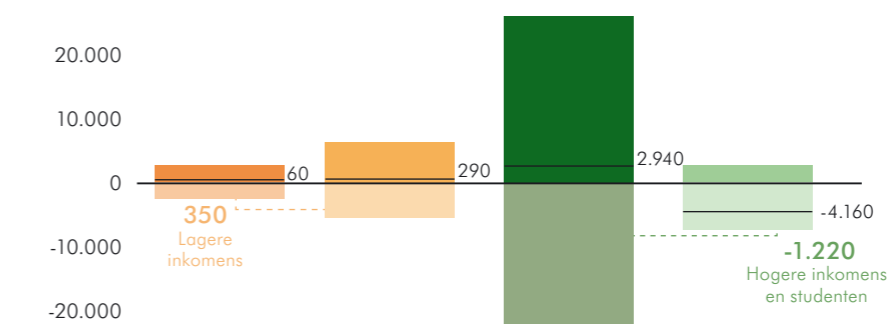

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, % per jaar, Zuidoost Fryslân (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandniveau
- 101-150% bijstandniveau
- >150% bijstandniveau
- Student

Het totale negatieve verhuissaldo wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de verhuisbewegingen van studenten. In de jaren 2011-2016 vertrokken 6.400 personen en er vestigden zich 2.250 personen die een jaar na hun verhuizing student zijn. Dit betekent dat de uitstroom van studenten groter was dan de instroom (-4.160). De netto uitstroom van studenten wordt voor een groot deel gecompenseerd door een positief verhuissaldo van inwoners met hogere inkomens (+2.940). De netto uitstroom van studenten en hogere inkomens resulteerde tezamen in een afname van de bevolking van 1.220 inwoners in de periode 2011-2016.

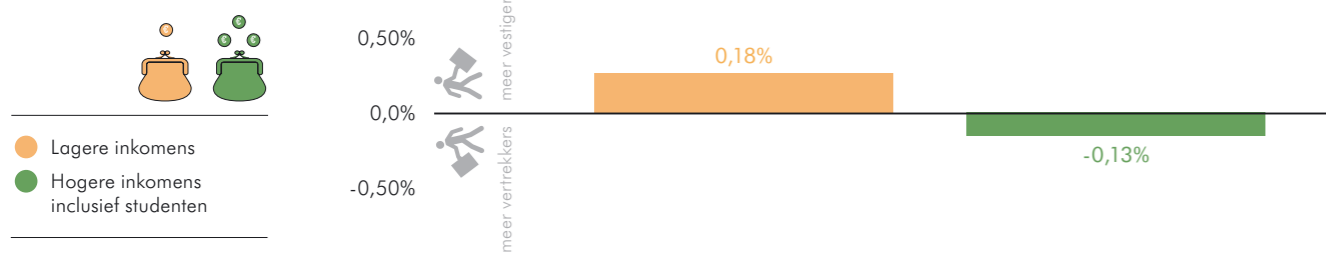
Verhuizingen naar inkomenspositie

Zuidoost Fryslân, 2011-2016

- Vestiging**
 - <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student
- Vertrek**
 - <101% bijstandniveau
 - 101-150% bijstandniveau
 - >150% bijstandniveau
 - Student

Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Zuidoost Fryslân, 2011-2016

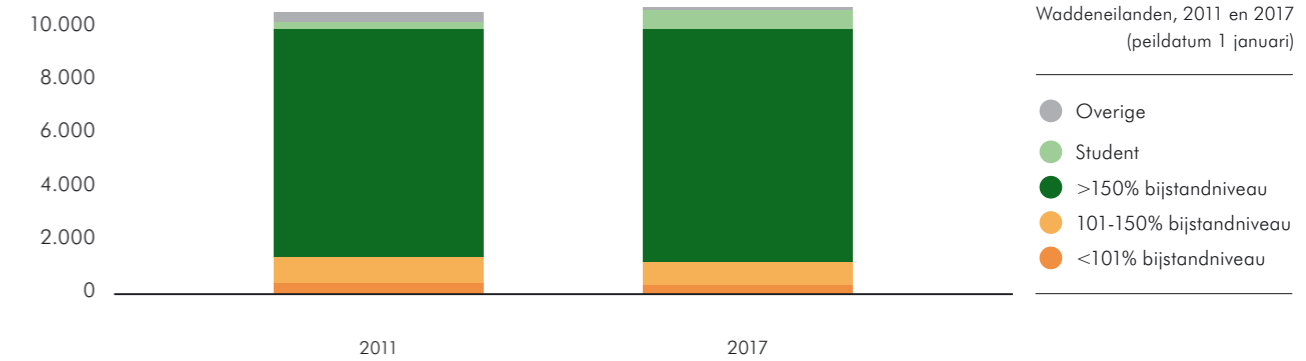
- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

De verhuisbewegingen van mensen met lagere inkomens hadden een toename van de bevolking tot gevolg. Er vestigden zich 60 personen meer met een inkomen op of onder bijstandsniveau dan dat er vertrokken. Bij de groep personen in een huishouden met een inkomen tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau was ook een positief verhuissaldo (+290), zelfs nog wat sterker dan bij de laagste inkomenscategorie. Er was in Zuidoost Fryslân van 2011 t/m 2016 in totaal dus een positief verhuissaldo van lagere inkomens (+350) en een negatief verhuissaldo van hogere inkomens en studenten (-1.220), wat zorgde voor een minder gunstige inkomensverdeling van de bevolking.

In Zuidoost Fryslân valt te zien dat de verhuissaldi van verschillende groepen personen in bepaalde inkomensposities de totale bevolkingsontwikkelingen versterken. Zo draagt het positieve verhuissaldo van personen in een huishouden met een inkomen op of onder bijstandsniveau (+60) voor 8% bij aan de totale toename van deze groep inwoners (+640). Het positieve verhuissaldo van personen in een huishouden met een hoger inkomen (+2.940) zorgt ervoor dat er een toename is van het aantal hogere inkomens (+810). Zonder de binnenlandse verhuizingen van deze groep was er sprake geweest van een afname.

Waddeneilanden

In de periode 2011 tot 2017 is de totale bevolking van de Friese Waddeneilanden toegenomen, van 10.324 naar 10.520. Dit is een jaarlijkse stijging van 0,3%.

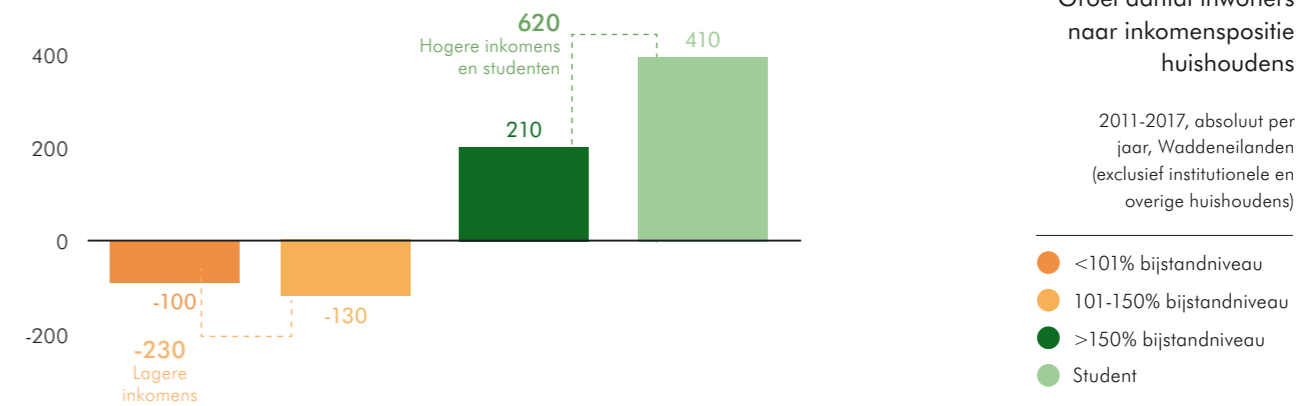

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

Waddeneilanden, 2011 en 2017 (peildatum 1 januari)

- Overige
- Student
- >150% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- <101% bijstandsniveau

De sterkste groei deed zich voor onder de groep studenten met een absolute groei van 410 huishoudens per jaar tussen 2011 en 2017. Dit is ook relatief de sterkst groeiende groep met een groei van 16,5% per jaar. Er was ook een toename voor de groep huishoudens met een hogere inkomenspositie (+210). De groepen met lagere inkomens (<101% en 101-150% van het bijstandsniveau) namen allebei af met respectievelijk 100 en 130 huishoudens. In totaal zien we een afname van de groepen huishoudens met een lagere inkomenspositie

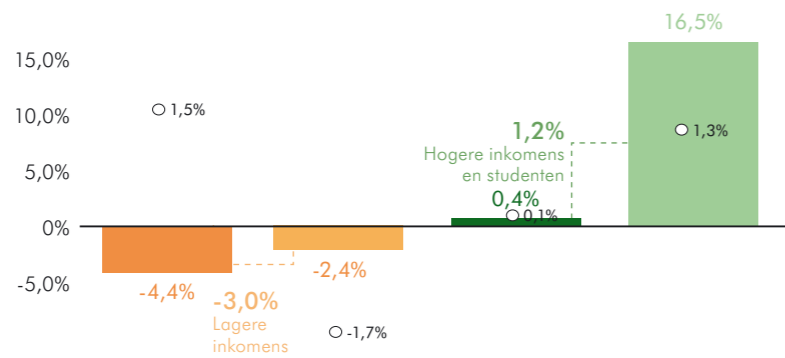
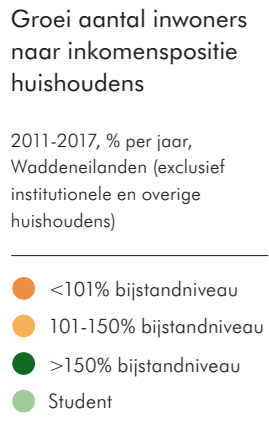
Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

2011-2017, absoluut per jaar, Waddeneilanden (exclusief institutionele en overige huishoudens)

- <101% bijstandsniveau
- 101-150% bijstandsniveau
- >150% bijstandsniveau
- Student

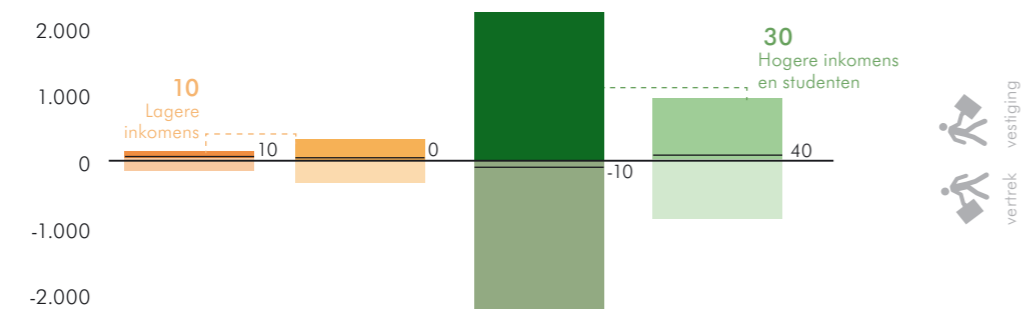
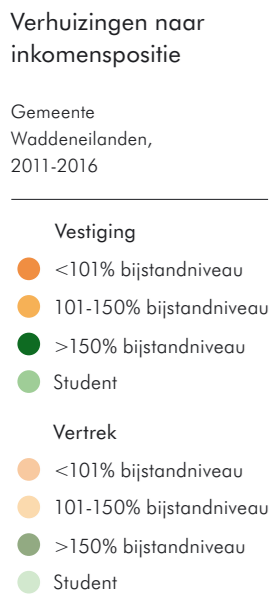
van -3% per jaar terwijl de groep met een hogere inkomens en studenten een groei per jaar laat zien (+1,2%). De groep studenten op de Friese Waddeneilanden heeft in 2017 een groter aandeel gekregen in de totale bevolking op de eilanden in vergelijking tot 2011. De sterke toename valt deels te verklaren doordat leerlingen op de zeevaartschool die in een internaat zitten in 2011 nog als een institutioneel huishouden werden meegeteld, maar in 2017 als

student. Doordat de groep lagere inkomens is afgenomen en de groep hogere inkomens met studenten is toegenomen, is het aandeel lagere inkomens van de totale bevolking op de Waddeneilanden tussen 2011 en 2017 gedaald.

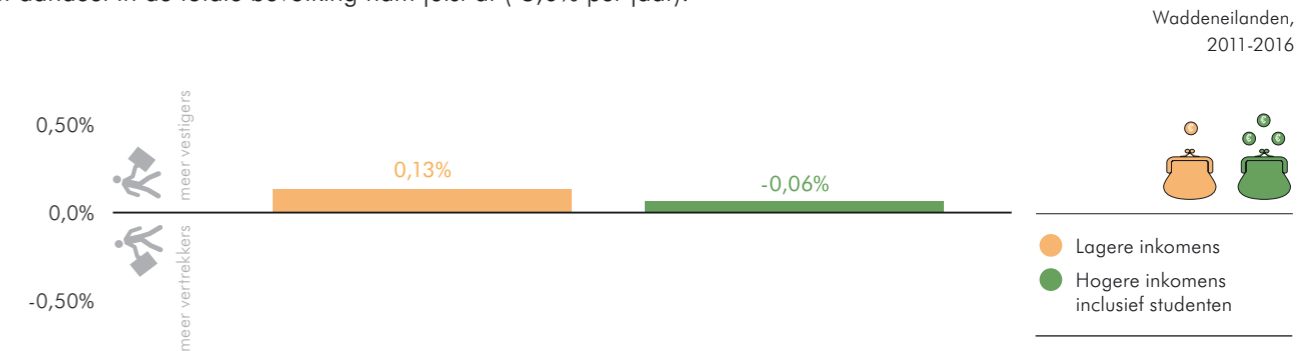
Verhuizingen naar inkomenspositie

Op de Friese Waddeneilanden was in de periode 2011-2016 een positief saldo van vestigers en vertrekkers van 40. In totaal vestigden 3.530 personen zich van buiten de regio en vertrokken er 3.490 personen. Dit zorgt voor een jaarlijkse toename van 0,05%. De bevolkingsgroei kan voor 17% verklaard worden door een positief verhuissaldo.

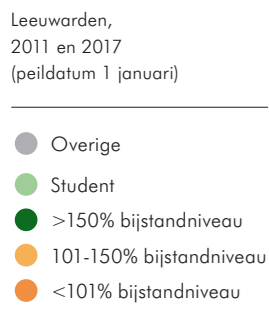

De groep met het sterkste positieve migratiesaldo is die van de studenten met een toename van 0,05% van de totale bevolking per jaar. De huishoudens met een hogere inkomenspositie is de enige groep die een negatief verhuissaldo laat zien (-10). Voor lagere inkomens is in totaal een positief verhuissaldo van 10 personen.

Op de Friese Waddeneilanden valt te zien dat de verhuissaldi van de verschillende groepen personen in bepaalde inkomensposities een gering effect hebben op de afname van het aantal inwoners met een laag inkomen en de toename van het aantal inwoners met een hoog inkomen. De aantallen van netto instroom en uitstroom zijn namelijk zo klein dat het nauwelijks een effect heeft. Het verhuissaldo van de groepen huishoudens met een lagere inkomenspositie was bijvoorbeeld positief (+0,13% van de totale bevolking per jaar), maar het aandeel in de totale bevolking nam juist af (-3,0% per jaar).

Bevolkings-opbouw naar inkomenspositie

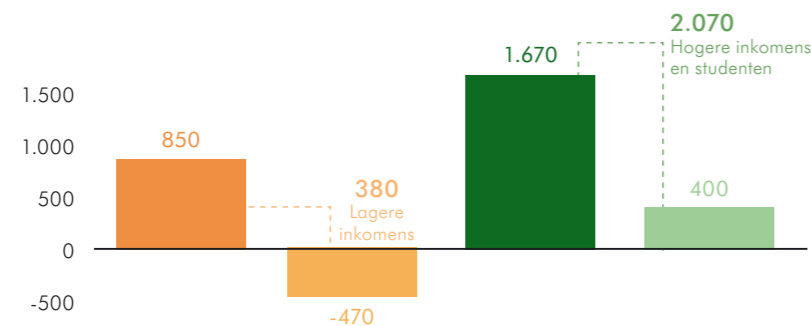
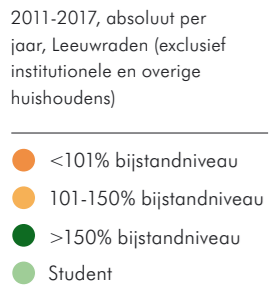
Gemeente Leeuwarden

Leeuwarden is met 121.994 inwoners op 1 januari 2017 de grootste gemeente van Fryslân. In 2017 is de bevolking ten opzichte van 2011 met 2.485 personen gestegen. Dit is een stijging van 0,4% per jaar.

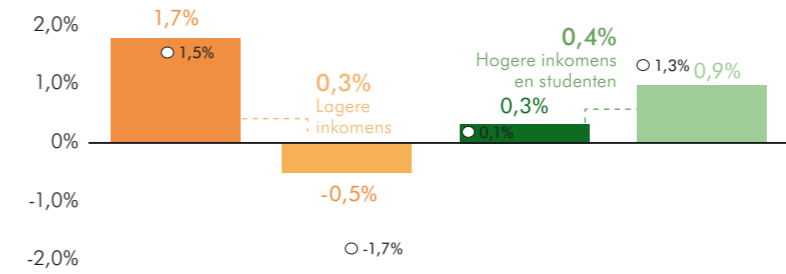
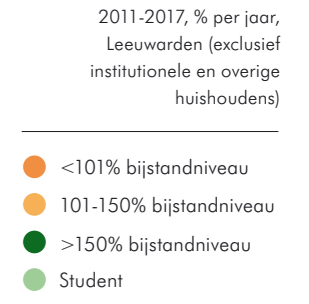
De groep huishoudens met een hogere inkomenspositie van meer dan 150% van het bijstandsniveau heeft de sterkste absolute groei meegemaakt (+1.670). De groepen studenten en personen met een inkomen van minder dan 101% van het bijstandsniveau maakten ook een groei door over de periode 2011-2017 met een toename van respectievelijk 400 en 850 huishoudens. De groep personen met een inkomenspositie tussen de 101 en 150% van het bijstandsniveau nam als enige af met 470 huishoudens.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

Relatief gezien nam de groep huishoudens met een inkomenspositie van minder dan 101% van het bijstandsniveau het meest toe in Leeuwarden (+1,7%). In totaal zien we zowel een (kleine) toename van de complete groep lagere inkomens (+0,3%) als van de hogere inkomens met studenten (+0,4%). Doordat de groep lagere inkomens iets minder is toegenomen dan de groep hogere inkomens met studenten, is het aandeel hogere inkomens van de totale bevolking in Leeuwarden tussen 2011 en 2017 iets toegenomen.

Groei aantal inwoners naar inkomenspositie huishoudens

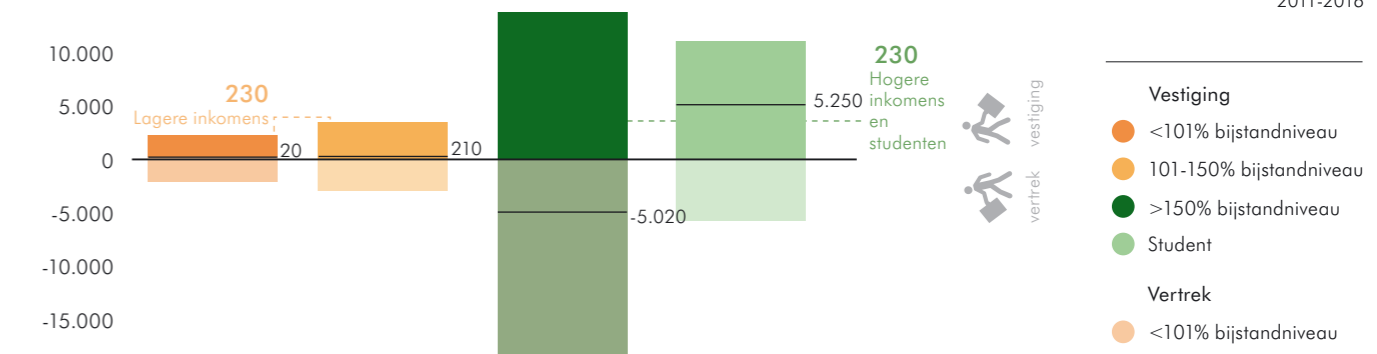
Verhuizingen naar inkomenspositie

In de periode 2011-2016 hebben zich meer personen gevestigd dan dat er vertrokken zijn. In totaal vestigden zich 30.880 personen van buiten de regio en vertrokken er 30.420 personen uit Leeuwarden. Dit resulteerde in een toename van 460 personen en zorgde voor een toename van de bevolking van 0,06% per jaar in de periode 2011-2016.

De grootste ontwikkelingen vinden plaats ten aanzien van de groep studenten en de groep huishoudens met een inkomenspositie van meer dan 150% van het bijstandsniveau. De studenten hebben een positief verhuissaldo van +5.250 en de groep huishoudens met een inkomenspositie van meer dan 150% van het bijstandsniveau een negatief saldo van -5.020 personen. Dit leidt tot een totale groei van 230 personen in de groep hoge inkomens en studenten (0,04% per jaar). De groep studenten vervangt dus het vertrek van inwoners met een hoger inkomen. De groepen met een lagere inkomenspositie hebben samen een absolute groei van +230 personen.

Verhuizingen naar inkomenspositie

Gemeente Leeuwarden, 2011-2016

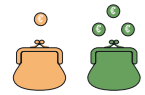
Het negatieve verhuissaldo onder de groep met een hogere inkomenspositie (>150% bijstandsniveau) is niet terug te zien in een afname van deze groep in de totale bevolking.

Verhuizingen binnen Noord-Nederland vergeleken

5.

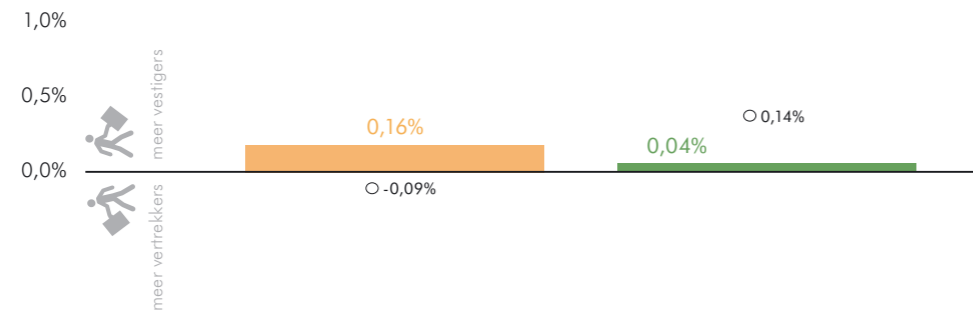
Relatief verhuissaldo naar inkomenspositie

Leeuwarden, 2011-2016

- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

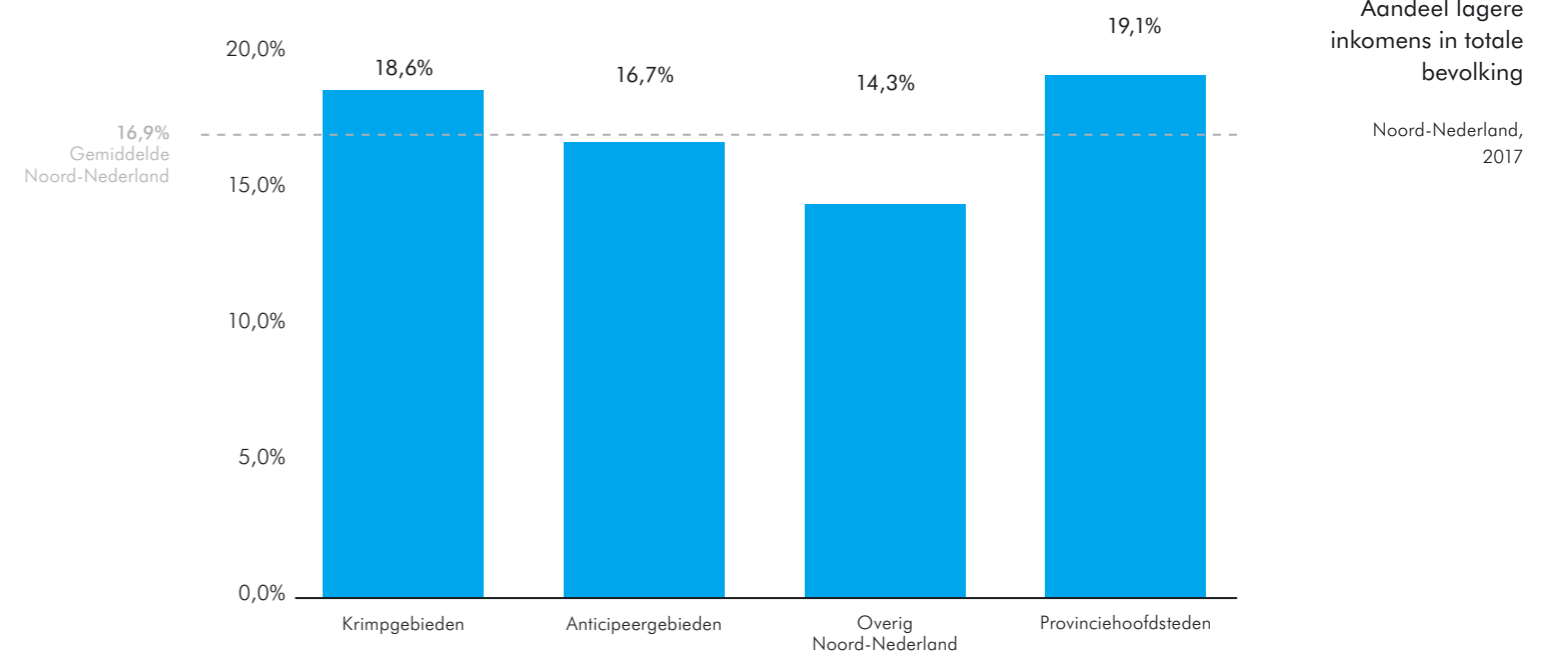
Deze groep is in de periode 2011-2017 namelijk met 1.670 personen gestegen. Het tegenovergestelde deed zich voor bij de groep huishoudens met een inkomenspositie tussen de 101 en 150% van het bijstandsniveau. Het verhuissaldo is positief, maar het totaal aantal personen in die groep werd kleiner.

In het voorgaande hoofdstuk hebben we gezien hoe de inkomens zich in de verschillende gebieden hebben ontwikkeld en wat de rol van binnenlandse verhuizingen was in deze ontwikkeling. In dit hoofdstuk worden krimpgebieden, anticipeergebieden, overige landelijke gebieden en provinciehoofdsteden met elkaar vergeleken. Op deze manier is niet alleen te zien hoe de invloed van verhuizingen op de inkomensverdeling binnen de gebieden was, maar ook of er sprake is van toe- of afnemende inkomensverschillen van krimp- en anticipeergebieden ten opzichte van de rest van Noord-Nederland.

Minder afname lagere inkomens in krimp- en anticipeergebieden

Gemiddeld behoorde 16,9% van de bevolking in Noord-Nederland in 2017 tot een huishouden met een lager inkomen (onder 150% van het bijstandsniveau). Dit is iets hoger dan in heel Nederland. Daar bedraagt het aandeel personen in een huishouden met een lager inkomen 16,4% van de totale bevolking. Binnen Noord-Nederland valt te zien dat krimpgebieden (18,6%) en provinciehoofdsteden (19,1%) relatief meer lagere inkomens hebben dan gemiddeld in Noord-Nederland. In anticipeergebieden ligt het aandeel lagere inkomens met 16,7%, onder het Noord-Nederlands, maar boven het landelijk gemiddelde. Het laagste aandeel personen in een huishouden met een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau is te vinden in overig Noord-Nederland (14,3%).

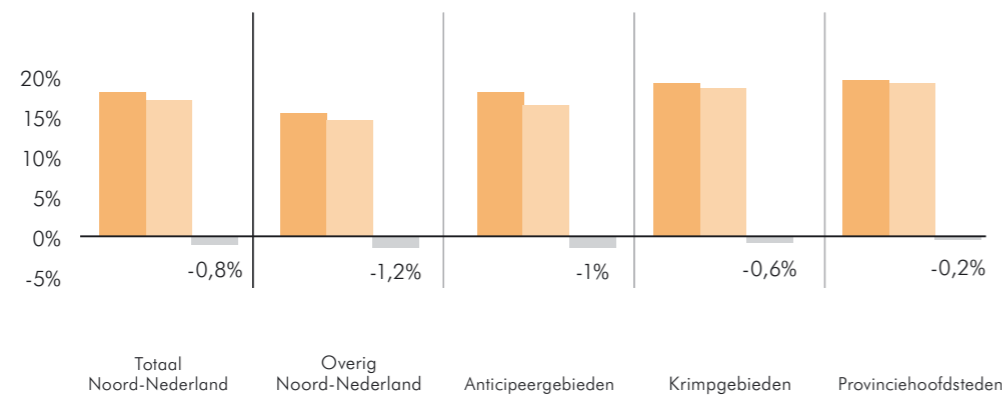
Het aandeel lagere inkomens is in alle gebieden tussen 2011 en 2017 afgenomen, maar er lijkt een verband te bestaan tussen bevolkingsdaling en de mate waarin het aandeel lagere inkomens in de bevolking afneemt. In overig Noord-Nederland was tussen 2011 en 2017 een afname van 1,2 procentpunt van het aandeel lage inkomens te zien. In anticipatiegebieden was deze afname 1 procentpunt en in krimpgebieden 0,6 procentpunt. In provinciehoofdsteden nam het aandeel lagere inkomens nog minder af dan in krimpgebieden (-0,2 procentpunt). Laten we de provinciehoofdsteden buiten beschouwing, dan betekent dit dat het aandeel lagere inkomens minder sterk afneemt in gebieden waar meer krimp is. Dit betekent dat de inkomensverschillen tussen krimpende en niet-krimpende gebieden toenemen.

Ontwikkeling aandeel lagere inkomens

Noord-Nederland 2011-2017 (gebieden Noord-Nederland)

- Lage inkomens 2011
- Lage inkomens 2017
- Vershil in procentpunten

Vooraf verschillen in ontwikkeling hogere inkomens zorgt voor toename inkomensverschillen tussen gebieden

Het aandeel lagere inkomens kan veranderen door een toe- of afname van zowel hogere als lagere inkomens. Wanneer het aantal mensen met een lager inkomen relatief sterker afneemt (of minder sterk toeneemt) dan het aantal mensen met een hoger inkomen (inclusief studenten), neemt het aandeel lagere inkomens in de bevolking af. Neemt het aantal mensen met een lager inkomen relatief sterker toe (of minder snel af) dan het aantal mensen met een hoger inkomen (inclusief studenten), dan neemt het aandeel mensen met een lager inkomen toe.

In vrijwel alle gebieden in Noord-Nederland is het aantal lagere inkomens afgenomen en het aantal hogere inkomens en studenten toegenomen tussen 2011 en 2017. Dit betekent dus voor alle gebieden een gunstige inkomensontwikkeling, resulterend in de hiervoor getoonde afname van het aandeel lagere inkomens.

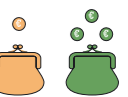
Vergelijken we de gebieden, dan valt ten eerste op dat provinciehoofdsteden een totaal andere ontwikkeling kennen dan de meer landelijke gebieden in Noord-Nederland. Het aantal lagere inkomens is hier toegenomen, maar minder sterk dan dat het aantal hogere

inkomens (inclusief studenten) is toegenomen. In de landelijke gebieden heeft zich overal een afname van het aantal lagere inkomens voorgedaan. Deze afname was iets minder sterk in krimpgebieden, maar het relatieve verschil is niet groot.

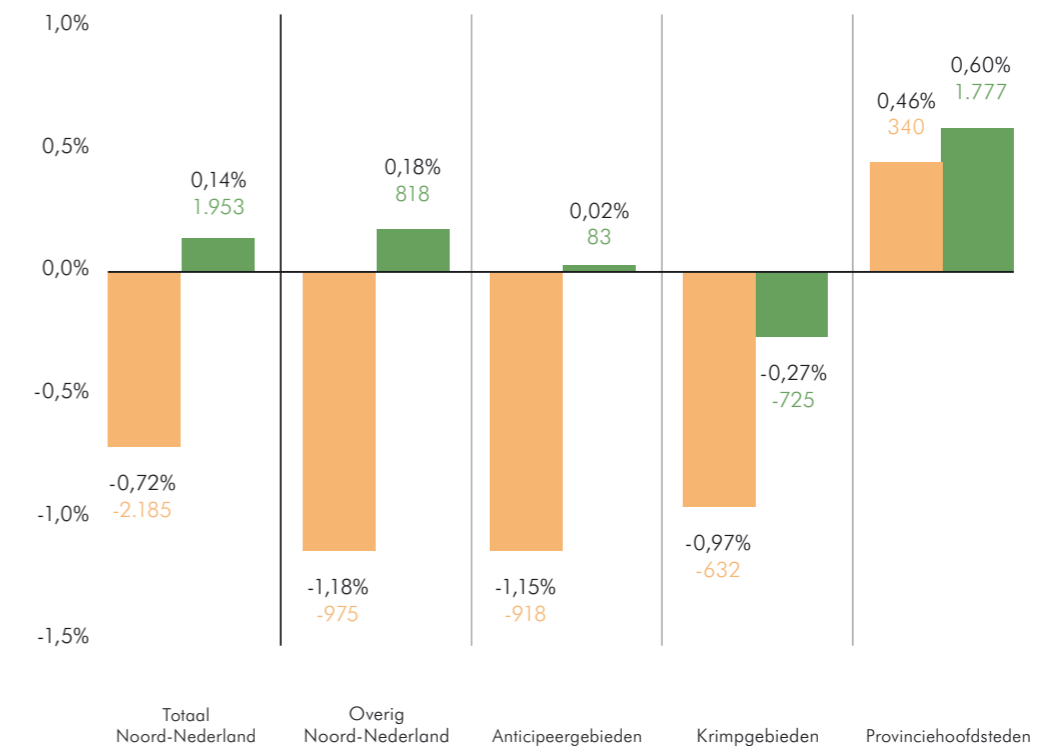
Bij de hogere inkomens zijn de verschillen tussen de gebieden duidelijker. In overig Noord-Nederland nam het aantal hogere inkomens met 0,2% per jaar toe. In anticipatiegebieden bleef het aantal hogere inkomens ongeveer gelijk en in krimpgebieden nam het aantal hogere inkomens juist met 0,3% af. Jaarlijks komen er in het niet-krimpende overig Noord-Nederland ongeveer 800 mensen met een hoger inkomen bij, terwijl in krimpgebieden een afname van ongeveer 700 personen is. Dit is een jaarlijks verschil van 1500 inwoners.

Ontwikkeling lagere en hogere inkomens (inclusief studenten)

Noord-Nederland 2011-2017 (gemiddelde jaarlijkse groei als percentage van totaal doelgroep en in absolute aantallen)

- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

Binnenlandse verhuizingen dragen bij aan toename inkomensverschillen tussen gebieden

Zojuist is vastgesteld dat de inkomensontwikkelingen in Noord-Nederland in alle gebieden gunstig te noemen zijn, maar dat deze ontwikkeling minder gunstig is naarmate er meer bevolkingskrimp in een gebied is. Dit wordt mogelijk veroorzaakt doordat inkomens van

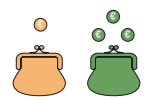
mensen die in en uit de gebieden verhuizen verschillen van de inkomens van de mensen die in het gebied blijven wonen.

Wanneer er per saldo een groter relatief vertrek is van lagere dan hogere inkomens zal het aandeel lagere inkomens in de bevolking afnemen. Is er per saldo een grotere relatieve vestiging van lagere dan hogere inkomens dan zal het aandeel lagere inkomens toenemen.

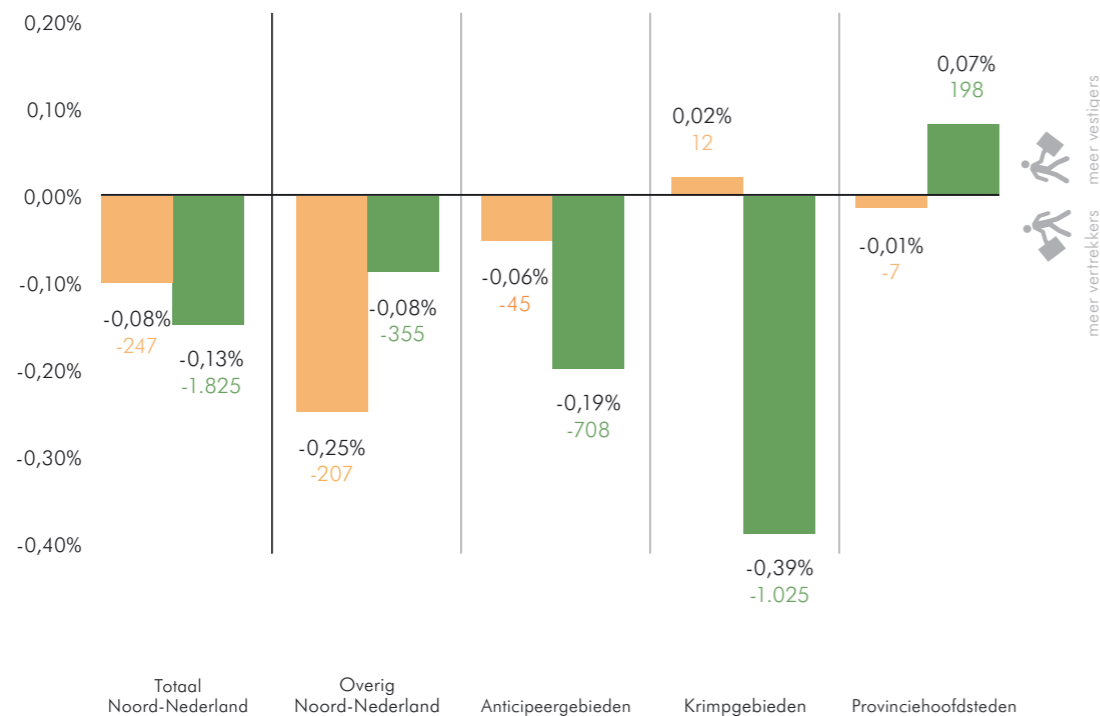
In de figuur hieronder zijn de relatieve verhuissaldi van lagere inkomens en hogere inkomens (inclusief studenten) per gebied in Noord-Nederland naast elkaar gezet. Hier valt ten eerste te zien dat zowel mensen met lagere als hogere inkomens (inclusief studenten) per saldo uit Noord-Nederland vertrekken. Daar komt bij dat het vertrek van hogere inkomens (inclusief studenten) relatief groter is dan het vertrek van lagere inkomens. Dit betekent dus dat in Noord-Nederland als geheel het aandeel lagere inkomens toeneemt als gevolg van binnenlandse verhuizingen.

Binnenlandse verhuissaldi per inkomenspositie en gebied

Noord-Nederland
2011-2016

- Lagere inkomens
- Hogere inkomens inclusief studenten

Deze ongunstige verhouding tussen verhuizingen van hogere en lagere inkomens is niet in alle gebieden in Noord-Nederland aanwezig. Om te beginnen laten de provinciehoofdsteden een afwijkend beeld te zien. Hier is een vestiging is van hogere inkomens (inclusief studenten) en een klein vertrek van lagere inkomens. Dit betekent dat het aandeel lagere inkomens afneemt als gevolg van verhuizingen. Ook in overig Noord-Nederland is de verhouding tussen de

verhuizingen van lagere inkomens en hogere inkomens (inclusief studenten) gunstiger dan het totale beeld voor Noord-Nederland. Hier vertrekken per saldo wel hogere inkomens, maar is het relatieve vertrek van lagere inkomens nog groter.

In krimp- en anticipatiegebieden is de situatie minder gunstig. In beide gebieden vertrekken relatief meer hogere inkomens (inclusief studenten) dan lagere inkomens. Opvallend is dat er in deze gebieden niet of nauwelijks een vertrek van lagere inkomens is, terwijl die in overig Noord-Nederland wel bestaat. Ook is er in anticipatie-, en vooral krimpgebieden, een veel groter vertrek van hogere inkomens inclusief studenten dan in overig Noord-Nederland.

Uit bovenstaande observaties kan geconcludeerd worden dat er een verband lijkt te bestaan tussen de bevolkingsontwikkeling en de verhuizingen van lagere en hogere inkomens. Hoe lager de bevolkingsgroei, hoe groter het vertrek van hogere inkomens, maar hoe kleiner het vertrek van lagere inkomens. Op deze manier zorgen verhuizingen dus voor grotere inkomensverschillen tussen krimpende en niet-krimpende gebieden in Noord-Nederland.

Nadelige talentverzilverdeal voor krimp- en anticipatiegebieden

In de voorgaande figuren zijn hogere inkomens en studenten samengenomen in de analyse, omdat studenten een grote kans hebben om later ook een hoger inkomen te hebben. Toch is het interessant om de twee groepen afzonderlijk te beschouwen. Het is namelijk bekend dat in Noord-Nederland, net als in vele andere landelijke gebieden, het patroon bestaat van jongeren die vanuit landelijk naar stedelijk gebied vertrekken om te studeren. Dit geldt voor zowel voor krimp- en anticipatiegebieden als voor het overige landelijke gebied. Deze jongeren blijven voor een belangrijk deel voor Noord-Nederland behouden, omdat zij vaak verhuizen naar de stad Groningen en (in mindere mate Leeuwarden) verhuizen.

Na de studie trekt een deel van deze groep door naar het Westen of andere regio's in Nederland en een ander deel blijft in de noordelijke steden of directe omgeving. Een deel verhuist (terug) naar het landelijk gebied. Krimp-, anticipatie en overige landelijke gebieden in Noord-Nederland hebben dus te maken met een vertrek van talentvolle jongeren en dit vertrek wordt deels gecompenseerd door een vestiging van voormalige studenten die hun opleiding 'verzilverd' hebben in een baan met een hoger inkomen. Dit kan de 'talentverzilverdeal' van landelijke gebieden worden genoemd.

De talentverzilverdeal pakt echter niet voor alle gebieden in Noord-Nederland even goed uit. Hierboven werd al duidelijk dat er een sterker vertrek van hogere inkomens inclusief studenten is, naarmate een gebied meer bevolkingskrimp kent. In figuur op pagina 72 zijn de verhuizingen van hogere inkomens en studenten los van elkaar te zien.

De talentverzilverdeal pakt voor heel Noord-Nederland nadelig uit. Dit wisten we al, omdat er per saldo een vertrek van hogere inkomens inclusief studenten bestaat. Dit komt niet omdat

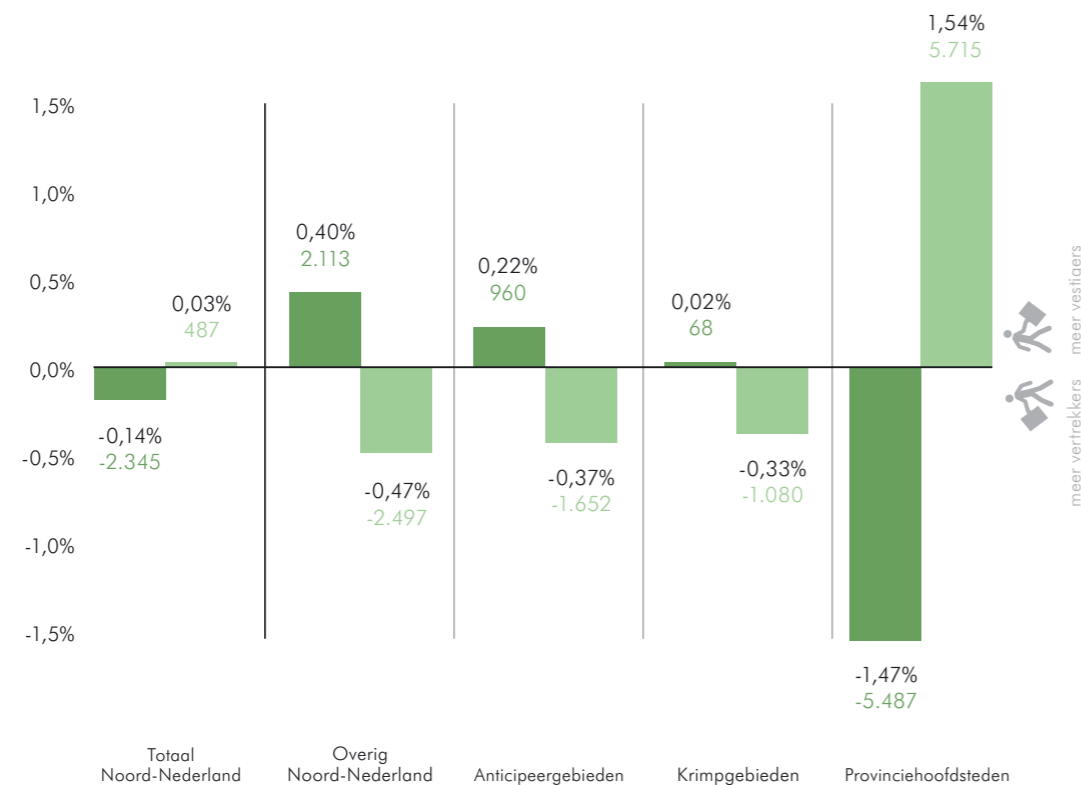
Binnenlandse verhuissaldi hogere inkomens en studenten per jaar per gebied

Noord-Nederland 2011-2016 (gemiddelde jaarlijkse vestiging min vertrek (verhuissaldo) als percentage totale bevolking en in absolute aantallen)

● Hogere inkomens
● Studenten

Noord-Nederland niet aantrekkelijk is voor hogere inkomens. Per saldo is er namelijk een vestiging van deze groep. Het vertrek van studenten is echter groter dan de vestiging van hogere inkomens, waardoor verhuizingen ervoor zorgen dat de totale groep hogere inkomens (inclusief studenten) in Noord-Nederland afneemt.

Als het gaat om vestiging en vertrek van hogere inkomens en studenten is duidelijk te zien dat landelijke gebieden en provinciehoofdsteden communicerende vaten zijn. Uit de landelijke gebieden vertrekken studenten, die zich in de provinciehoofdsteden vestigen. Vanuit de provinciehoofdsteden vertrekken hogere inkomens, die zich weer in de landelijke gebieden vestigen. Tussen de landelijke gebieden bestaan echter verschillen.

Het relatieve vertrek van studenten wordt namelijk kleiner naarmate er meer krimp in een gebied is. Dit is enigszins opmerkelijk omdat krimpgebieden op grotere afstand liggen van de provinciehoofdsteden en andere plaatsen waar gestudeerd kan worden. Een mogelijke verklaring hiervoor is de sterkere ontgroening in krimpgebieden. Dit betekent dat er relatief minder jongeren zijn in de totale bevolking en er in verhouding tot de totale bevolking dus minder studenten vertrekken. Een andere reden kan zijn dat het algemene opleidingsniveau

in krimpgebieden lager is dan in niet-krimpgebieden. Kinderen van lager opgeleide ouders zullen minder snel naar een universiteit of hogeschool gaan, waardoor de noodzaak voor jongeren om naar provinciehoofdsteden te verhuizen kleiner is. Verder kan de onbekendheid met "de stad" reden zijn om niet naar provinciehoofdsteden te verhuizen. De niet-krimpgebieden liggen dichterbij de provinciehoofdsteden dan de krimp- en anticpeergebieden. Dit zorgt ervoor dat kinderen die daar opgroeien meer bekend zullen zijn met de provinciehoofdsteden, waardoor de drempel om er zelf naar toe te verhuizen lager wordt. Dit onderzoek biedt over deze mogelijke oorzaken geen uitsluitel.

Bij de verhuizingen van hogere inkomens is te zien dat niet het vertrek, maar de vestiging kleiner wordt naarmate er meer krimp in een gebied is. In niet-krimpgebieden overig Noord-Nederland is weliswaar een groter vertrek van studenten, maar ook een stevige vestiging van hogere inkomens waar te nemen. Hierdoor pakt de talentverzilverdeal niet heel nadelig uit. In anticpeergebieden was het vertrek van studenten wat kleiner dan in overig Noord-Nederland, maar de vestiging van hogere inkomens nog kleiner. Het vertrek van studenten in anticpeergebieden wordt dus minder gecompenseerd door de vestiging van hogere inkomens dan in overig Noord-Nederland. In krimpgebieden was het kleinste vertrek van studenten, maar is de vestiging van hogere inkomens bijna nul. Hier wordt het vertrek van studenten dus helemaal niet gecompenseerd door de vestiging van hogere inkomens.

Dat er per saldo een groter vertrek is van hogere inkomens (inclusief studenten) naarmate er meer krimp in een gebied is, komt dus omdat er minder vestiging van hogere inkomens in krimp- en anticpeergebieden is.

Geen vertrek, maar vestiging van laagste inkomens in krimpgebieden

We zagen eerder dat het vertrek van lagere inkomens kleiner wordt naarmate de krimp in een gebied groter wordt. Onder lagere inkomens worden alle mensen met een inkomen onder 150% van het bijstandsniveau verstaan. Binnen deze groep zit echter een grote verscheidenheid aan personen. Eén onderverdeling die gemaakt kan worden is die tussen laagste inkomens (een inkomen tot 101% van het bijstandsniveau) en minder lage inkomens (tussen 101 en 150% van het bijstandsniveau). Deze indeling is interessant, omdat de laagste inkomens vaak kwetsbaarder zijn dan de minder lage inkomens.

In figuur op de volgende pagina is te zien dat er voor heel Noord-Nederland een vertrek is van beide groepen lagere inkomens, maar dat het vertrek van de laagste inkomens relatief wat groter is dan het vertrek van de minder lage inkomens. Door verhuizingen bevatte de totale groep lagere inkomens in 2011 dus minder laagste inkomens dan in 2017.

Eerder viel te zien dat het vertrek van lagere inkomens kleiner wordt, naarmate de krimp in een gebied groter wordt. Per gebied verschilt het of de verhuizingen van de laagste of minder lage inkomens de grootste rol spelen in deze trend. In overig Noord-Nederland is een vertrek

van zowel de laagste als de minder lage inkomens waar te nemen. In anticipatiegebieden is er nog steeds een vertrek van de laagste inkomens, al is dit vertrek relatief kleiner dan in overig Noord-Nederland. Het vertrek van minder lage inkomens is in anticipatiegebieden bijna nihil. In krimpgebieden is, zeer opvallend, geen vertrek maar een vestiging van laagste inkomens. Daarnaast is er net als in anticipatiegebieden nauwelijks een vertrek van de minder lage inkomens.

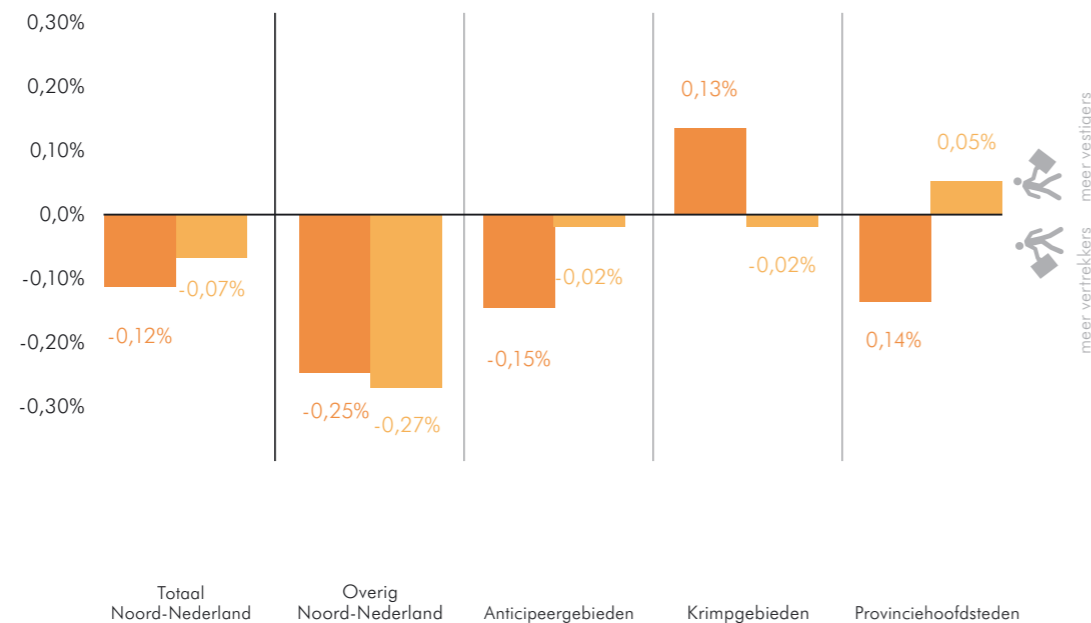
Naar de precieze oorzaken voor de verschillen in de verhuizingen van de twee groepen lagere inkomens is in dit onderzoek niet gezocht. Wel kunnen we het vermoeden uitspreken dat de verschillende situaties op de woningmarkt een belangrijke rol spelen. Naarmate de krimp in een gebied groter wordt zal de druk op de woningmarkt afnemen. Dit betekent dat er in krimp- en anticipatiegebieden meer woningen beschikbaar zijn, tegen een lagere prijs, dan in overig Noord-Nederland. Mensen met lagere inkomens kunnen daarom in krimp- en anticipatiegebieden makkelijker woningen vinden die betaalbaar én beschikbaar zijn dan in overig Noord-Nederland. Eerder onderzoek laat zien dat beschikbaarheid van betaalbare woningen een belangrijk motief is om in krimp- en anticipatiegebieden, ook voor jonge mensen die vaak minder te besteden hebben omdat ze aan het begin van hun carrière staan (Bijker, 2013).

Binnenlandse verhuissaldi lagere inkomens en studenten naar regio

Noord-Nederland 2011-2016

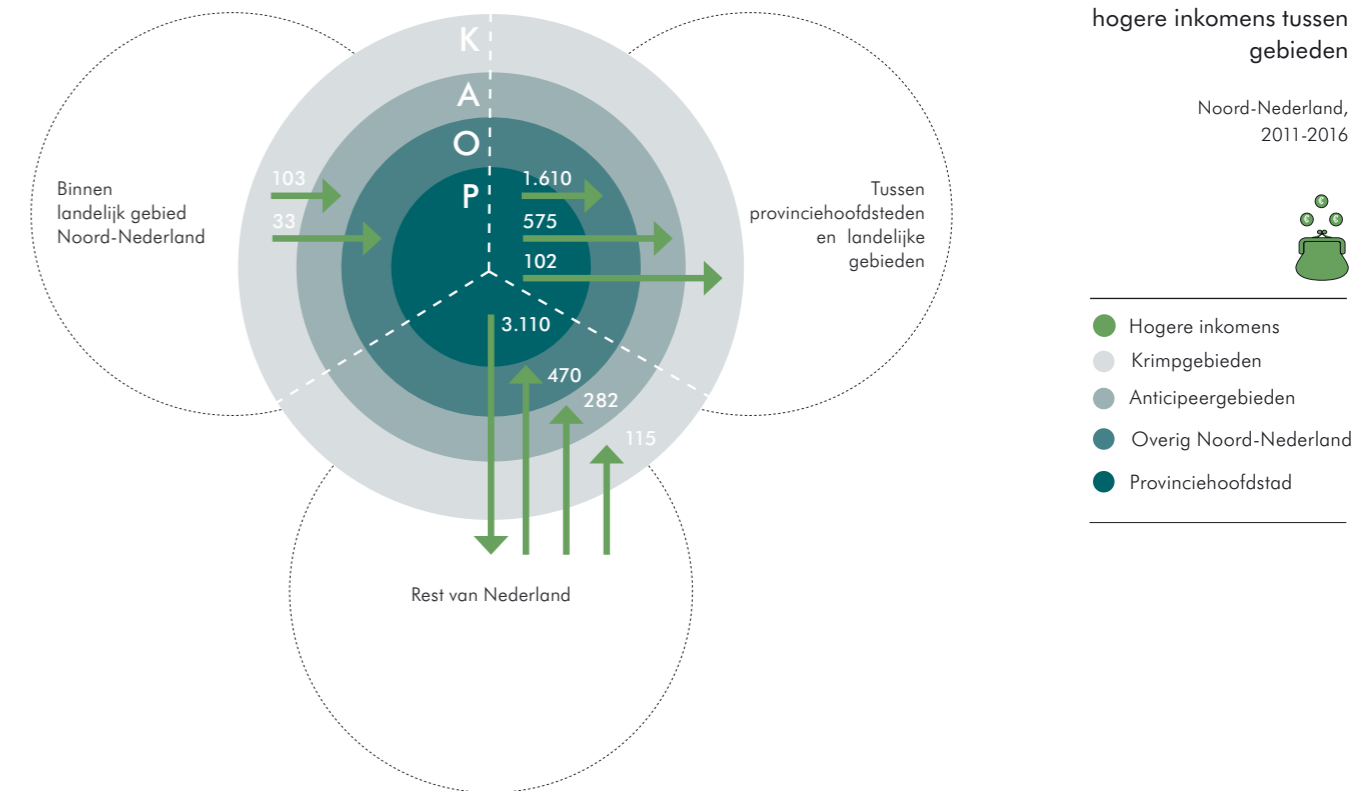
- < 101% bijstandsniveau
- 101% - 150% bijstandsniveau

Vestiging hogere inkomens in krimpgebieden uit provinciehoofdsteden en rest van Nederland blijft achter, maar ook vertrek naar overig Noord-Nederland

Tot nu toe zijn de verhuizingen van de verschillende inkomensgroepen per gebied bekeken. Hieruit blijkt onder andere dat de vestiging van hogere inkomens in krimpgebieden veel kleiner was dan in de andere gebieden. Om meer inzicht in de oorzaken te krijgen kijken we naar de verhuissaldi met verschillende herkomst- en bestemmingslocaties.

De verhuizingen van hogere inkomens in Noord-Nederland kunnen in drieën worden verdeeld: 1) verhuizingen tussen de provinciehoofdsteden en de meer landelijke gebieden 2) verhuizingen tussen de Noord-Nederlandse gebieden en de rest van Nederland en 3) de verhuizingen tussen gebieden in Noord-Nederland onderling.

Ten eerste valt te zien dat hogere inkomens vanuit de Noord-Nederlandse provinciehoofdsteden per saldo naar de landelijke gebieden in Noord-Nederland verhuizen. Het grootste deel van deze groep vestigt zich in overig Noord-Nederland, een kleiner deel in anticipatiegebieden en een nog kleiner deel in de krimpgebieden. Ten tweede is er een grote groep hogere inkomens

die vanuit de provinciehoofdsteden naar de rest van Nederland verhuist. Vanuit de rest van Nederland vestigen zich juist hogere inkomens in de landelijke gebieden in Noord-Nederland. Ook hier vindt de vestiging vooral plaats in overig Noord-Nederland, en minder in krimp- en anticipeergebieden. Ten derde is er per saldo een vertrek van hogere inkomens vanuit krimpgebieden naar anticipeergebieden en overig Noord-Nederland.

Geen grote vestiging lagere inkomens uit de rest van Nederland, verhuizingen binnen Noord-Nederland maken het verschil

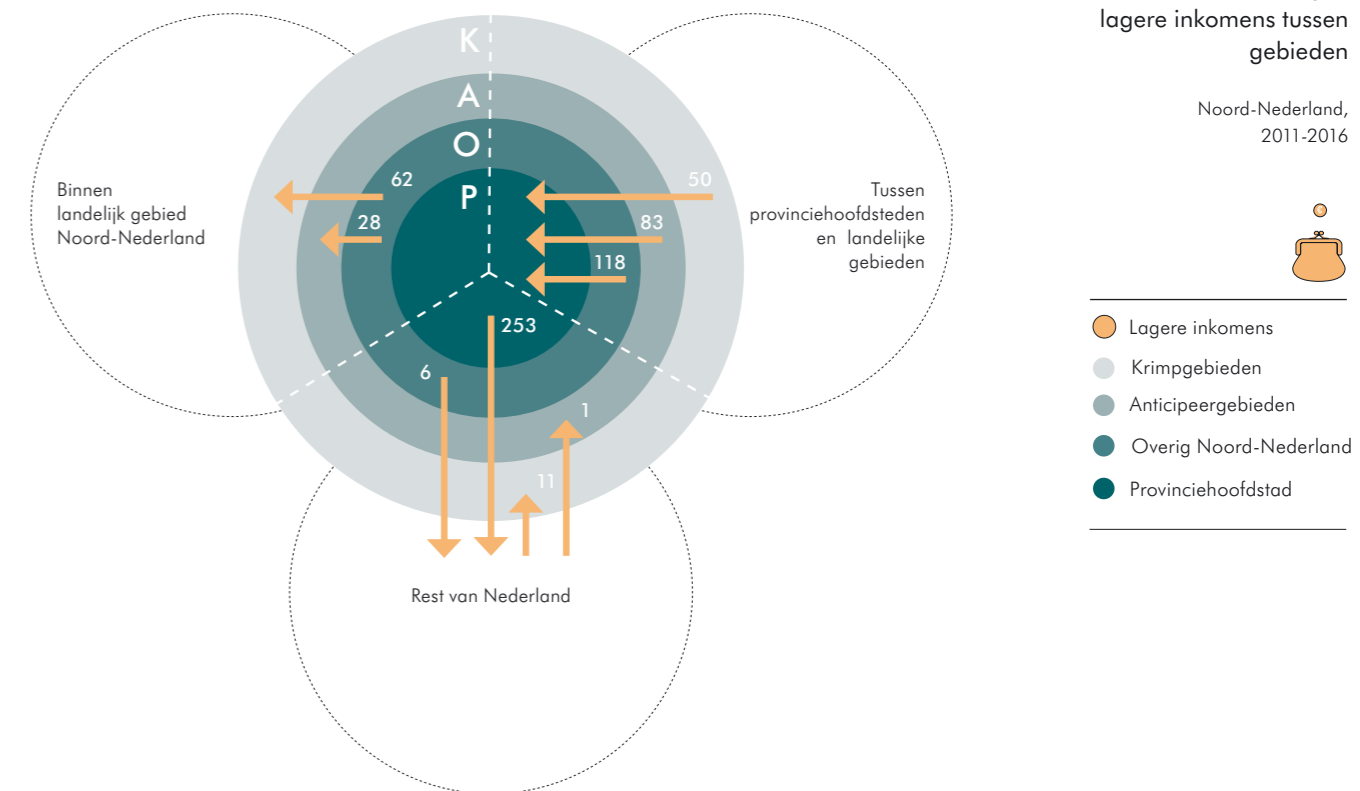
We hebben zojuist gezien dat er in krimpgebieden een kleine vestiging is van mensen met lagere inkomens, terwijl er in anticipeergebieden en overig Noord-Nederland juist een vertrek van lagere inkomens is. De uitsplitsing in herkomst- en vertreklocaties van lagere inkomens biedt ook hier meer inzicht in de oorzaken van de verschillen tussen de gebieden.

Wederom worden de verhuizingen van lagere inkomens in Noord-Nederland in drieën verdeeld: 1) verhuizingen tussen de provinciehoofdsteden en de meer landelijke gebieden, 2) verhuizingen tussen de Noord-Nederlandse gebieden en de rest van Nederland en 3) de verhuizingen tussen gebieden in Noord-Nederland onderling.

Ten eerste valt te zien dat lagere inkomens vanuit krimp-, anticipeer- en overig landelijk gebied naar provinciehoofdsteden verhuizen. Bijvoorbeeld omdat zij een grotere kans hebben om dan op korte afstand van een geschikte baan te wonen. Deze verhuisstroom is echter kleiner vanuit krimp- en anticipeergebieden dan uit overig Noord-Nederland. Een verklaring hiervoor is mogelijk dat de meeste verhuizingen over kortere afstand plaatsvinden en krimp- en anticipeergebieden verder van de provinciehoofdsteden zijn gelegen dan de overige landelijke gebieden.

Ten tweede blijkt dat er per saldo een groot vertrek is van lagere inkomens vanuit de provinciehoofdsteden naar de rest van Nederland. Dit zijn mogelijk studenten die uit het noorden verhuizen, maar in eerste instantie nog geen baan kunnen vinden die past bij hun opleidingsniveau. Per saldo zien we nauwelijks verhuizingen tussen de rest van Nederland en krimpgebieden, anticipeergebieden en overig Noord-Nederland. Er lijkt dus geen sprake van een grote vestiging van lagere inkomens in krimpgebieden vanuit de rest van Nederland.

Ten derde zien we binnen de landelijke gebieden een verschuiving van lagere inkomens van overig Noord-Nederland naar krimp- en anticipeergebieden. Een reden hiervoor is mogelijk de grotere beschikbaarheid van betaalbare huisvesting in krimp- en anticipeergebieden (sociale huurwoningen en goedkope koop).

Grote diversiteit in verhuisstromen binnen regio's

Krimp- en anticipeergebieden verschillen van overig Noord-Nederland, maar ook binnen de regio's bestaan grote verschillen. In de spreidingsdiagram staat het verhuissaldo van hogere inkomens inclusief studenten op de horizontale as en het verhuissaldo van lagere inkomens op de verticale as. De stippen zijn regio's, maar ook specifieke plaatsen die binnen deze regio's liggen. Zit een stip in het vak linksboven dan betekent dit dat lagere inkomens zich per saldo vestigen en hogere inkomens inclusief studenten vertrekken. Zit een stip in het vak rechtsonder, dan vertrekken lagere inkomens en vestigen zich hogere inkomens inclusief studenten. In de stad Groningen (meest rechtse stip) vestigen zich dus hogere inkomens inclusief studenten en vertrekken lagere inkomens. Aan de andere kant van het spectrum (helemaal links) staat het meer stedelijke deel van de gemeente Delfzijl, daar vertrekken hogere inkomens inclusief studenten en vestigen zich per saldo lagere inkomens.

De spreidingsdiagram laat de grote diversiteit van verhuizingen van lagere en hogere inkomens inclusief studenten en de verscheidenheid die ook binnen de krimp- en anticipeergebieden en overig Noord-Nederland te vinden is. Richten we ons bijvoorbeeld op overig Noord-Nederland, dan staan de meeste stippen aan de onderkant van het kruis, wat betekent

Spreidingsdiagram netto verhuissaldi gebieden Noord-Nederland

Bron: CBS, 2018 bewerking: Trendbureau Drenthe / Sociaal Planbureau Groningen, 2019

- Krimpgebieden
- Anticipeergebieden
- Overig Noord-Nederland
- ★ Provinciehoofdsteden
- De Veenkolonien
- Totaal Noord-Nederland

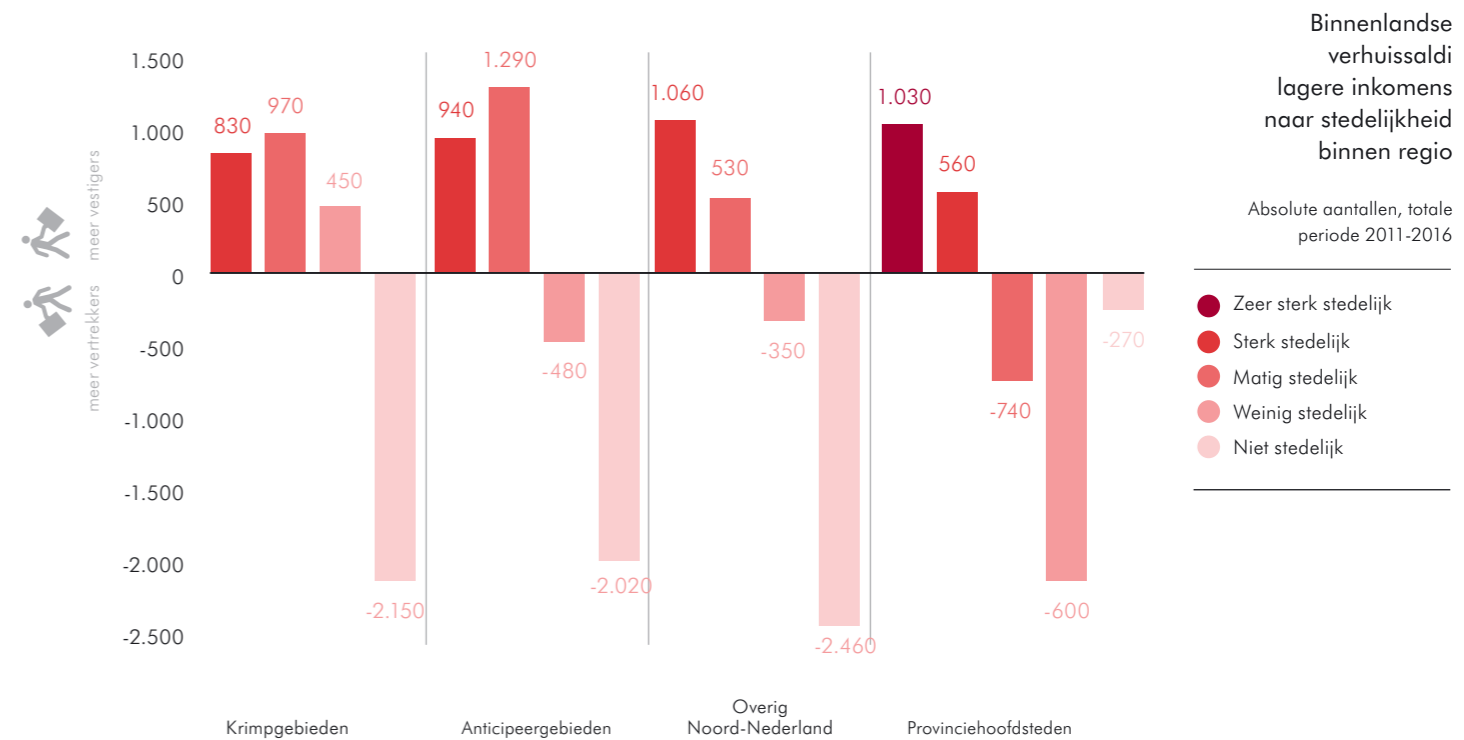

dat er een vertrek is van lagere inkomens. Ook staan de stippen rond de verticale as, wat betekent dat er per saldo een klein vertrek of kleine vestiging is van hogere inkomens inclusief studenten. Te zien valt echter ook, dat Hoogeveen en Hoogezand-Sappemeer, plaatsen in overig Noord-Nederland, in het vak linksboven staan; een vestiging van lagere inkomens en een vertrek van hogere inkomens inclusief studenten. Ongunstige inkomensontwikkelingen door verhuisstromen bestaan dus ook buiten de krimp- en anticipeergebieden.

In dit zelfde vak linksboven, dat minder gunstig is voor de inkomensontwikkeling in een gebied, vinden we de meeste plaatsen en regio's in krimpgebieden. Delfzijl, Stadskanaal en Veendam zijn voorbeelden van uitersten in dit geval, omdat zij een vrij groot vertrek van hogere inkomens inclusief studenten kennen, of een vrij grote vestiging van lagere inkomens. Het gemiddelde van krimpgebieden neemt een minder extreme positie in. Om dit gemiddelde te verkrijgen moet dit wel betekenen dat er ook in krimpgebieden veel plaatsen aan de andere, meer gunstige kant van het spectrum zitten. Musselkanaal en Noordoost-Friesland zijn hier voorbeelden van. Bij anticipeergebieden zien we eenzelfde verhaal met Emmen en Oosterwolde aan de ene kant, en Noordwest-Friesland en de Friese Waddeneilanden aan de andere kant. Bij provinciehoofdsteden is duidelijk te zien dat in de stad Groningen, en in minder mate Leeuwarden, hogere inkomens en studenten zich vestigen, terwijl er in Assen juist een vertrek is van deze groep.

Lagere inkomens verhuizen binnen gebieden van minder naar meer stedelijke plaatsen

Om wat meer grip te krijgen op de diversiteit binnen gebieden kunnen de plaatsen binnen de gebieden worden onderverdeeld naar stedelijkheid. Over het algemeen zijn in de meer stedelijke plaatsen ook meer sociale huurwoningen. Het is daarom de verwachting dat zich hierdoor meer lagere inkomens vestigen. Het uitsplitsen van verhuisstromen van lagere inkomens naar stedelijkheid laat zien dat er een groot verschil bestaat tussen minder en meer stedelijke buurten in alle gebieden in Noord-Nederland. Kleinere en minder dichtbevolkte plaatsen hebben gedurende de periode 2011-2016 per saldo lagere inkomens zien vertrekken, terwijl ze zich in de grotere, meer stedelijke kernen, juist vestigen. Deze trend is te zien in alle gebieden in Noord-Nederland.

Per saldo nauwelijks vestiging hogere inkomens in kleine dorpen krimpgebieden

Ook de verhuizingen van hogere inkomens zijn uitgesplitst naar stedelijkheid. Vanuit de meest stedelijke delen van de provinciehoofdsteden is een groot vertrek te zien van hogere inkomens. Dit zijn met name studenten die een baan hebben gevonden. Deze groep vertrekkers

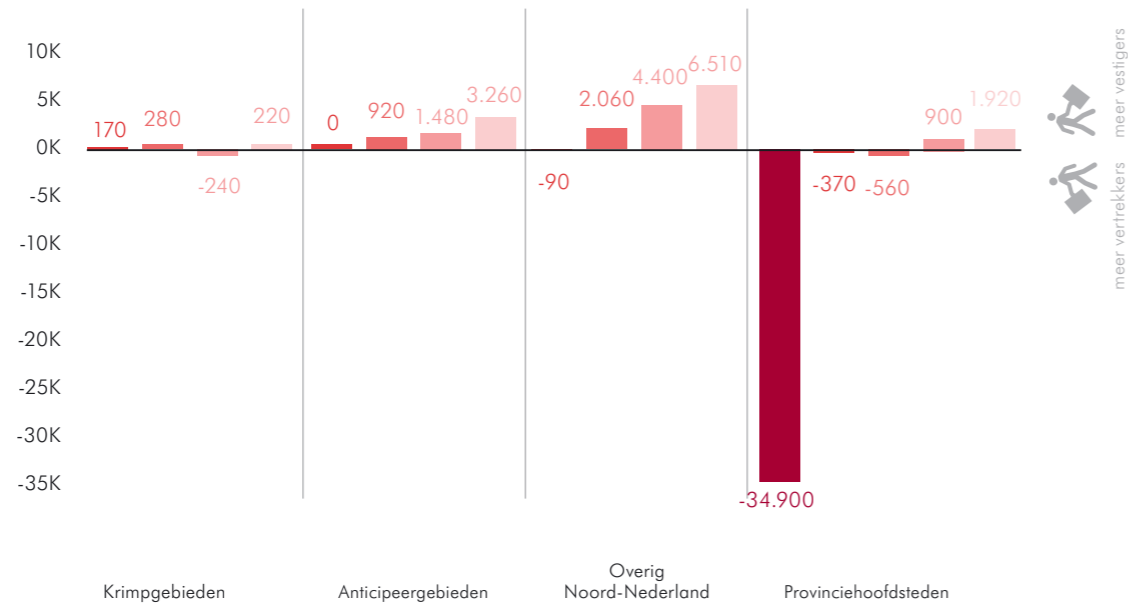
Conclusie 6.

vestigt zich voor een belangrijk deel in de krimpgebieden, anticipeergebieden en in overig Noord-Nederland. Binnen de gebieden valt op dat de vestiging groter wordt naar mate de plaatsen minder stedelijk worden. Dit is duidelijk te zien in overig Noord-Nederland, en ook in anticipeergebieden, maar dan in mindere mate. In krimpgebieden is de vestiging van hogere inkomens nagenoeg nihil. Zelfs in de minder stedelijke gebieden is vrijwel geen instroom van hogere inkomens. Kleine landelijke dorpen zijn dus aantrekkelijk voor hogere inkomens, maar niet in krimpgebieden.

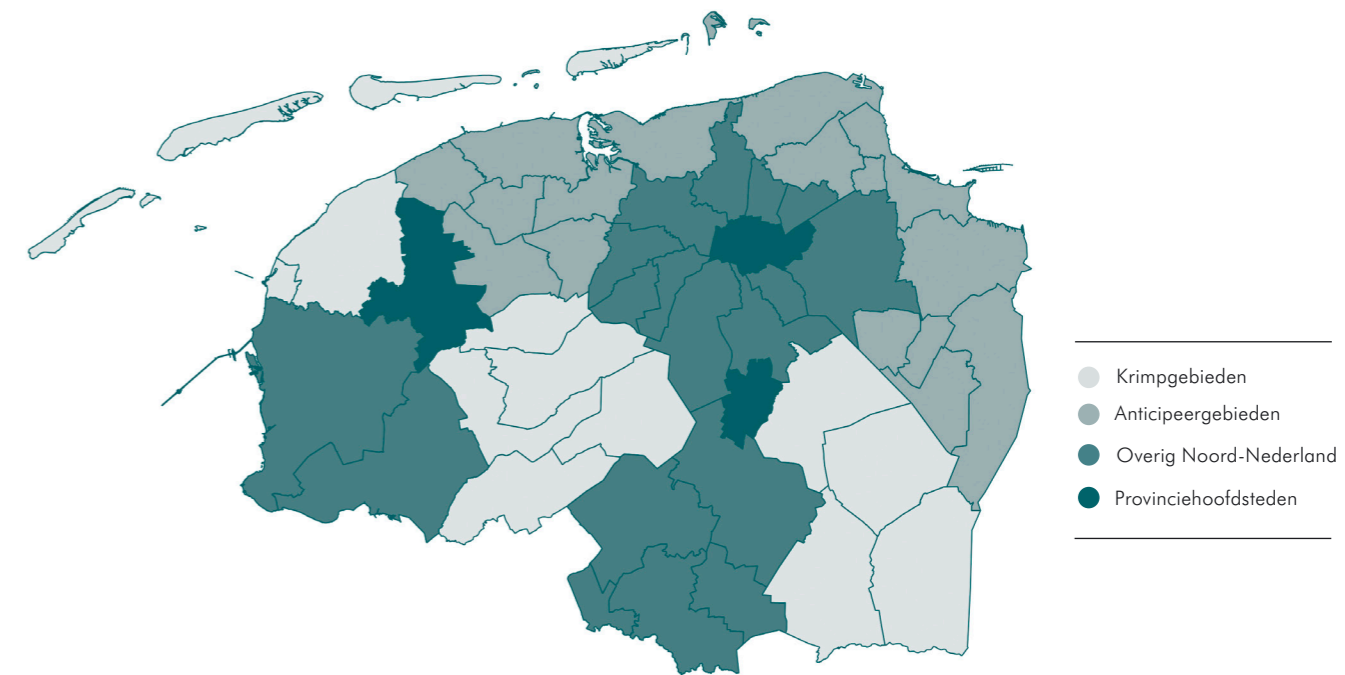
Verhuissalo hogere inkomens naar stedelijkheid

Absolute aantallen, totale periode 2011-2016

- Zeer sterk stedelijk
- Sterk stedelijk
- Matig stedelijk
- Weinig stedelijk
- Niet stedelijk

Grote delen in Noord-Nederland hebben te maken met een daling van het aantal inwoners. Daarom zijn in de provincies Groningen, Drenthe en Friesland gebieden aangemerkt als krimp- en anticipeergebieden. In krimpgebieden is al langere tijd sprake van bevolkingsdaling, in anticipeergebieden is die recent of wordt die in de nabije toekomst verwacht. In overige landelijke gebieden en provinciehoofdsteden is op regionaal niveau geen bevolkingsdaling.

Bevolkingsdaling wordt, naast het feit dat meer mensen overlijden dan dat er geboren worden, veroorzaakt doordat meer mensen uit een gebied vertrekken dan dat zich er vestigen. Wanneer de groepen vestigers en vertrekkers verschillen ten aanzien van hun inkomen kan dit gevolgen hebben voor de inkomensverdeling binnen krimp- en anticipeergebieden, maar ook inkomensverschillen veroorzaken tussen de gebieden. In krimp- en anticipeergebieden is het aandeel mensen met een lager inkomen van oudsher al groter dan in overig Noord-Nederland en de zorg bestaat dat deze verschillen tussen gebieden nog groter worden.

De vraag die daarom centraal stond in dit onderzoek, dat is uitgevoerd in opdracht van de Provincie Drenthe en de Provincie Groningen in samenwerking met Fries Sociaal Planbureau:

Is er sprake van toenemende inkomenssegregatie tussen krimp-, anticipeer- en overige gebieden in Noord-Nederland door binnenlandse verhuizingen?

De verhuisstromen van lagere (onder 150% bijstandsniveau) en hogere inkomens (boven 150% bijstandsniveau) zijn beiden onderzocht. Daarnaast zijn de verhuisstromen van jongeren die gaan studeren bekeken in samenhang met die van hogere inkomens. Dit omdat jongeren die gaan studeren een grote kans hebben om na hun studie een hoger inkomen te ontvangen.

Belangrijkste conclusies

1 Aandeel lagere inkomens afgenomen, maar inkomensverschillen nemen toe

Tussen 2011 en 2017 is het aandeel lagere inkomens afgenomen in alle gebieden in Noord-Nederland. Deze afname gaat wel trager in krimp- en anticipeergebieden dan in andere gebieden in Noord-Nederland. De inkomensverschillen tussen de gebieden in Noord-Nederland nemen daardoor toe.

2 Binnenlandse verhuizingen spelen belangrijke rol in toename inkomensverschillen

Binnenlandse verhuisstromen dragen bij aan toenemende inkomensverschillen tussen gebieden in Noord-Nederland. Dit komt omdat uit gebieden waar meer bevolkingskrimp is per saldo meer hogere inkomens (inclusief studenten), maar minder lagere inkomens vertrekken.

3 Kleinere vestiging van hogere inkomens belangrijkste oorzaak van toename inkomensverschillen tussen gebieden

In Noord-Nederland vestigen zich per saldo hogere inkomens in krimp- en anticipeergebieden en Overig Noord-Nederland (buiten de provinciehoofdsteden). Deze vestiging is in krimpgebieden kleiner dan in anticipeergebieden, en in anticipeergebieden weer kleiner dan in overig Noord-Nederland.

4 Kleinere vertrek studenten uit krimpgebieden

Uit alle gebieden in Noord-Nederland vertrekken studenten naar de provinciehoofdsteden en andere delen van Nederland. Dit vertrek is uit krimpgebieden kleiner dan uit anticipeergebieden, en uit anticipeergebieden weer kleiner dan uit overig Noord-Nederland. Mogelijk heeft dit met de vergrijzing in krimp- en anticipeergebieden te maken.

5 Gebrek aan vertrek van lagere inkomens draagt ook bij aan toename inkomensverschillen

Van oudsher trekken mensen zonder werk of een lager inkomen naar plaatsen waar meer werk is en de lonen hoger. Uit overig Noord-Nederland vertrekken inderdaad lagere inkomens

naar de provinciehoofdsteden. Dit vertrek is uit anticipeergebieden relatief kleiner. Uit krimpgebieden is juist een hele kleine vestiging van lagere inkomens, en dan met name van de laagste inkomens. Dit kan komen omdat er in krimpgebieden beschikbaarheid is van betaalbare woningen die in andere gebieden niet te vinden zijn.

6 De vestiging van lagere inkomens vanuit de rest van Nederland naar krimp- en anticipeergebieden is per saldo verwaarloosbaar

Soms wordt gedacht dat lagere inkomens in groten getale naar krimpgebieden verhuizen vanwege de beschikbaarheid van betaalbare woningen. Van een massale vestiging van lagere inkomens in krimp- en anticipeergebieden blijkt per saldo geen sprake. Een verklaring hiervoor is dat mensen met lagere inkomens over het algemeen al minder verhuizen en in hun zoektocht naar verbetering eerder naar gebieden trekken met grotere baankansen.

7 Binnen Noord-Nederland worden hogere inkomens naar binnen getrokken en lagere inkomens naar buiten gedrukt

Uit krimpgebieden vertrekken hogere inkomens naar anticipeergebieden en overig Noord-Nederland (buiten de provinciehoofdsteden). Aangezien de anticipeergebieden en overig Nederland een minder perifere ligging hebben dan de krimpgebieden, kan gesteld worden dat hogere inkomens als het ware naar binnen (richting de economische kern) worden getrokken. Voor lagere inkomens geldt daarentegen dat zij vanuit overig Noord-Nederland per saldo vertrekken naar krimp- en anticipeergebieden. Lagere inkomens worden dus als het ware naar buiten gedrukt.

8 Grote diversiteit binnen de gebieden

Binnen de verschillende gebieden in Noord-Nederland bestaan grote verschillen. In totaal vertrekken veel hogere inkomens en studenten uit krimpgebieden en is er geen vertrek van lagere inkomens, maar dit betekent niet dat deze situatie in het hele gebied geldt. Er zijn ook binnen krimpgebieden genoeg plaatsen waar hogere inkomens zich wel vestigen en lagere inkomens vertrekken.

9 Lagere inkomens van minder naar meer stedelijke plaatsen

Lagere inkomens vertrekken per saldo uit de minder stedelijke plaatsen in alle gebieden in Noord-Nederland. In de meer stedelijke plaatsen vestigen zich per saldo juist lagere inkomens

10 Hogere inkomens vestigen zich in minder stedelijke plaatsen, behalve in krimpgebieden

Wanneer hogere inkomens zich buiten de provinciehoofdsteden in Noord-Nederland vestigen kiezen zij voornamelijk voor de minder stedelijke plaatsen. Deze vestiging van hogere inkomens is duidelijk te zien in overig Noord-Nederland en in mindere mate in anticipeergebieden. In krimpgebieden is echter ook in de minder stedelijke plaatsen per saldo nauwelijks vestiging van hogere inkomens.

Een eerste verkenning

De resultaten uit dit onderzoek geven een eerste beeld van de rol van binnenlandse verhuizingen in toenemende inkomensverschillen tussen gebieden in Noord-Nederland, maar het geeft ook aanleiding om verder na te denken over waarom de geschetste situatie bestaat.

Dit behoeft aan de ene kant een koppeling van mogelijke verklaringen aan de verhuizingen zoals in dit rapport geschetst. Hierbij zijn de verschillen tussen de gebieden ten aanzien van de woningmarkt waarschijnlijk een belangrijke factor, maar andere beleidsmaatregelen, bereikbaarheid en andere omgevingsfactoren kunnen net zo goed van invloed zijn.

Aan de andere kant moet erkend worden dat er binnen de groepen lagere en hogere inkomens grote verschillen bestaan. Zo zijn er bijvoorbeeld mensen met een lager inkomen die al langere tijd in een uitkeringssituatie zitten, maar ook mensen met een zorgvraag, alleenstaande ouders en pas afgestudeerden. Ze kunnen daarnaast verschillen in leeftijd, opleidingsniveau en herkomst. Binnen iedere groep zullen andere motivaties voor verhuizen een rol spelen en de gevolgen van hun vestiging en vertrek verschillen.

Hieronder volgen enkele verdiepingsvragen die voortkomen uit gesprekken met bestuurders en beleidsmakers van onder andere provincies, gemeenten en woningcorporaties.

- Dit onderzoek laat zien dat er per saldo geen vestiging is van lagere inkomens in krimp- en anticipeergebieden vanuit de rest van Nederland. Maar hoe verschillen de vestigers en vertrekkers van elkaar? Zijn de vestigers soms mensen met een langdurige uitkering of een zorgvraag en zijn de vertrekkers hoogopgeleide starters op de arbeidsmarkt?
- In dit kader kan ook de vraag gesteld worden of geen sprake is van een stapsgewijze uitsortering van lagere inkomens van de economische kern naar de periferie? Met andere woorden, verhuizen lagere inkomens vanuit de rest van Nederland eerst naar overig landelijk gebied in Noord-Nederland en vervolgens naar krimp- en anticipeergebieden?
- Er zitten grote verschillen in de verhuizingen van hogere en lagere inkomens binnen de verschillende gebieden. Zijn er gebiedsfactoren aan te wijzen binnen krimp- en anticipeergebieden die de verschillende stromen verklaren, zoals meer sociale huurwoningen, een groter aanbod van goedkope koopwoningen, of een combinatie met betere bereikbaarheid?
- Zijn er gebieden aan te wijzen binnen krimp- en anticipeergebieden die meer hogere inkomens aantrekken? Hoe zien die er dan uit?
- Valt de lagere relatieve uitstroom van studenten naar de provinciehoofdsteden vanuit krimp- en anticipeergebieden te verklaren door vergrijzing of zijn er andere redenen aan te wijzen?

- En als het vooral te maken heeft met vergrijzing, in hoeverre droogt de stroom van studenten vanuit krimp- en anticipeergebieden naar de provinciehoofdsteden dan op in de nabije toekomst?
- Hochstenbach (2017) signaleert een suburbanisatie van lagere inkomens rond de grote steden in Nederland. In dit onderzoek lijkt het er ook op of de lagere inkomens naar buiten worden gedrukt. Is er in Noord-Nederland soms sprake van subruralisatie? En als dat zo is, is dan het aanbod van goedkope (huur)woningen in krimpgebieden de belangrijkste oorzaak? En welke rol speelt het invoeren van de liberalisatiegrens voor sociale huurwoningen hierin?

Literatuurlijst

Bijker, R. A., Haartsen, T., & D. Strijker (2013). Different areas, different people? Migration to popular and less popular rural areas in the Netherlands. *Population, Space and Place*, 19(5), 580-593.

Daalhuizen, F., S. Boschman, C. de Groot & F. van Dam (2011). Strijd om de plattelandswoning? *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, 17 (4), 48-53.

Elshof, H., van Wissen, L., & Mulder, C. H. (2014). The self-reinforcing effects of population decline: An analysis of differences in moving behaviour between rural neighbourhoods with declining and stable populations. *Journal of Rural Studies*, 36, 285-299.

Engbersen, R., Sleggh, E. & T. Lupi (2017). Kennisagenda 2017, Kennisplatform Demografische Transitie.

Fielding, A. J. (1992). Migration and social mobility: South East England as an escalator region. *Regional studies*, 26(1), 1-15.

Goetgeluk, R. W. (1997). *Bomen over wonen: woningmarktonderzoek met beslissingsbomen*. Utrecht: Utrecht University.

Haartsen, T., & Venhorst, V. (2010). Planning for decline: anticipating on population decline in the Netherlands. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 101(2), 218-227.

Hansen, H. K., & Niedomysl, T. (2009). Migration of the creative class: evidence from Sweden. *Journal of economic geography*, 9(2), 191-206.

Hochstenbach, C. (2017). Inequality in the gentrifying European city (Doctoral dissertation, Universiteit van Amsterdam).

Latten, J., Kooiman, N., & Bontje, M. (2017). Toenemende ruimtelijke verschillen in opleiding. *DEMOS Bulletin Over Bevolking en samenleving*, 33(6), 1-4.

Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the statistical society of London*, 48(2), 167-235.

RIGO (2015). *De woningmarkt in krimpgebieden*.

Rossi, P. H. (1955). *Why families move: A study in the social psychology of urban residential mobility*. Free Press.

Sjaastad, L. A. (1961). *Income and migration in the United States* (Doctoral dissertation). Department of Photoduplication, University of Chicago Library.

Steenbekkers, A., & Vermeij, L. (2013). *De dorpenmonitor*.

Steenbekkers, A., Vermeij, L., & van Houwelingen, P. (2017). *Dorpsleven tussen stad en land*.

Sociaal Planbureau Groningen (2014). *Migratiestromen en inkomensontwikkelingen in de provincie Groningen*.

Storper, M., & Scott, A. J. (2009). Rethinking human capital, creativity and urban growth. *Journal of economic geography*, 9(2), 147-167.

Stuart-Fox, M., Blijie, B., Ligthart, D., Faessen, W., & Kleinepier, T. (2018). *De woningmarkt en leefbaarheid in krimpgebieden*. ABF Research.

Van Dam, K.I.M., Van Wissen, L.J.G., De Roo, G., Van Dijk, J., Strijker, D., & Veenstra, J. (2009). Quick Scan. *Regionale bevolkingskrimp en de stad Groningen*. Groningen: Faculty of Spatial Sciences, University of Groningen.

Van Dam, F., Heins, S., & Elbersen, B. S. (2002). Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living. Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands. *Journal of rural studies*, 18(4), 461-476.

Van Ham, M. (2002). *Job access, workplace mobility, and occupational achievement* (Doctoral dissertation). University Utrecht.

Visser, S., Strijker, D., Edzes, A., & Rijnks, R. (2019). *Onderzoek Intergenerationele Armoede: Voortgangsrapportage 2017-2019*. Rijksuniversiteit Groningen. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.

Colofon

Auteur

Dr. Hans Elshof

Dataverzameling, analyse & redactie

Drs. Wilma de Vries, Sjaak Moerman MSc,
Henk Fernee MSc, Drs. Marja Janssens,
Sophie Stroisch MSc, Yvonne van der Weerd
en Drs. Yvonne Turenhout

Vormgeving

Studio Martiene Raven

Fotografie

Fetze Weerstra (VWPics / Alamy Stock Foto)

Met dank aan

Centraal Bureau voor de Statistiek

